

A

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS
ARCHÍVUM FOLYÓIRATA

RENDSZERVÁLTÓ

C
H
Í
V
U
M**Változás határok nélkül**

- Almássy Ferenc interjúja Tőkés Lászlóval a temesvári forradalomról
- Bandi István: Az 1989-es romániai forradalom aspektusai
- Duray Miklós és Hódi Sándor a Kárpát-medencei magyar rendszerváltásokról
- Emlékezés Sára Sándorra

2019. december

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	3
------------------------------	---

Vezérfonal

Temesvár szellemében. A <i>TV Libertés</i> interjúja Tőkés Lászlóval a romániai forradalom harmincadik évfordulóján	4
--	---

Műhely

Bandi István: Az 1989-es romániai forradalom látható és láthatatlan aspektusai	12
Duray Miklós: Rendszerváltás? Rendszerváltozás? Rendszerváltoztatás?	18
Hódi Sándor: A rendszerváltozás néhány társadalomlélektani sajátossága	28
Domonkos László: Csoda a Délvidéken. Részletek a <i>Délvidéki rendszer, magyar váltás</i> című kötetből	35
Két laudáció Kárpátaljáról.	44

Rendszerváltó és Archívum

Helyünk és sorsunk. Dokumentumok az MDF kül- és nemzetpolitikájáról	48
--	----

Történeti szöveggyűjtemény

„Nem, az nem lehet”. Csoóri Sándor írása a 2004. december 5-i népszavazás kapcsán	72
--	----

Aktuális

Nagymihály Zoltán: „Az egészséges középút” embere. Borbándi Gyula – A rendszerváltás egy magyar emigráns szemével.	75
M. Kiss Sándor: Amit Ötvenhat népének köszönhetünk. Beszéd Vácon, 2019. október 23-án	82
Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	87

Művészet

Bakos Edit: A szellemi honfoglalás építője. Sára Sándor (1933-2019)	92
---	----

A Rendszerváltó Archívum 2019/4. számának szerzői.	96
--	----

Változás határok nélkül

Lapunk idei utolsó száma nem kisebb célt tűzött maga elé, minthogy felelevenítse a harminc évvel ezelőtti magyar adventi és karácsonyi csoda emlékét. Kísérletünk eleve kudarcra volt ítélve. Nem csupán azért, mert a csoda egyszeri és megismételhetetlen – de harminc év mindennapos csalódásai, kilátástalan küzdelmei, érthetetlen vereségei és veszteségei tükrében felidézhetetlen is. Hogyan beszélhetnénk csupán a közösen átélt temesvári csodáról önmagában – Marosvásárhely „fekete márciusa”, december ötödike, az autonómiaküzdelmek sikertelensége, a háborúban megsemmisítésre kárhoztatott délvidéki magyarság, a napjainkban is üzött kárpátaljai honfitársak vagy éppen az Úzvölgyében történt gyalázat nélkül?

A próba bár kilátástalan volt, hiábavalónak mégsem mondhatjuk. A magyar történelem elmúlt évszázadainak kulcsszava – a mégis – egyenesen parancsoló kötelességgé teszi, hogy megragadjuk történelmünk legszebb, betlehemi csillag fényességű pillanatait. Ki gondolta volna, hogy Molotov-koktélos fiatalok – ha időlegesen és iszonyatos véráldozatok árán – megfutamtították a világ legrettegettebb hadseregét? Ki gondolta volna, hogy egy fiatal magyar református lelkész gyülekezetével és a mellé sorakozó, kezdetben tucatnyi magyar és román emberrel sikerrel szállhat szembe a nagyhatalmú diktátorral, annak félelmetes titkosszolgálatával és gyilkos rendszerével? És ki gondolta volna, hogy az évtizedek alatt eltompított és külhoni honfitársai iránt tudatosan *érzéketlenített* társadalom példátlan szolidaritásáról tesz majd tanúbizonyságot a legnagyobb veszély idején? Azt az ünnepi pillanatokban se feledjük, hogy a változás ellenkező irányú is lehet: azt a szolidaritás felemelő gesztusai tükrében és a rendszerváltás várakozó derűjének idején aligha hihettük, hogy a most tizenötéves december ötödikére és az azt követő kollektív szégyenérzetre sor kerülhet, mint ahogy azt sem gondoltuk, hogy fiatal magyarországi politikusok azt várják majd határon túli kor- és honfitársaiktól, hogy önként vállalják a közösségi (ön)tudathasadást. (Ne csak „jó magyarok”, de „jó szlovákok – románok, szerbek, ukránok – is legyenek”.)

Harminc év keserű tapasztalat árán megvett tanulsága, hogy nincs különbség budapesti, temesvári, pozsonyi, szabadkai, nagyszőlősi, müncheni vagy éppen párizsi magyar között. Hogy „egy vérből valók vagyunk” – és együtt akár határtalan, minden határon túlmenő változásokra is képesek lehetünk.

Budapest, 2019. december 16.

Handwritten signatures: L. Bal and Nagy Mihály Zoltán.

Temesvár szellemében

A *TV Libertés* interjúja Tőkés Lászlóval a romániai forradalom harmincadik évfordulóján

Temesváron vagyunk, hogy találkozzunk Tőkés Lászlóval, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület korábbi püspökével, aki az 1989-es romániai forradalom meghatározó alakja. Románia az egyik legkeményebb diktatúraként volt ismert a kommunista blokkban, Nicolae Ceaușescu vaskezü vezetésével. Bátor-ságával, elszántságával, a kommunista rezsim elleni prédikációival Tőkés László nemcsak az akkori rezsim haragját vívta ki, hanem gyülekezete és a magyar kisebbség együttérzését is. A román tüntetők csatlakoztak hozzá, hogy támogassák Őt, ami szikrája volt az 1989-es romániai forradalomnak. A forradalom elsőrangú fontosságú szereplője és tanúja, Tőkés László a *TV Libertés* kérdéseire válaszolt. (Lapunk köszönetet mond Almássy Ferencnek, a *TV Libertés* közép-európai tudósítójának és a *Visegrád Post* főszerkesztőjének, az interjú készítőjének, hogy engedélyezte, hogy annak szerkesztett változatát az alábbiakban közöljük.)

Milyen volt a nyolcvanas évek végi Romániában élni? Milyen atmoszféra uralkodott?

Olyan állapotban voltunk, hogy már nem volt hova hátrálnunk, mert falakba ütköztünk. A teljes kilátástalanság, szegénység jellemezte az országot, amit nagyon jól szimbolizál az állandó áramszünet. Nemcsak átvitt értelemben, hanem a szó szoros értelmében a sötétség Romániájában éltünk. Mindig megdermedtünk, amikor elvették az áramot. Több esetben az istentiszteleten is volt ebben részünk. Mindenki meg volt rémülve, hogy ránk tör a Securitate. Ezzel rá is tértem a titkosszolgálat kérdésére. Egy olyan román titkosszolgálatról van szó, amely rekordszámú besúgót működtetett. Megfigyelésének különleges célcsoportja volt az értelmiség, a papság és a kisebbség, külön tagozata foglalkozott az „irredenta” magyarokkal és a „fasiszta” németekkel. Herta Müller Nobel-díjas német író¹ tudna arról sokat

beszélni, hogy mikén ment keresztül. Én arról tudok, hogy bennünket mindig irredentának tartottak, akiket hivatalból üldözött a román nacionálkommunista rezsim. Érdekes, hogy itt nem a proletár internacionalizmus volt jellemző, hanem a kettős, vallási és etnikai elnyomás együttese.

Hangsúlyosan beszélt a Securitatéről. Ön milyen tapasztalatot gyűjtött velük kapcsolatban? Milyen szerepet játszott a szervezet a rendszerváltásban?

A Ceaușescu-rezsim az utolsó sztálinista típusú brutális kommunista diktatúra volt. Nagyon erős volt a titkosszolgálat hatalma. A '89-es harc tulajdonképpen életre-halálra menő küzdelem volt részemről, a gyülekezet részéről a Securitatéval, a Román Kommunista Párttal, a Ceaușescu-rezsimmel, sőt a klerikális diktatúrával szemben is. Mondanom sem kell, hogy akkorra már a mi püspökeink többé vagy kevésbé Ceaușescu-barát, románofil és kommunizmus által korrumpált egyházi vezetők voltak, akik kiszolgálták a rendszert. Jellemző, hogy amikor 1989 novemberében, az utolsó kommunista

¹ Herta Müller (1953) a bánáti Niczkyfalván született romániai német esszéista, 1987-ben emigrált Nyugat-Németországba, 2009-ben kapott irodalmi Nobel-díjat.

kongresszuson újraválasztották Ceaușescu az RKP élére, az egyházfők – a román pátriárkától, Teoctisttól Papp László református püspökig, az én főnököm² – dísztvíratban üdvözölték. A román titkosszolgálat talán csak a kelet-némethoz, a szovjethez, a kínaihoz vagy az észak-koreaihoz volt mérhető. Rettegésben tartotta az országot. Én a fal metaforáját használtam annak idején: a hallgatás falát kellett áttörni ahhoz, hogy a világ megtudja, mi van itt, mert Ceaușescu a béke bajnokaként ünnepelték. II. Erzsébet és az Amerikai Egyesült Államok elnöke is fogadta, sőt különböző egyetemeken díszdoktorrá avatták őt és a feleségét.³ Ennek a rendszernek a tartópillére a félelem és a cinkos hallgatás volt. Ezekkel kellett szembeszállnunk, amikor már nem volt hova hátrálnunk. Ebben telt el az 1989 decembere előtti kilenc hónap. Korábban Brassóból Désre helyeztek, Désről pedig Temesvárra. Két évig munkanélküli is voltam. Mindenütt igyekeztem az egyház és a népem érdekét szolgálni, hű lenni Krisztus Urunkhoz, aki azt mondta, hogy ha mi nem szólalunk meg, akkor a kövek fognak beszélni. Ezt az elvet követtem, és így jutottunk el a falurombolás kérdéséig. A Ceaușescu-rendszer utolsó megalomán terve volt mintegy hétezer falunak a lerombolása, és az emberek összegyűjtése az állam által építtetett lakótelepekre és településekre. Ezt már nem lehetett tűrni, a templomainkat akarták lebontani, a falvainkat akarták megsemmisíteni. Tulajdonképpen az volt a *casus belli*, amikor 1988 szeptemberében az én egyházmegyém, a temesvári református egyházmegye papsága memorandumot fogalmazott, amelyet jómagam és Molnár János kollégám kezdeményeztünk.⁴ Ebben azt indítványoztuk, hogy ne

bontsák le templomainkat, ne szüntessék meg gyülekezeteinket. Ezután következett a megtorlás és leszámolás, amely az 1989-es eseményekhez vezetett.

Sokan megvádolták azzal, hogy maga is egy román vagy éppen magyar ügynök volt. Ennek mi az oka? Az, hogy az Ön fellépése miatt tört ki a forradalom?

Tovább él a Ceaușescu-rendszer, és tovább él a Securitate, amelyet csak átkelesztettek és modernizáltak. Lényegében azonban a Ceaușescu-doktrínát követik, amely szerint a magyarok biztonsági kockázatot jelentenek Romániára nézve. El akarják szakítani Erdélyt – mondják. Ceaușescu is ezzel próbálkozott utolsó elkeseredett pillanatában, amikor azt állította, hogy a magyarok betörték Romániába 1989 decemberében. Ide hozott vonatokon craiovai, Zsil-völgyi román munkásokat, bányászokat, hogy vegyék fel a harcot a „betörő magyarokkal”. 1990 márciusában ugyanezt a módszert vetette be a román hatalom, amikor Marosvásárhelyen az iskoláikért tüntető magyarokra uszította a görögnyelvű parasztokat, azt állítva, hogy a magyarok el akarják szakítani Erdélyt Romániától. Ez egy állandósult vád. Engem is vádoltak azzal, hogy az amerikai, a magyar, valamint a szovjet titkosszolgálatokkal együttműködve próbáltam Románia szuverenitását megsérteni és elszakítani Erdélyt. A „magyar kártya” annyira beidegződött, hogy akármit csinál a magyar ember, ha védi az emberi jogait, akkor is azt mondják: el akarja venni Erdélyt. Ez a trianoni pszichózis. Most is perben állok két szekus tiszttel, Filip Teodorescuval és Ioan Talpeșsel, a titkosszolgálat korábbi főnökeivel,⁵ akik hazaárulónak neveztek,

² Teoctist (Toader Arăpașu, 1915–2007) 1986 és 2007 között román ortodox pátriárka. Papp László 1967 és 1989 között volt nagyváradi református püspök.

³ Richard Nixon amerikai elnök 1969-ben járt Romániában, Ceaușescu pedig a következő évben járt az Egyesült Államokban. II. Erzsébet brit királynő 1978-ban fogadta a diktátor házaspárt.

⁴ Az ún. *Aradi állásfoglalást* Molnár János a református egyház adminisztratív egyházmegyei gyűlésén olvasta fel, 1988. szeptember 6-án. Az 1988 júniusában elkészült dokumentumot Molnár János

készítette, Tőkés László egészítette ki és gépelte le. Az állásfoglalásról és annak titkosszolgálati dokumentációjáról bővebben: Molnár János: *Az aradi állásfoglalás a magyar-román diplomáciai kapcsolatok és a „Vasile-dosszié” tükrében*. Nagyvárad, Partium, 2008.

⁵ Filip Teodorescu (1939) a Securitate kémelhárításának helyettes parancsnoka, Ioan Talpeș (1944) pedig a Külföldi Hírszerző Szolgálat (SIE) 1992 és 1997 közötti vezetője volt. Tőkés Lászlót 2014-ben nevezték a magyar titkosszolgálat „fizetett ügynöké”-nek. Elsőfokon Tőkés László erkölcsi kártérítési

valamint magyar és orosz kémnek tituláltak. A posztkommunista román hatalom kezdeményezésére elvették a Románia csillaga kitüntetésemet is, amelyet a forradalomban szerzett érdemeimért adott nekem Traian Băsescu államelnök. Ráadásul Klaus Johannis, a német kisebbségi eredetű román államelnök vette el. Băsescu mandátuma lejártáig nem akarta elvenni, a renegát Johannis viszont, aki mindenben kompenzál, németként is románabb akar lenni a románnál, megtette. Ebben az ügyben is perben állok, 2020 folyamán lesz a következő tárgyalás. Már öt éve húzzák ezt a dolgot is.⁶ Én viszont most már a becsületeimért harcolok, mert én a román népért és a romániai magyarságért harcoltam. A magyarok mellett mellém álltak románok is, baptisták és ortodoxok, munkások és egyetemisták egyaránt. Abban a szellemenben folytatom a küzdelmet, amelyben annak idején 1989-ben a forradalom, a népfelkelés idején tettem.

Őn volt a szikra, amely felgyújtotta a forradalom lángját Romániában. Hogyan történhetett ez?

Egész papságom idején harcoltam a hívekért, az ifjúságért, a szabadságért, a vallási jogokért, a vallásszabadságért, a magyarság jogaiért, a demokráciáért. A falurombolás elleni tiltakozást már említettem, az főben járó bűn volt. Megjelent egy szamizdat folyóirat, az *Ellenpontok*, amelyben a romániai református egyház helyzetét mutattam be egy tanulmányban. Ezt a titkos folyóiratot is leleplezte a Securitate.⁷ Gyűltek a „fekete

pontjaim”, mivel mindenütt szerveztem a gyülekezetet, ahol voltam. 1989 elején a Securitate meggyőzte a püspököt, hogy helyezzen el innen. Egy távoli, kicsi zsákfaluba akart helyezni, ahol nem jelentek veszélyt az eszméimmel, harcaimmal. Én viszont, mivel törvénytelenül cselekedett a püspök, mindezt nem fogadtam el, és tiltakoztam ellene. A gyülekezet pedig mellém állt, a presbitérium biztosított arról, hogy nem fogadják el a diktátumot. 1989 áprilisában állandó jellegű zaklatás, behívás kezdődött. Újvárossy Ernőt, az egyház építészét 1989 szeptemberében megölték.⁸ Közben renováltuk a romos állapotban lévő templomot, megújítottuk a parókiát, nagy munkába fogtunk. Dolgoztunk és harcoltunk. Tele volt a templom emberekkel, sokan csak a folyosón fértek el. Összegyűjtöttük az ifjúságot. Mindig a törvényes keretek között, amit Románia alkotmánya megengedett. Az alkotmány persze csak papír volt, valójában büntették azokat, akik a vallási életet komolyan vették, és éltek a jogaikkal. Én nem mentem, a gyülekezet megvédett. Rettenetes időket éltünk: a Securitate már őrizte a kaput, nem engedte megtartani a vallásórákat. A presbitériumot feloszlatták, az egyház bankszámláját lezárták, fizetésemet megvonták. Fiamat hazaküldtük a nagyszülőkhöz. Tulajdonképpen ostromállapot volt: én a *Temesvár ostroma* metaforát használtam. S ebben az ostromállapotban jutottunk el decemberig, amikor is a Ceaușescu oldalán álló Papp László püspök elérte, hogy a román törvénytörő eltávolítsa Temesvárról. Megkaptam a felszólítást, hogy december 15-én ki fognak lakoltatni a parókiáról. Ezt 10-én kihirdettem a

keresetét elutasította a román bíróság, másodfokon azonban – 2019. december 6-án – megítélték számára a kért „egy lejes erkölcsi kártérítést”, a per költséget az alperesekre terhelve.

⁶ Traian Băsescu (1951) 2004 és 2014 között volt Románia államelnöke. Klaus Johannis (1959) 2014 óta viseli a tisztséget, 2019-ben kezdte meg második mandátumát. A „Románia csillaga” kitüntetését Johannis azzal az indoklással vonta vissza, hogy Tőkés László 2013-ban osztrák mintára azt javasolta Magyarországnak, hogy vállaljon „védhatalmi szerepet” Erdély érdekében.

⁷ Az *Ellenpontok* 1982-ben megjelent, Ara-Kovács Attila, Tóth Károly Antal, Szócs Géza, Tóth Ilona és

Keszthelyi András szerkesztésében megjelent romániai magyar szamizdat folyóirat. Az év novemberében tartóztatták le a szerkesztőket, akiket ezután emigrációra kényszerítettek. Tőkés László tanulmánya: A református egyház helyzete Erdélyben. *Ellenpontok*, 1982/4.

⁸ Újvárossy Ernő építőmérnök Tőkés László egyik legközelebbi munkatársa volt. Holttestét három nappal eltűnése után, 1989 szeptemberében találtak meg Temesvár közelében. A rendőrség a halottat csak zárt koporsóban adta át a családnak. Újvárossy halála előtt többször panaszkodott a Securitate zaklatására.

Tőkés László Marosvásárhelyen, 1990-ben. Fotó: Fortepan / Szalay Zoltán adományozó, képszám: 138462.

Tüntető tömeg Temesváron az 1989. decemberi romániai forradalom idején. Fotó: Azopan / Csaba Zoltán adományozó, képszám: 10459.

Azopan Photoarchive | www.azopan.ro

szószékről, és arra kértem az embereket, hogy jöjjenek el, hogy szemtanúi legyenek az önkényes kilakoltatásnak. Nagy meglepetésemre el is jöttek. Néhány tucatnyian ott voltak a parókiánál, az ablakom előtt. Ekkor már nem engedtek bennünket vásárolni, nem engedték, hogy behozzuk a tűzifát – a pincéből gyűjtöttük össze a fahulladékokat. Megjelent egy amerikai attasé is.⁹ Helyzetem valamennyire ismert volt: időről időre beszámolt helyzetünkről a *Panoráma* című magyar televíziós műsor, amelyben egy interjút közöltek velem az év folyamán.¹⁰ A nyilvánosság nagyon fontos volt: minden vasárnap hirdettem, hogy milyen események történtek, hogyan zaklat a Securitate, a püspökség, mivel fenyegetnek. Feleségem akkor már állapotos volt. Gyermekeket vártunk, de nem engedték hozzánk az orvost, betörték az ablakainkat a téli hidegben, tűzifánk és fizetésünk már nem volt. Az emberek 15-én hoztak tejet, kenyeret, elláttak fával minket, ezeket beadták az ablakon. Elkergették a rendőröket és a szekusokat, így már be tudtak jönni hozzánk a lakásba. Itt álltak, hogy megvédjenek. Én erre nem biztattam őket, maguktól tették, egyre többen jöttek, és románok is csatlakoztak hozzájuk. Szolidaritási akció alakult ki, átjöttek a román baptisták, egyetemisták a bentlakásokból, és megtelt az utca – a szolidaritási tüntetés pedig rendszerellenes tüntetéssé alakult, amely 16-án, szombaton is folytatódott. Közben a helyi vezetéstől is jöttek, a tüntetők pedig bizottságot választottak. Ígéretet kaptak arra, hogy beengedik a tűzifát, feleségemhez az orvost, a betört ablakokat helyreállítják, megengedik, hogy itt maradjak a városban, és többet nem fognak zaklatni. Ceaușescuék azonban másnap más utasítást adtak, és el akartak helyezni. Egész nap tartott a tüntetés. A tüntetők

a belváros felé indultak, és a régi – és mai – román himnusz, az *Ébredj román* énekelték, ami kicsit a *Talpra magyarra* hasonlít.¹¹ A belvárosban megostromolták a pártszékházat.

A kilakoltatást végül 17-én hajnalban hajtották végre. 4-5 óra körül betörték az épület kapuit. Mindegyik ajtót kulcsra zártuk, közben – feleségemmel és két barátommal – felmenekültünk a sekrestyén az ablakon át a templomba. A *Bibliában* létezik egy gyakorlat és isteni szokásjog, miszerint a templomba menekülő híveket nem bántalmaznak. Ez a középkorban élő felfogás volt – üldözőink persze nem ismertek könyörületet, felérkeztek ide, betörték az ajtókat. Ima közben tartóztattak le. Palástban voltam, ütlegeltek, majd levittek. Jelen volt a román vallásügyi államtitkár, aki azt mondta a szekusoknak, hogy ne üssenek. Feleségemmel két autóba ültettek bennünket, és egy konvojval elindultak velünk. Azt hittük, hogy kivégezni visznek. Valójában a Szilágy megyei Menyőbe vittek, ahová Papp László püspök büntetésből kinevezett. Egy hétig voltunk ott. Éjjel-nappal kihallgatásnak vetettek alá, elszigeteltek minket. Közben barátainkat a temesvári börtönben hallgatták ki. Megteremtették a telefonkapcsolatot a börtön és Menyő között. Egy egész regényre valót írhattak, rekonstruálhatták az egész évet, a harcainkat, a látogatóinkat, a *Panoráma*-interjút, a hívekkel való kapcsolattartást, az ellenállást. Azt akarták, hogy valljam be, hogy magyar ügynök és a CIA megbízottja vagyok. Máskor a KGB-t emlegették. Azt akarták, hogy jelenjek meg a televízióban és tegyek vallomást, hogy én Románia ellensége vagyok.

Időközben azonban megbukott Ceaușescu. Mi akkor azt éreztük, hogy ha nem Ceaușescut végzik ki, akkor valószínűleg minket fognak. Kétesélyes harc volt. Mi Istennek csodálatos kegyelméből

⁹ Dennis Curry, a bukaresti amerikai nagykövetség másodtitkára.

¹⁰ A Magyar Televízió *Panoráma* című műsorában levetített interjú keletkezési körülményeiről, valamint a kanadai és amerikai magyar emigránsok abban játszott szerepéről lásd: Szóczy Árpád: *Temesvár. A romániai forradalom kitörésének valódi története*. Nagyvárad, Partium, 2013. Tőkés László interjújának szövege a korabeli *Hitel*-ben is megjelent: „Itt Tőkés László beszél”. *Hitel*, 1989.08.23., 4–7.

¹¹ A *Deșteaptă-te, române!* (*Ébredj fel, ó, román*) kezdetű dal 1989-ben lett Románia himnusza. Először az 1848-as forradalom idején publikálták, amikor a román nemzeti mozgalom egyik legfontosabb dalává vált. Az 1977 és 1989 között himnuszaként funkcionáló *Trei culori* (*Három szín*) kezdetű dalt váltotta fel.

megszabadultunk. Mindig az vezérelt itt a templomban, hogy tartsuk magunkat Isten ígéjéhez, amely azt mondja, hogy Istennek kell inkább engedni, nem az embereknek. S ha Krisztus Urunk vállalta a keresztet, akkor nekünk is vállalnunk kell, hogy legalább az igazságot kimondjuk, mert ha nem, akkor a kövek fognak megszólalni. Hogyan merjük Krisztus kereszthalálát hirdetni, mi, lelkészek, hogyha még a kisujjunkt sem mozditjuk a népünkért és gyáván elbújunk? Tehát ez itt élő hit volt. Ezek az emberek nem féltek. Máskor és máshol, amikor jött a Securitate, elpárologtak az emberek. Innen nem párologtak el, mind többen jöttek. Amikor eltemettük szeptember 18-án Újvárossy Ernőt, az egy néma tüntetés volt a temetőben. Nemhogy megijedtek volna az emberek, hanem még inkább megerősödtek a hitükben. Így jött el a szabadulásunk: állítom, hogy ez még spontán népfelkelés volt. Később következett a puccs, amelyet már a volt kommunisták vezényeltek, Iliescu elnökkel az élen.

Mi a véleménye a Ceaușescu házaspár kivégzésének gyorsaságáról? Hogyan ítéli meg a velük való bánásmódot?

Viaskodik bennem az ember és a politikus. Önmagában az a bánásmód, amelyben részesült a Ceaușescu házaspár, visszaszító. Azonban abban az időben a tömeglélektan azt sugallta, hogy amíg él Ceaușescu, addig veszélyben van az ország. Azt gondoltuk, hogy nagyon erős tartalékai vannak Ceaușescunak, hiszen a rendszer nemcsak belőle állt, hanem azokból, akik fenntartották, és a mai napig is érvényesítik a nacionálkommunista szellemiséget. A titkosszolgálat is ezt a hagyományt viszi tovább. Úgy tűnt nekem akkor, hogy meg kell szabadulni Ceaușescutól, mert addig nem érezheti magát biztonságban az ország, amíg ő a föld színén van, bármikor visszajöhet. Persze ezt az érzést táplálta az Iliescu-csoport, ráadásul az is kétségtelen, hogy Ceaușescu megérdemelte a sorsát, felelőségével együtt rászolgált a büntetésre. Ha igazságosak akarunk lenni, akkor harminc év után is csak azt mondhatom, hogy ő megérdemelte a sorsát, de a

törvényesség szellemében is lehetett volna intézni. De abban a lélektani helyzetben, káoszban, ami akkor kialakult, ez nem volt eléggé világos. Ráadásul a manipuláció olyan fokot ért el, hogy amint most már tudjuk, vád alá is helyezték Iliescu elnököt, mert katonai diverziót hajtottak végre. Ők maguk lőttek a románokra, hogy ezáltal megtévesszék a népet, hogy valódi forradalom látszatát keltsék, miközben az igazi forradalmat a puccs irányába térítették el.¹²

Ezért mondja azt, hogy harminc évvel a hivatalos rendszerváltás után a Ceaușescu-rezsim még mindig él?

Közismert, hogy egész Kelet-Közép-Európában több hullámban következett be a kommunista restauráció. Gondoljunk csak Magyarországra. 1994-ben visszajött Horn Gyula, aki 1956-ban pufajkás volt, majd négy év szünet után 2002-ben szintén a kommunista utódpart, az MSZP jött vissza. Ez többé-kevésbé minden volt szocialista országban bekövetkezett, nem is beszélve a Szovjetunió volt tagállamairól, ahol még ma is erőteljes a szovjet örökség. Románia sajnos rekordot dönt ebben is: harminc év után az utódkommunisták vannak hatalmon. Most épp bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a szocialista kormány ellen, de sajnos az egész társadalmat átszövi a posztkommunizmus. Romániában minden pártot a kommunisták szatellitpártjának neveznek, nem csak a PSD-t.¹³ Ez a különbség Magyarországhoz képest, ahol nem lehet mondani, hogy az MSZP-n kívüli pártok kommunista típusúak lennének. Itt minden párt többé vagy kevésbé, „legjobb esetben” a Securitate által, be van fűzve a volt kommunista rendszerbe. A titkosszolgálat ma is olyan erős, mint Ceaușescu idején volt, és azt mondhatjuk, hogy a háttérben meghúzódó titkosszolgálatok küzdelme zajlik a politikai válságok hátterében. Ez különösképpen tragikus a magyarokra nézve, akik ellen pont a Ceaușescu-doktrína értelmében

¹² Ion Iliescu volt államelnök, Petre Roman volt miniszterelnök és Gelu Voican-Voiculescu volt miniszterelnök-helyettes ellen a katonai ügyészség emelt vádat 2016-ban.

¹³ Partidul Social Democrat (Szociáldemokrata Párt).

folyik az elnyomás. Azt mondják, hogy mi szeparatisták, irredenták vagyunk, nemzetbiztonsági veszélyt jelentünk Romániára nézve. Most például egy hibrid háborús hadgyakorlat folyik Hargita és Kovászna megyében, párhuzamba állítva a grúzai, oszétiai és a donbaszi helyzettel. Ez nyílt provokáció a magyarság ellen.¹⁴ A Székelyföld semmilyen veszélyt nem jelent Romániára nézve, ráadásul az ország közepén található. A provokáció azonban állandó, vagyis a román asszimilációs, homogenizációs politika ceașescui minta szerinti folytatásáról van szó.

Azért ma ezeket nyugodtan elmondhatja...

Ennyi a különbség: megvan a szólás- és vallásszabadság illúziója. Viszont ennek van egy olyan oldala, ahogy a közmondás mondja: „Beszélj bolond, beszélj”. Amikor százezren tüntettek, Iliescu azt mondta, hogy az még mindig csak fél százaléka Románia lakosságának. Lebecsülik a népet, azokat, akik kimondják az igazságot. Most mindent lehet mondani és csinálni, amit azelőtt nem lehetett, de ez egy következmények nélküli ország. Ezt nemcsak a magyarság látja így, hanem a románság is. Négymillió román állampolgárnak az elmenetele vajon mit jelent? Szíria után ebből az országból mentek el a legtöbben az utóbbi időszakban.

Sosem vesztett ez az ország ennyi embert ilyen kevés idő alatt. Ezek az emberek élnek, de többségük nem fog visszajönni, nem itt fog gyerekeket szülni. Hogyan ítéli meg nemcsak Romániában, hanem az egész szocialista tömbben a rendszerváltás lefolyását?

¹⁴ A Concordia 19 hadgyakorlaton a hadsereg, a belügy, a Román Hírszerző Szolgálat, a Kormányőrség és a Különleges Távközlési Szolgálat egyenruhásai vettek részt 2019 októberében. Marian Botea dandártábornok, a hadsereg vezérkari főnökségének hadműveleti vezetője Oroszország részéről érkező fenyegetésről beszélve idézte fel a grúzai és ukrainai eseményeket. Erdélyi magyar politikusok a hadgyakorlat helyszínének kiválasztása kapcsán egyértelműen úgy vélekedtek: mindez azt jelzi, hogy Románia nemzetbiztonsági kockázatként tekint a Székelyföldre.

Találó az a megállapítás, hogy mivel nem forradalmi úton ment végbe a rendszerváltás, a lassú átmenetnek az árát meg kell fizetni. Romániában azt mondják, hogy forradalom volt, és erre büszkéek is. Még az alkotmány is dicsőíti a román forradalmat, de a valóságban a forradalmat ellopták. Nem volt mélyreható rendszerváltozás. Ugyanazok privatizálták az országot, akik azelőtt hatalomban voltak, megkaparintották az anyagi javakat, a pozíciókat, az információs bázist, és új formában rekonstruálták a régi rendszert. A mai napig ők vannak hatalmon. Én azt mondom, amit a román Temesvár Társaság: valóságos rendszerváltozásnak kell végbemennie. A társaság a mai napig harcol a kommunizmus ellen. Az általuk közzétett 1990-es *Temesvári Kiáltvány* 8. pontjában kimondta, hogy el kell távolítani a hatalomból a volt kommunistákat, a korábbi titkosszolgálatot.¹⁵ Tudtommal ez csak Csehországban történt meg következetesen, Romániában egyáltalán nem. Itt is egy olyanfajta társadalmi átalakulásra, alkotmányozásra, rendszerváltozásra volna szükség, amely után tiszta lappal indulhatna az ország. Ez vonatkozik a magyarságra is. Addig nem tudjuk leküzdeni a válságot, megőrizni a lakosságunkat, ameddig ez a változás be nem következik. Sajnos csalódnunk kellett Klaus Johanniban is, sorozatosan csalódnunk kell a román törvényhozásban, igazságszolgáltatásban, szembeütközünk a korrupcióval, amely a posztkommunizmus

¹⁵ A Temesvár Társaság 1990-ben alakult civil szervezet, amelynek legfontosabb célja a kommunista visszarendeződés megakadályozása. A *Temesvári Kiáltvány* 1990 márciusában fogalmazott 13 pontos nyilatkozat, amely a forradalom eszményeinek kivívását sürgette. A 8. pont a következőképpen szól, hitet téve a lusztráció mellett: „A választási törvény tiltsa el a jelöltetés jogától három egymást követő törvényhozási ciklusra a volt kommunista aktivistákat és a volt állambiztonsági tisztakat. Jelenlétük ugyanis az ország politikai életében a fő forrása a jelenlegi román társadalmat őrlő feszültségeknek és gyanakvásoknak. Elengedhetetlen, hogy a helyzet letisztulásáig és a nemzeti megbékélésig távol maradjanak a közélettől. Úgyszintén követeljük, hogy a választási törvény foglalja külön paragrafusba, miszerint volt kommunista aktivisták nem pályázhatnak Románia elnöki tisztségére.”

egyik legriasztóbb jelensége. Ha nem tudjuk leküzdeni ezeket, akkor káoszba fog süllyedni Románia, jelen pillanatban is kaotikus viszonyok uralkodnak.

Jól ismeri a magyar helyzetet, közel áll a Fideszhez. Magyarországon sokan úgy gondolják, hogy a valódi rendszer-váltás 2010-ben valósult meg. Kellett húsz év, amíg az Orbán Viktor által illiberálisnak nevezett rend kiépült. Mi kell ahhoz, hogy a magyar 2010-hez hasonló folyamatok valósuljanak meg Romániában?

Romániában nagyon gyengék a demokratikus hagyományok. Mindenkor egy hierarchikus, ortodox, ókonzervatív típusú társadalmi berendezkedés uralkodott az országban. Ezért aztán nagyon gyengék a demokratikus erők, amelyek az ország átalakulásán fáradoznak. A Ceaușescu-korszakból örökölt posztkommunista erők viszont annyira erősek és magabiztosak, hogy mindig újjászületnek, talpra esnek és megragadják a hatalmat. Ilyen szempontból eléggé kilátástalan a helyzet. A kötelező optimizmus nevében nem akarok szólni. Én csak a jó Istenben bízom, és abban, hogy az európai és nemzetközi hatások elő fogják idézni a romániai társadalom tudati, felfogásbeli változását. Erre viszont nagyon sokáig kell várni. Nem kedvez ennek a folyamatnak a Kelet és Nyugat között kialakult európai ellentét sem. Nem számíthatunk az Európai Uniónak arra az integrációs erejére és emberi jogi demokratikus támogatására, amelyben a kezdetben bízunk. Senki sem tudja saját magát a hajánál fogva kihúzni a vízből. Nem tudunk ebből

a helyzetből kiemelkedni, ha nem segít rajtunk valaki. De az EU, mint ahogy látjuk, inkább büntetésre hajlik, mintsem, hogy segítséget nyújtana a kelet-közép-európai országoknak. Értetlenül figyelik a volt kommunista országok vergődését, holott egy egész csődtömeget örököltünk a kommunizmusból, amelytől szabadulnunk kell. Még azt sem tudja felfogni az unió, hogy mit jelentett a kommunista diktatúra. 2009-ben én is kezdeményezője voltam annak az európai parlamenti határozatnak, amely a kettős mércén túllépve megállapította, hogy a kommunizmus és a nácizmus két totalitárius rendszer, amelyet egyformán el kell ítélni, és mindkettőtől szabadulni kell.¹⁶ Ezzel szemben Európa nem képes tisztán látni és határozottan fellépni a volt kommunista országok ügyében. Tele van előítéletekkel, félreértésekkel és – a kereskedelmet és szupremáciát illetően – gyarmati szándékokkal. Így aztán nagyon bizonytalan a mostani helyzetünk. Magyarország azonban jó példát mutat arra, hogy ha összefogna a közép-európai tömb, Romániával és a nyugat-balkáni országokkal, esetleg Ausztriával bővülve, akkor esélyünk nyílna arra, hogy egy közös politikai platformon, együttes erővel Romániában és a Balkánon is változásokat tudjunk elérni.

ALMÁSSY FERENC

¹⁶ Az Európai Parlament állásfoglalása az európai lelkiismeretről és totalitarizmusról, 2009.03.26. (B6-0170/2009). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONGML+MOTION+B6-2009-0170+0+DOC+PDF+V0//HU> (Utolsó letöltés: 2019.12.04.)

Tőkés László (Kolozsvár, 1952) református lelkész, politikus. 1975-ben végzett a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. Brassóban, majd Désen volt református segédlelkész. Utóbbi helyről egyházi és kisebbségi ellenállása miatt távolították el, 25 hónapig munkanélküli volt. 1986-tól Temesváron lett segédlelkész, majd rendes lelkész. 1989-ben – többek között a falurombolási tervek, valamint az egyéb egyházi és állami intézkedések elleni tiltakozása miatt – folyamatosan zaklatták, püspöke pedig elrendelte Temesvárról való elhelyezését. December 15-én, az erőszakos kilakoltatása ellen zajló tüntetés terjedt tovább, és vezetett el a forradalomig. Ceaușescu bukása után megválasztották a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa tagjának, ám e tisztségéről néhány hónap után lemondott. 1990 és 2010 között a Királyhágómelléki református egyházkerület püspöke volt. 1990 és 2004 között a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ), 1996 és 2000 között a Magyarok Világszövetsége (MVSZ) tiszteletbeli elnöke volt. 2003-tól az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke. 2007 és 2019 között európai parlamenti képviselő, 2010 és 2012 között az Európai Parlament alelnöke volt.

Bandi István

Az 1989-es romániai forradalom látható és láthatatlan aspektusai

1989 csodálatosnak nevezett éve még utolsó hónapjára is tartogatott történelmi meglepetést. A megdönthetetlennek hitt Ceaușescu-rendszer néhány nap alatt, kártyavárszerűen omlott össze, teret adva Romániának a korábban már a változás útjára lépett szocialista államokhoz való csatlakozáshoz.

A magyarországi és a nyugati média részletesen beszámolt az 1989 decemberében Temesváron, illetve Romániában zajló forradalmi eseményekről. Ekkor Magyarországon számos támogató és együttérző állampolgár gondolta úgy, hogy utcára vonul kifejezni támogatását a Temesváron tüntetőkkel. Az erdélyi magyarságról a médiumok révén ismertté vált, illetve családi és ismerősi kapcsolatokon keresztül is terjedő hírek hatására már december elején számos utcai demonstrációra került sor. Rendkívül változatos volt a szervezői kör: vallási csoportosulásoktól a civil szervezeteken át a politikai alakulatokig mindenki kiállt az emberi jogok, konkrétan az erdélyi magyarság jogainak lábbal tiprása ellen. A tüntetéseknek rövid idő alatt sajátos menetrendje alakult ki: a demonstrálók kötelező jelleggel keresték fel a Román Szocialista Köztársaság nagykövetségét, a Hősök terét, a Kossuth teret, templomokat. Így december elején egyházi közösségi csoport tartott gyertyás-énekes

tüntetést a Román Szocialista Köztársaság nagykövetsége előtt Tőkés László lelkész mellett kiállva.¹ Egy héttel később, az év folyamán már többször is megnyilvánult Román Antikommunista Liga december 10-én, a Vörösmarty téren tüntetett az emberi jogok romániai megsértése ellen.²

A decemberi erőszakos eseményeket megelőzően a Szabad Európa Rádió és az MTV *Panoráma* műsorának köszönhetően közismertté, sőt szimbólummá vált a temesvári lelkész, Tőkés László kálváriája, aki már évek óta kitartóan tiltakozott a Ceaușescu-diktatúra erdélyi magyar közösséggel szemben folytatott sorvasztó politikája ellen.

A TEMESVÁRI FORRADALOM ÉS TÖKÉS LÁSZLÓ

Tőkés László 1989-ben Temesváron, a Timotei Cipariu 1. szám alatt lévő lelkészi hivatalban már hónapok óta *pária* állapotban élt családjával. A kialakult helyzet alapját kimondottan Tőkés László korábbi, '70-es és '80-as években a Ceaușescu fémjelezte rendszerrel szemben kifejtett ellenálló magatartása szolgáltatta. A Securitate orra előtt külföldre juttatott, az erdélyi magyarság valós helyzetéről szóló tájékoztatók nemzetközi nyilvánosság elé kerülése szabályszerűen vonta maga után Tőkésre, illetve családjára a hatalom részéről operatív eszközök alkalmazását. A Securitate operatív kombináció keretében az erdélyi református egyházi vezetést

¹ ÁBTL 2.7.1. 45-78_8-215_1989 NOIJ 1989. december 2-ai jelentés.

² ÁBTL 2.7.1. 45-78_8-217_1989 NOIJ 1989. december 8-ai jelentés.

használta fel arra, hogy a temesvári református lelkészt elhallgattassa. Papp László nagyváradi református püspököt vonták be a műveletbe. Az egyházi vezető előbb felfüggesztette állásából Tőkést, majd eltávolítását kérte a hatóságoktól. A „szocialista törvényesség” logikája alapján a bíróság határozatot hozott a kilakoltatásról, illetve az erőszakszervek intézkedését helyezte kilátásba, pontosan meghatározva a kilakoltatás időpontját (december 15.) és a kényszerlakhely helyszínét (Szilágymenyő).

December harmadik hetében, 17-én, vasárnap hajnalban Tőkés Lászlót és családját a Securitate és a Milícia egységei teherautóra rakták, és elszállítottak a jelenlévő tüntetők tiltakozó jelenléte ellenére. Elszállítása után az addig a lelkesedés köré sorakozó tömeg tovább demonstrált, majd a hírre reagálva városszerte újabb tömegek vonultak utcára. A református lelkészség épületében és környékén zajló eseményekkel párhuzamosan a városban több helyszínen néhány hete valakik „Le Ceaușescuval” feliratokat festettek az épületek falaira. A Securitate illetékesei felderítésbe fogtak, azonban az események felgyorsulása már nem tette lehetővé a tettesek beazonosítását.

December 17-én a temesváriak már tömegtüntetéseken követelték Ceaușescu menesztését, és tiltakozásuk jeléül megrohamozták a megyei pártbizottság épületét. Az est lezárásával a román hadsereg és a belügyi erők fegyverhasználatára is sor került, sok tüntető maradt holtan a tüntetések helyszínein. 18-án Ceaușescu utasítást adott, hogy minden rendbontást fegyveresen toroljanak meg

Látkép 1989: egy T-55 harckocsi Temesváron a Piața Victoriei-n, a Román Nemzeti Színház és Operaház épülete előtt. Fotó: Fortepan / Urbán Tamás adományozó, képszám: 47081.

a hadsereg, illetve a belügyi alakulatok részvételével, valamint tábornoki bizottságot küldött Temesvárra a helyzet rendezése érdekében. Az Iránba távozó elsőszámú vezető feleségére bízta az ország irányítását, illetve a temesvári helyzet kezelését. Elena Ceaușescu a *Trandafirul* (Rózsa) titkos művelet keretében 43 temesvári áldozat elégetését valósította meg a Securitatéval.³ December 19-én a tüntetők már a korábbi napokban börtönökbe hurcoltak szabadon engedését követelték. A hadsereg és a belügyi szervek ismételten fegyvert használtak, azonban ekkor már a nagyipari gyárak munkássága is tömegesen csatlakozott a tiltakozókhoz. December 20-án a százezres tömeg átvette az irányítást Temesváron, és elkezdődött az új társadalmi képviselői szervek felállítása.

BUDAPEST ÉS A TEMESVÁRI FORRADALOM

Budapesten a december elején megtartott tüntetésekhez képest a hónap közepén szervezett demonstrációk jellege megváltozott. A román erőszakszervek elnyomó

³ A Legfelsőbb Bíróság katonai részlegének 6/1991. sz. ítélete részletesen tárgyalja a Rózsa titkos művelet keretében a holttestek elrablását, illetve elégetését. Az ítélet pontosan megnevezi azokat a tiszteket, akik ezeket a cselekedeteket végrehajtották. <http://procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/mmioc/curteasup/docs/0215cada.htm> (Utolsó letöltés: 2019.12.14.)

intézkedéseire reagálva a politikai pártok kezdeményezte tüntetéseken már nyíltan a diktátor felelősségre vonását követelték a tüntetők, így a december 18-án, a Hősök terén késő délután a többek között az MDF, az SZDSZ és a Fidesz szervezésében összegyűlt többezres tömeg „Romániának kenyeret, Ceaușescunak kötelet” követelt.⁴

A nyugati, illetve magyar média folyamatosan tájékoztatott a Temesváron zajló eseményekről, ennek ellenére sok esetben pontatlanság, illetve félretájékoztatás volt jellemző. Így nem meglepő, hogy Tőkés László sorsáról néhány napig ellentmondásos hírek terjedtek. A Magyar Cserkészszövetség vezetése csak december 20-án tudta meg, hogy mi is történt Tőkés Lászlóval, és erre reagálva szerveztek néma tüntetést december 21-én az RSZK nagykövetsége elé.⁵

TEMESVÁR UTÁN BUKARESTBEN: FORRADALOM?

A decemberi romániai forradalmi események Temesváron december 20-ával lezáruló szakasza után a fővárosban is tüntetések kezdődtek, elsősorban annak hatására, hogy az Iránból hazatérő Ceaușescu a Temesváron történeteket elítélő televíziós beszédet mondott. Ebben azt hangsúlyozta, hogy huligánok akadályozták a törvényes intézkedést (Tőkés László kilakoltatását), illetve nyíltan rátámadtak a párt-, a rendfenntartó és a katonai intézményekre azzal a céllal, hogy Románia integritását és társadalmi berendezkedését veszélyeztessék. Állítása szerint ezen felforgató elemek terrorista cselekményeinek szervezői, reakciós, imperialista, irredenta és sovíniszta körök voltak, amelyek kapcsolatban álltak idegen államok titkosszolgálateival.⁶

A beszéd nem bizonyult meggyőzőnek: a következő napra, december 21-ére

pártutasításra megszervezett, a Központi Pártbizottság székháza előtti térre összehívott, a temesvári eseményeket elítélő gyűlés csúfos kudarcba fulladt, sőt az ott összegyűlt emberek egy része rendszerellenes tüntetőként az utcákon maradt. December 21-én este bekövetkezett az, amiről a legfelsőbb vezetés félt: a tömegessé váló tiltakozások előntötték a román fővárost. A katonai és rendőri erők erőszakos fellépése nyomán sokan meghaltak és megsérültek, azonban 22-én reggel újult erővel folytatódott a tüntetések. Végül a Milea⁷ honvédelmi miniszter halála után hatalomra kerülő Stănculescu⁸ tábornok intézkedéseinek köszönhetően aznap már nem folytatódtak a mérsárlások. A diktátor felelőségével együtt délben helikopterrel eltávozott Bukarestből. A hatalmat azonnal a Párt eddig háttérben tartózkodó csoportja vette át, élén Ion Iliescuval.

DEZINFORMÁCIÓ ÉS MEGTÉVESZTÉS A ROMÁNIAI ESEMÉNYEKSEL KAPCSOLATBAN

A pontos tájékoztatást az is nehezítette, hogy a hírek valódiságát nehéz volt több független forrásból ellenőrizni. A dezinformációt felismerni és a titkosszolgálati szakemberek megtévesztő, zavaró műveleteit felfedni még kevésbé sikerült akkor. A most rendelkezésre álló levéltári források alapján tudjuk, hogy például a Tőkés Lászlóról terjesztett hír, miszerint „a korábbi döntéssel ellentétben nem

⁷ Milea, Vasile (1927–1989) tanítóként kezdte pályáját. Az ötvenes években elvégezte a gyalogsági tiszti iskolát és végül a Katonai Akadémián kapott páncélos fegyvernemi képzést. A katonai pálya minden lépcsőfokát megjárta. 1980-ban nevezték ki vezérkari főnökké, majd 1985-től 1989. december 22-i haláláig volt a Nemzetvédelmi Minisztérium vezetője.

⁸ Stănculescu, Atanasie Victor (1928–2016) a székelyi tiszti iskolában tűzér szakon végzett 1949-ben, majd a Katonai Akadémiát is e szakirányon fejezte be. A román Vezérkari Főnökség Mozgósítási és Beszerzési igazgatóságának vezetője lett, 1989-ben a honvédelmi miniszter harmadik helyetteseként dolgozott. Tagja volt a Temesvárra küldött tábornoki bizottságnak. Milea miniszter halála után december 22-én a diktátor őt nevezte ki honvédelmi miniszternek. 1999-ben a temesvári mérsárlásokban betöltött szerepe miatt 15 év börtönre ítélte a bíróság.

⁴ ÁBTL 2.7.1. 45-78_224_1989 NOIJ 1989. december 19-i jelentés.

⁵ ÁBTL 2.7.1. 45-78_227_1989 NOIJ 1989. december 21-i jelentés.

⁶ Pe 20 decembrie, după evenimentele din Timișoara, Nicolae Ceaușescu are un discurs la TVR în care ca. (2015.12.20.). <https://www.youtube.com/watch?v=qHnFGFace8c> (Utolsó letöltés: 2019.12.14.)

kell elhagynia Temesvárt, a kilakoltatási végzést semmisnek nyilvánítják”,⁹ többszörös áttételen keresztül jutott el a bukaresti magyar nagykövetségre, amely aztán a nagyköveti jelentésben megfogalmazva érkezett Budapestre. A külügyi szakemberek ezt a bizonytalan eredetű információt elemezték, és próbálták magyarázni, mondván: a román hatóságok eljárása komoly presztízsveszteséggel járó döntés, vagy csak az „intézkedés” elodázása, amellyel a megszokott „magyar kérdés” körébe akarják utalni az ügyet.¹⁰ A szoros figyelés alá vont követségi munkatársak nem tudhatták, hogy a Securitate hivatásosainak dezinformációit közvetítik Budapestre, vagy csak a több áttétel miatt torzult híreket elemeznek. A diktatúra ugyanakkor hivatalos, diplomáciai csatornákon tovább folytatta a félretájékoztatást. A már említett december 20-i televíziós beszéde után Stoian¹¹ külügyminiszter berendelte a magyar külképviselet ügyvivőjét, és elmagyarázta, hogy a Temesváron zajló eseményekről a román hatóságoknak „adataik és bizonyítékaik vannak, [...] hogy azokat külföldi kémszervezetek, reakciós körök és csoportok, a romániai helyzet destabilizálásában érdekelt erők támogatásával szervezték”. A külügyminiszter egyértelművé tette Rudas Ernő számára, hogy szerinte a temesvári felforgató tevékenységet Magyarország is támogatja. A román főkülügyér ugyanakkor a Szovjetunió beavatkozásáról is szót ejtett. Az ügyvivő határozottan tiltakozott és rágalomnak nevezte a kifejtett román álláspontot, illetve kérte Stoian minisztert, hogy a román kormány „nyilvánosan határolja magát el a Magyar Köztársaság elleni uszítástól és annak sugallásától, hogy a megmozdulásokat magyar részről bujtogatták”. A

magyar ügyvivő felhívta továbbá a külügyminiszter figyelmét, hogy Ceaușescu elnök tv-beszédében az elhatárolódás helyett a külföldi beavatkozások említésekor egyedül Magyarországot nevezte meg.¹² Az összeesküvés-elmélet következő fokozata az volt, amikor Nicolae Ceaușescu ugyancsak december 20-án magához kérte a bukaresti szovjet ügyvivőt és kifejezte rosszallását amiatt, hogy Eduard Sevardnadze külügyminiszter Brüsszelben sajnálatosnak minősítette a temesvári tüntetés vérbefojtását. Ceaușescu kijelentette, megítélése szerint a Temesvárott történtek a Varsói Szerződés országainak előre kitervelt közös akcióját képezték. Követelte, hogy a szovjet vezetés állítsa le a Varsói Szerződés országainak Románia ellen irányuló támadásait. Ezt követően Stoian külügyminiszter külön közölte az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia és Bulgária nagyköveteivel: bizonyítékaik vannak arra, hogy a Szovjetunió fegyveres inváziót készít elő Románia ellen – természetesen a szovjet diplomácia válasza sem maradt el: a Moszkvába akkreditált román nagykövettel közölték, hogy a szovjet vezetés különösen nehezményezi a katonai beavatkozás tervével kapcsolatos koholmányokat.¹³

A diktátor politikai rögeszméjén túl a román titkosszolgálatok megtévesztő, dezinformáló tevékenysége rendkívül összetettnek és szervezettnek tűnik. A román–magyar határon átjutott menekülők kihallgatási anyagából derül arra fény, hogy a román hivatásosok tudatosan próbálták elhitetni, hogy Romániában általában minden rendben van, Temesváron semmi különös nem történt, sőt ami történt, az is a magyar propagandaszerveknek Tőkés László körül kialakított hisztériakeltése miatt alakulhatott ki, és a város lakossága csakis (külső) bátorítás következtében támadt rá a rendőrségre.¹⁴ A Securitate

⁹ ÁBTL 2.7.2. 001/249/1989. december 19-i külügyminisztériumi jelentés.

¹⁰ Uo.

¹¹ Stoian, Ion (1927) esztergályosként kezdte pályafutását. Majd a Ștefan Gheorghiu pártiskola rektora (1968–1971), albániai nagykövet (1971–1978), Constanța megye VB-elnöke (1979–1983), külkereskedelmi miniszterhelyettes (1979–1985), az RKP KB külkapcsolatokért felelős titkára (1984–1989. november), végül a diktatúra utolsó külügyminisztere (1989. november 3.–december 22.) lett. A december 22-e előtti tevékenységéért 14 évre ítélték.

¹² ÁBTL 2.7.2 001/252/1989 1989. december 22-ei napi jelentés.

¹³ ÁBTL 2.7.2 001/254/1989 1989. december 28-ai napi jelentés.

¹⁴ ÁBTL 2.7.1 45-78_10-1989 NOIJ jelentés (a Szabolcs-Szatmár megyei szervek jelentése). A magyar kémelhárításnak a határőrizeti szervektől érkezett jelentés. „Tisztán megállapítható, hogy a december

illegális határátlépést megkísérlő személyekre vonatkozó statisztikái szerint, amelyekben a Romániából illegálisan távozott és a szocialista államok, többek között Magyarország által is visszatoloncolt állampolgárokról készítettek, egyértelmű csökkenést mutat a visszaadottak száma. Ezt a társadalmi jelenséget korabeli szakmai kifejezéssel „illegális kikerülőknek” nevezték. A Securitate illetékes tisztjei intenzív operatív feldolgozásnak vetették alá mindazokat a személyeket, akiket a szomszédos államok törvényesen/hivatalosan visszaszolgáltattak.

A román területi szervek hetente jelentették a szomszédos államok által átadott, illetve a Romániába történt illegális belépés után elfogott személyekre vonatkozó összesítő kimutatásokat mind a titkosszolgálat, mind az RKP vezetőségének. Ezekből a statisztikákból tudjuk, hogy december hónap második hetében „96 személy érkezett [sic!] a Magyar Köztársaságból (87-et a magyar hatóságok adtak át és 9 illegálisan lépett be. Az átadottak közül 53-an kevesebb, mint 24 órát tartózkodtak a szomszédos állam területén, 34-en 2 és 30 nap közötti időszakot töltöttek ott, az illegálisan érkezettek pedig legfeljebb 25 napot”.¹⁵

Az átvett vagy a határőrök és a Securitate által elfogott személyeket az *Alfa-művelet* keretében dolgozták fel. A román kémelhárítás tisztjei megvizsgálták és elemezték a magyar intézmények által foganatosított lépéseket, az operatív beszervezésre és a „szökevények” Romániába történő visszaküldésére vonatkozó lépésekre összpontosítva. Ezekre a vizsgálatokra nagy hangsúlyt fektetett a Securitate vezetősége, azonban az eredmények nem minden esetben támasztották alá a várakozásokat. Ez derül ki a Iulian Vlad¹⁶ által Rațiu ezre-

desnek december elején személyesen adott utasításból. A Securitate akkori vezetője hangot adott felháborodásának az *Alfa-program* keretében dolgozók alacsony hatékonyságú munkája miatt, és azt kérte, hogy „vizsgáljanak újra mindent, amit 1989. december 6-áig jelentettek, hasonlítsák össze »az operatív helyzet alapelemeire« vonatkozó adatokat a kapott utasításokkal és az ezen a vonalon végrehajtott feladatokkal. Azután pedig értékeljék, hogy végrehajtották-e a döntéseket, ha pedig nem, akkor állapítsák meg a feladatok nem teljesítésének okát.”¹⁷ Az operatív nyelvezetet megfejtve megállapíthatjuk, hogy a szomszédos államok által átadott és a Romániába a határon keresztül illegálisan visszatérő személyekkel szemben lefolytatott vizsgálatok nem eredményeztek operatív szempontból releváns, azaz hasznosítható adatokat. Iulian Vlad tábornok, a Securitate 1989. decemberi események alatti vezetője, mint ahogy a korabeli szakszolgálatok más, emlékirataikat közzétevő vezetői is úgy vélik, hogy ők egy versengő szolgálat keretében szolgáltak, melynek vezetősége az inaktivitásban találta meg átmentése egyik lehetséges módozatát. A Securitate ezen vezetői – bizonyos törvényi rendelkezések mögé bújva – úgy vélekednek/emlékeznek, hogy ők tájékoztatták a párt vezetőségét arról, ami történik, de nem vettek részt a megtorlásban. Ugyanakkor határozottan állítják, hogy a Securitate hozzájárult a forradalom győzelméhez.¹⁸ A hagyományos diplomáciai keret mindenkor lehetőséget biztosított titkosszolgálati célok

hivatásos tisztként dolgozott a Securitate állományában. Állambiztonsági életútjának jelentős részét képzőtisztként teljesítette. 1974-től a román Rendőrtiszt Főiskola vezetője, 1977-től 1984-ig belügyi államtitkár, majd helyettes belügyminiszter 1987-ig. Ekkortól a belügy államtitkáráként a DSS (Departamentul Securității Statului), a Securitate vezetője volt egészen 1989. december 30-áig. A bíróság 25 évre ítélte a decemberi forradalomban elkövetett bűncselekményekért.

¹⁷ ACNSAS Dokumentációs Fond D 013783, 6.

¹⁸ Cristian Troncotă: *Duplicarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România* [A kétszínűek. A romániai kommunista rezsim hírszerző és biztonsági szolgálatainak történelme]. Bukarest, Editura Elion, 2003, 165.

19-én a román határőrizeti szervek a magyar félnek átadott személyt szándékosan dobták át. A korábban a közös határszakaszon illegálisan próbálkozó fiatalembert a román szervek elkapják és megdolgozzák, hogy majd átadás után a betanított szöveget elmondja az őt kihallgatóknak.”

¹⁵ ACNSAS [A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Archívuma], Dokumentációs Fond D 013783, 2.

¹⁶ Vlad, Iulian (1931–2017) karrierjét a Párt ifjúsági titkáráként kezdte 1949-ben, majd 1952-től

megvalósítására is. A kuvaiti román nagykövetség egyik diplomatája a helyi elit körében azt terjesztette, hogy a temesvári eseményekért Magyarország a felelős, és azért később súlyos árat kell majd fizetnie.¹⁹ December 22-e után a magyar beavatkozás kérdése lekerült a román belpolitika asztaláról, azonban a külső fenyegetettség jelensége nem szűnt meg, sőt inkább fokozódott a „terrorista támadások” megjelenésével. A terrorista-kérdés nemcsak a román társadalomnak volt tragikus eredményekkel járó ellentmondásos jelensége, hanem az arab államoké is, így a kuvaiti külügyminisztériumban sem látták világosan, hogy miként vehettek részt arab erők a december 22-e utáni romániai harcokban. Információkkal rendelkeztek arról, hogy korábban Romániában – mint ahogy más szocialista államokban is – két helyen folyt palesztin terroristák kiképzése.²⁰ A külső fenyegetettség kérdése végül csak 1990. január elejéig, a Ion Iliescu vezette átmeneti hatalmi centrum megszilárdulásáig maradt a közéletben. A fenyegetettség nyomtalanul, azaz letartóztatott, sérült, vagy elhalálozott terrorista nélkül tűnt el.

MAGYARORSZÁG VÁLASZA A ROMÁNIAI FORRADALOM GYŐZELMÉRE

A forradalom háttérében zajló manipulációk az események hatása alatt álló tömegeknek nem tűntek fel. A Bukarestből élőben közvetített események hatására december 22-ére a Ceaușescu-rendszer bukásának híre Magyarországon is szétterjedt. Budapesten a Belvárosi Főtemplomban tartottak emlékmisét, amelynek keretében Várszegi Asztrik esztergomi segédpüspök gyászmisét mutatott be a temesvári forradalom áldozatainak emlékére. A szemtanúk szerint a mise végén érkezett a hír, hogy a Ceaușescu házaspár megbukott. A hír hatására a gyászmise örömhimnusszal zárult.²¹ Másnap a Központi Szeminárium

rektorának, Asztrik atyának a személygépkocsijával utazva teológusok csatlakoztak az Erdélybe induló, egyházi segélyeket szállító konvojhoz.

Magyarország részéről még a román diktatúra bukása előtt, a harci cselekmények ideje alatt történtek felajánlások a román katonai vezetés irányába. Egyeztetéseket a magyar Honvédelmi Minisztérium vezetése részéről Kárpáti Ferenc miniszter és Borsits László, a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöke folytatott Románia nemzetvédelmi miniszterével, Milea vezérezredessel, majd december 22-e után, Victor Atanasie Stănculescuval. A technikai támogatás felajánlása mellett a gyakori egyeztetéseken kényes témák is megvitatásra kerültek, többek között a katonai támadás kérdése, amely rövid idő alatt tisztázódott és lekerült a napirendről. A hadianyag-utánpótlás szükségtelensége mellett azonban Románia lakosságának élelmiszerrel, illetve gyógyszerrel és gyógyászati eszközökkel való ellátása nélkülözhetetlen volt. Az első több tonnányi szállítmány már 22-én elindult Aradra, majd később Bukarestbe és Kolozsvárra.

A magyar társadalom támogató megnyilvánulásai mellett politikai síkon az egyik legfontosabb pozitív lépés 1989. december 23-án történt, amikor a magyar kormány elismerte Románia politikai képviseleti szervét, a Nemzeti Megmentés Tanácsát és kifejezte abbéli szándékát, hogy új alapokra – baráti és együttműködő szintre – helyezték a magyar és román kapcsolatokat. A magyar diplomácia kezdeményezése a román fél részéről fogadókészségre talált, így december 29-én Horn Gyula külügyminiszter Bukarestbe látogatott tájékozódni, illetve egyeztetni a román féllel arról, hogyan tudná támogatni Magyarország Romániát és új keretek közé helyezni a közös kapcsolatokat.

A magyar társadalom országszerte megmozdult és gyűjtéseket szervezett. A segélyszállítmányok elindultak Erdélybe és Romániába.

¹⁹ ÁBTL 2.7.1. 45-78_10-251_1989 NOIJ 1989. december 27-ei jelentés.

²⁰ ÁBTL 2.7.3.-45-72/12/90 Feljegyzés a romániai eseményekkel kapcsolatos értesülésekről.

²¹ ÁBTL 2.7.1. 45-78_8-228_1989 NOIJ 1989. december 22-ei jelentés.

Duray Miklós

Rendszerváltás? Rendszerváltozás? Rendszerváltoztatás?

Sokat vitatkoztunk az elmúlt negyedszázadban arról, hogy a „létező szocializmusként” nevezett hatalmi-politikai rendszernek 1989-ben bekövetkezett megszűnése rendszerváltásnak, rendszerváltozásnak vagy rendszerváltoztatásnak nevezendő-e. Azóta sem tudtunk közös nevezőre jutni annak megítélésében, hogy a kommunista rendszer vagy rend megszűnte egyszeri esemény volt-e mint a kerékpáros bukása az első fék hirtelen behúzásakor, vagy olyan folyamat, amiben kényszerű rendszermódosítások követték egymást, mígnem kiderült, a módosítandó nem módosítható tovább – itt a vég.

(A RETÖRKI által 2014. október 17-én rendezett, a Magyarok a rendszerváltásban a határon innen és túl című műhelybeszélgetésen elhangzott előadás szerkesztett változata. Megjelent: Rendszerváltozás, rendszerváltoztatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében, 1963–2015. I. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2016, 37–53.)

Nyilvánvaló, minden esemény lefutását tér- és időfüggvény határozza meg. A társadalmi és politikai események azonban több mint négy dimenzióban zajlanak. Nemcsak a tér és az idő határai között történnek, hanem a lelki-világ, gondolkodásmód, beidegződések, szocializációs folyamatok, személyes- és csoportérdekek, hatalmi érdekek, értékrendek és változásaik közepette. Ezek a térfüggvény rendszerében ugyan különböző helyen jelenhetnek meg, de egyrészt az eseményeket körülölelő időgörbületnek, a negyedik dimenzióknak vannak alávetve, másrészt meghatározó befolyással bírnak az eseményekre, ezért az idővonalat is befolyásolják, az origótól

nézve minden irányban. Az ötödik dimenzió, ahol mindez összpontosul, az események döntő színtere.

A kérdés az elvonatkoztatás szempontjából abban rejlik, hogy az események értékelésének az időhatárát hogyan húzzuk meg, emberöltő arányosan a térfüggvény rendszer minden oldalára nézve, vagy csak szigorúan arra az egy-két hónapra vagy évre szűkítve, amikor a fordulat lényegi része bekövetkezett. Hatezer év múlva, ha lesz valaki, aki erről véleményt mondjon, nevetségesnek fogja tekinteni az erről folyó vitát, de akkor már nem is lesz jelentősége. A váltás, változás, változtatás értelmezése legfeljebb két emberöltő időtávlatában értelmes. Abban – úgy tűnik – mindannyian megegyezünk, hogy folyamatról van szó, hiszen minden esemény időfüggvényben mérhető. Még a forradalomnak is van felfutási és lecsengési görbéje. Antall Józseffel érték egyet, aki szerint csak lovakat lehet váltani, rendszert nem. Hozzáteszem: kormányt lehet váltani, vagy akár változatlan politikai erők által gyökeresen átalakítani, de kormánytól, azaz hatalmi-politikai szemlélettől függően az ilyen váltás csak rendszeren belüli változásokat eredményezhet, amit szemléletváltásnak nevezünk. Az elitváltás lehet majdnem rendszerváltoztatás, valójában mégsem az,

legfeljebb szemlélet- vagy érdekváltás. (1989 után a változást sokan gúnyosan csak „genszterváltásnak” nevezték.) Ebben jelentkezik a váltás és a változás közötti lényegi különbség, a két megítélés közötti bölcséleti ellentét.

VÁLTÁS VAGY VÁLTOZÁS, ELIT- VAGY RENDSZERVÁLTÁS?

A váltás vagy változás közötti különbségre utal néhány múlt századi történelmi példa is. Romániában 1945 márciusa és 1952 júniusa között Petru Groza kormánya jelentette a monarchiából (a Vasgárda fasiszta/náci diktatúrájából) a kommunista diktatúrába való átmenetet, azaz a Szovjetunió által ellenőrzött „rendszerváltozást” – az amerikaiak és az angolok folyamatos tiltakozása ellenére. Az 1953. június 15–17. között lezajlott berlini felkelés és 1956 őszén, október 22-ig Lengyelországban kibontakozott tiltakozó megmozdulások által kikényszerített személyi hatalomváltás, valamint a magyarországi ’56-os forradalom és szabadságharc inkább arra a sajátos sorsú sivatagi rózsára emlékeztet, aminek a növekedését vagy sorvadását a helyileg (diszkrétén) meghatározott körülmények befolyásolják. A csapadékon, vagy annak hiányán kívül nincs külső (a rendszeren kívülről jövő) segítsége. Ennek ellenére egy létező politikai rendszeren belül is elképzelhetők a változások, akár diszkrét (meghatározott), akár folyamatosan változó feltételek mellett. Magyarországon 1953. július 4-én Rákosi eltávolításával és Nagy Imrének a Minisztertanács elnökévé való kinevezésével jelentős szemléletváltás következett be az előtte való négy évhez képest. Valójában ez volt az ’56-os forradalom példaadó előjátéka, mert megmutatta, „lehet másként csinálni”. Ezzel szinte párhuzamosan a Szovjetunióban is megtörtént az első szemléletváltás. Mindezek nélkül aligha alakulhattak volna meg a reformista csoportok, a Petőfi Kör és ’56 októberében az egyetemistáknak a lengyelekkel rokonszenvet kinyilvánító csoportjai, később a forradalmi munkástanácsok, és aligha győzhetett volna egy-két nap erejéig a forradalom, megismételve az egy

évszázaddal korábbi történelmet, amely a forradalomnak a szabadságharcra változását jelenti.

Csehszlovákiában 1959 és 1963 között zajlott le az első szemléleti váltás a tíz évvel korábbi koncepciós perek életben maradt áldozatainak szabadon bocsátásával és rehabilitációjával.¹ Részben ennek lett a következménye a csaknem rendszerváltozáshoz vezető „Prágai Tavasz” 1968-ban, aminek két közvetlen előzménye is volt. Az egyik: a prágai cseh vezetésnek Beneš óta hagyományozódó szlovákellenessége; a másik: az 1967 júniusában zajló Csehszlovák Írószövetség negyedik kongresszusán kiobbant botrány Ladislav Mňačko² javaslata kapcsán, amely arról szólt, hogy a kongresszus vállaljon szolidaritást Izraellel az akkor már zajló zsidó-arab háborúban.

Magyarországon az 1968 és 1971 között kibontakozó új gazdasági mechanizmus jelentett újabb szemléletváltást, ami bár úgy tűnt, hogy csírájában hunyt el tíz év múlva Magyarország tagja lett a Nemzetközi Valutaalapnak – ami 2008 óta már nem számít sikertörténetnek. Ekkortól datálható a magyarországi konzumszocializmus korszaka is. Viszont emiatt nyilatkozott úgy 1982-ben Csehszlovákia Kommunista Pártjának ideológiai titkára, Vasil Biľák, hogy nem Lengyelországban kell védeni a szocializmust (a Szolidaritás független szakszervezeti mozgalommal szemben), hanem Magyarországon.

Ezek a példák mutatják a különbséget a váltás, szemléletváltozás, felfogásbéli változás és a rendszerváltozás között. Kérdéses, hová torkollik a folyamat: kormány- vagy csupán elitváltásba, szerkezet- vagy rendszerváltozásba. Mindezt követi-e a szemlélet változása

¹ A Slánský-per a csehszlovák kommunista párt második emberének és tíz társának halálra ítélésével végződött 1952 novemberében. A per erősen anticionista és antiszemita jelleget kapott. (A szerk.)

² Ladislav Mňačko (1919–1994) szlovák író, újságíró, 1968-ban a csehszlovák bevonulás után Ausztriába emigrált. (A szerk.)

és az értékrendi megújulás? Ez utóbbi két tényezőnek a változása a leginkább időigényes.

FELÜLNÉZETBŐL

Anélkül, hogy belemélyednénk a magyarországi változások elemzésébe, felülnézetből annyi állapítható meg, hogy a rendszerváltozásért vívók küzdelme 2006-ban ért el ahhoz az erőarány-változáshoz, amikor átlendültek a holt-ponton, és a múltból jövők veszíteni kezdtek az újakkal szemben. Ez nem azt jelenti, hogy mindenki, aki korábban jött, csapnivaló, a többi pedig „bezzeg gyerek”. Egy biztos: azok sem lehetnek a jövő meghatározói, akik 1982-ben bevitték Magyarországot a Nemzetközi Valutaalapba, hiszen azoknak fogalmuk sem volt arról, hogy meg lehet-e változtatni a politikai rendszert. Lehet, hogy ez egyesek számára akkor nagy eredménynek számított, de tudatosítani kell, hogy ez is egy hasonló paktum eredménye volt, mint az 1963-as amnesztia-rendelet. A paktumot a szovjethatalommal kellett megkötni a hatalmi viszonyok megőrzése érdekében. A szovjethatalomnak pedig más hatalmakkal kellett lepaktálni, vagy engedni saját érdekében. Ez a rendszerváltás/változtatás rákfenéje is, mert az egész egy paktumon, egyezkedéseken sorozatán alapult, amit biztosan nem a Rózsadombon kötöttek,³ de a korábbi érdekkörök sérthetetlenségére vonatkozott. A 2010 óta a Magyarországot érő támadások is ezzel magyarázhatók – a magyarországi belpolitika sérti a negyedszázaddal ezelőtt lepaktálók érdekeit.

Soha nem felejttem el, prágai parlamenti képviselőként (1990. január 30-ától 1992. december 31-ig), 1991 januárjában kezdeményeztük Csehszlovákiában az átvilágítási törvényt, amely kizárta a politikai közéletből a kommunista titkosszolgálatok munkatársait és együttműködőit, a pártállam politikai tisztségviselőit

és a munkásőrség tisztségviselőit. Az első tiltakozás a törvény elfogadása előtt az Egyesült Államokból érkezett, a New York-ban székelő *Helsinki Watch*-tól. Azt bizonyíthatatlanul, de tapasztalatból tudom, hogy 1989 decemberétől kezdve a különböző nyugati, főleg amerikai kapcsolatfelvevő küldöttségek a még létező, dokumentumokat megsemmisítő kommunista titkosszolgálat embereivel találkoztak elsőként. Őket ismerték, velük álltak kapcsolatban.

A VÁLTÁS KÜLÖNBÖZŐ FORMÁI

Az 1989-90-ben történelekről, a kommunista rendszer bukásáról lezajlott sok eszmecsere, vita és kardoskodás közepette mintha elfelejtkeztünk volna arról, hogy az a politikai-hatalmi rendszer, ami akkor megbukott, csak látszólagosan volt rend, inkább parancsuralomként nyilvánult meg és rendszerként működésképtelen volt. Csak a hatalmi (rendőri és katonai) erő tartotta lábon. Bukásával erkölcsi, szellemi és gazdasági romhalmazzá hagyott maga után, amit nem lehet egyik napról a másikra eltakarítani, hiszen még negyedszázad múltával is botladozunk maradványaiban, amelyek mérgezik napjainkat.

Ugyanakkor tudatosítanunk kell, hogy a kommunista egypártrendszer bukása mindazon államokban, ahol magyarok élnek a Kárpát-medencében, másként zajlott le, ami a térfüggetlenség és az ötödik dimenzió okán való. Magyarországon az élhető szocializmus kereteit igyekeztek megteremteni, amit még fel sem lehet róni az akkori politikai vezetésnek, hiszen mindkét fél jól járt vele. Sőt a harmadik, az ellenzék is, mert az úgynevezett demokratikus ellenzék ismert tagjait nem zárták börtönbe – a magyarországi nemzeti érzelmű, vagy az '56-ra visszaköszönő ellenzéki megnyilvánulásokkal szemben ugyanakkor szigorúan felléptek. Valószínűsíthető, hogy ezzel függ össze a magyarországi „demokratikus ellenzéknek” a határon túli magyarok másként gondolkodóihoz fűződő viszonya is. Az 1970-es évek második felétől követhető nyomon ez a kapcsolat, elsősorban

³ *Utalás az amerikai-kanadai emigráns újságokban megjelent, majd sokáig kéziratban terjedő Rózsadombi paktum nevű összeesküvés-elméletre, amely a hatalomátmentést kívánta „dokumentumszerűen” megindokolni és magyarázni. (A szerk.)*

Románia és Csehszlovákia felé. Kezdetben én voltam a fő kapcsolódási pont a Felvidéken, talán 1985-ig. Ennek az évnek az őszén, Budapesten került megrendezésre az Európai Kulturális Fórum, aminek az alternatív fórumáról, ami az ún. demokratikus ellenzék ügykörébe került, a határon túli magyarokkal kapcsolatos tárgykör kiesett. A magyarországi ellenzéki szervezők akkor mindezt úgy indokolták, hogy ezt a kérdést az európaiak nem értik – ami lehet, hogy igaz volt, de így is kérdéses, hogy ez meddig volt tartható állapot. Másfél-két évvel később derült ki, hogy a magyarországi „demokratikus ellenzék” számára a határon túli magyarok másként gondolkodói, ellenállói csak eszközök voltak egy „kelet-európai” ellenzéki front felmutatására. Valamikor 1986–87 táján a korábbi ellenállókat ejtették, és egy új, az 1950-es évekre emlékeztető harcos csoport kinevelésére összpontosítottak, akiket ezúttal nem ifjú kommunistáknak, hanem liberális demokratáknak neveztek. Az én ellenállói ügyemet azzal lezárták tekintették, hogy az én, *Kutyaszorító* c. könyvemnek az amerikai kiadását segítették, valamint 1987-88-ban támogattak abban, hogy a családommal egy évre kiutazhassak az USA-ba.

A Magyarországgal szomszédos államokhoz szakított magyarokkal kapcsolatban azonban sajátos megállapításra jutunk, ha az adott államhatalommal 1945 óta kialakult konfliktusait vizsgáljuk. A részletezéstől eltekintve a nemzeti jellegű magyarországi szervezkedéseket és az elszakított magyarok önvédelmi vagy egymással rokonszenvező tevékenységét minden esetben sovinsztának, rendszerellenesnek minősítették, sőt bizonyos esetekben halállal vagy sokéves börtönnel büntették, még ha az a pártállam szervezeti kereteinek és szabályainak a betartásával jelentkezett is. Megítélésem szerint ezért nem mutatható fel olyan magyar ellenállási tevékenység a második világháború utáni időkben 1989-ig, amit egyszerre lehetne nemzeti ellenállásnak és a politikai rendszerrel való szembeszegülésnek is minősíteni. Az egyetlen kivétel az

1956-os forradalom, amelynek az utóéletében kellett megküzdenie ezzel a misztikus magyarellenességgel. Valószínűleg emiatt nincs olyan rendszerváltást/változtatást igazoló értékelhető adatunk, amely egyértelművé tenné, hogy az elmúlt huszonöt évben a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek előre léptek volna. Nem tudnak felmutatni olyan politikai, társadalmi, identitásbeli vagy gazdasági eredményt, amely igazolná sikerességüket. Ennek feltételezhetően az a fő oka, hogy a kommunista rendszerben a hivatalos hatalomba való beépülés volt az egyetlen lehetőség a megmaradásra, a többpárti rendszerben pedig a többségi politikai élethez való csatlakozás jelentette az érvényesülés vagy az érdekérvényesítés egyetlen lehetőségét. Ugyanakkor arra is utal, hogy nem alakult ki olyan működőképes magyar nemzetpolitika, amely egységében tudná kezelni a szétdarabolt nemzetet, és kilátást nyitna az önálló, államhatárokon átívelő magyar politika megfogalmazására.

SZEMLELETVÁLTÁS ELŐTT

A váltás/változás kérdésének felvetése a 20. század utolsó harmadával kapcsolatban arra irányul, hogy mikor indult el az a szemléletváltás, amely elvezetett a változáshoz. A sorsforduló valójában 1989/1990 határán következett be, vagy sokkal tágabb időszámban kell mindezt értelmeznünk? Következzen egy sajátos, inkább életrajzi, mint történelemtudományi vonatkozású történetlanc, amely háttéranyagként érdekes lehet.

A csehszlovák politikai rendőrség 1979. július 21-étől többször rajtam ütött. Érdemleges összefüggésekre tudok rámutatni a román, magyar és a csehszlovák szervek együttműködésével kapcsolatban, éppen 1979. július 19-étől. Július 19-én késő délelőtt családommal Sopronba utaztam. A rajkai határátkelőn a magyarországi határőrök tüzetes vizsgálat alá vettek. Este, visszajövetelkor levetkőztettek, az automat szerelődör fölé állították. Mintegy két órán át tartott

a vizsgálat. A magyar határőröknek is már kínos volt, ezért az egyik a fülemhez hajolt, és azt súgta: ne haragudjon, utasítást kaptunk. Majd július 21-én, hétfőn délelőtt a pozsonyi munkahelyemről elvitt az államrendőrség. Csak később tudtam meg, hogy július 19-én kora délelőtt az ártándi-borsi, Magyarország és Románia közötti határátkelőn egy japán állampolgártól elkobozták *Kutyaszorító* c. kéziratom egyik példányát. A japán azért vált gyanússá, mert magyarul beszélt egy nyugatnémet állampolgárral.

A leírt esemény ellenére először csak 1982. november 10-én tettek zárkába. Ennek a napnak hajnalán halt meg Leonid Iljics Brezsnyev, a Szovjetunió első embere. Annyit tudtunk róla korábban is, hogy beteg. Bennfentesek révén azt is tudtuk, hogy Prágában a párt és állam vezetése abban reménykedett, hogy utódja Csernyenko lesz, aki 1968-ban a „Prágai Tavasz” leverésekor Szovjetunió prágai nagyköveti székében ült, ezért a husáki nómenklatúra bensőséges ismerője és felépítője is volt. Prágából való hazatérése után nem sokkal a párt orosz-szovjet első titkáráként kezdett dolgozni. A nagyorosz nacionalizmus támogatója lett, vagy már korábban is az volt. Ő szervezte 1976-ban Taskentben azt az össz-orosz oktatásügyi szakkonferenciát, amelyen a nem oroszok orosz nyelvtudásának elősegítése érdekében az orosz nyelven való oktatás tantárgyak szerinti bevezetéséről tárgyaltak. A taskenti konferencián meghívottként megjelentek a szlovák oktatásügy képviselői is. Az ott szerzett tapasztalatok és feltételezhető biztatások alapján kezdték tervezni Szlovákiára méretezve a szlovák nyelvű oktatás kiterjesztését a magyar iskolákban.

Az időpont fontos: 1982. november 10-én engem azért tartóztattak le, mert a csehszlovákiai magyar iskolákban bevezetendő szlovák nyelvű oktatás ellen szerveztem ellenállást. Ez a rendszerváltozás, pontosabban a szemléletváltozás kezdete előtti időszakban történt.

SZEMLELETVÁLTÁSOK A SZOVJETUNIÓBAN

Már az 1930-as évektől nyilvánvaló volt, hogy a Szovjetunióban két hatalmi ágazat birkózik egymással: a hadsereg és a titkosszolgálat. Mindez a szovjet állam megszűnéséig, sőt azon túl is fennmaradt – a titkosszolgálat győzött. Az elhalálózott Brezsnyev, majd a Prágában áhított Csernyenko is a hadseregre támaszkodott (akárcsak az 1930-as évek második felében Sztálin).

A szemléletváltás a Szovjetunióban ezen a ponton következett be Sztálin halála, illetve a 20. pártkongresszus után⁴ először – a hadsereg által támogatott Brezsnyev utódja Jurij Andropov, a titkosszolgálat embere lett. Azt akkor már a középszerűen informált emberek is sejtették, amennyiben hallgatták a Szabad Európa Rádió híreit, hogy a csúcstechnológiák szállításának leállítása (embargója), az ún. COCOM-lista miatt Szovjetunió a világpiacon egyre rosszabb helyzetbe került, gazdaságilag a csőd felé közeledett. Ennek ellenére a kommunista hatalmi rendszert összeomolhatatlannak vélték. A szovjet titkosszolgálat azonban tisztában volt a rendszer gyengeségével, sérülékenységeivel. Az összeomlás elkerülése végett a hatalom önvédelemi lépéseként fogható fel, hogy Brezsnyev után a legjobb értesülések birtokában álló titkosszolgálat akarta átvenni (vagy vette is át) a hatalom ellenőrzését. Az Andropov felügyelete alatt álló hatalom „reformokat” vezetett be, amolyan KGB-s módon, például a szeszfogyasztás korlátozásával, amiről amerikai tapasztalatok alapján tudni lehetett, hogy nem vezet célra, legfeljebb a maffiát erősíti.

Ennek a Brezsnyev utáni szovjethatalomnak a Csernyenkóéhoz hasonlítható, de ellentétes előjelű, sajátos magyar személyi vonatkozása is volt, illetve lett. Andropov 1956-ban a Szovjetunió teljhatalmú megbízottja volt Magyarországon,

⁴ Az SZKP 1956. februári kongresszusa, amelyen Nyikita Szergejevics Hruscsov Sztálint elítélő és bűneit felsoroló híres beszédét elmondta. (A szerk.)

a kádári rendszer ismerője és kapcsolati embere, akárcsak Csernyenko 1968-ban Prágában. Ezt akár kulcskérdésnek is tekinthetjük a vazallusok kisszerű, földszintes gondolkodása szemszögéből. „Majd Andropov elvtárs, majd Csernyenko elvtárs elintézi...”

Brezsnyev halálának napján tartóztattak le először, de Andropov regnálásának idején helyeztek szabadlábra 1983. február 22-én, a Budapest és Prága közötti egyeztetés nyomán, nem felmentve a vád alól. Nyilvánvaló, hogy az egyeztetés része volt valamilyen Moszkva felé irányzott magyarázat és Prága iránti gesztus is. Ezt kellett megszerkesztenie az ötletgazdag Aczél Györgynek. Ezért született az MSZMP Politikai Bizottságának június 21-i határozata, amelynek az a mondata, hogy „az emigrációval való kapcsolatok semmilyen körülmények között sem nyithatnak lehetőséget ellenséges célok hazai népszerűsítésére, s nem szolgálhatnak a jobboldali emigrációs körök és a hazai ellenséges-ellenzéki elemek közötti együttműködés csatornájaként sem”, már ezzel hozható kapcsolatba. A következő lépés volt Csoóri Sándor egy évre szóló publikálási tilalma, mert az én, New Yorkban megjelent könyvemhez írt előszót, valamint Hajdú János *Utószó egy előszóhoz* c. egyoldalas pamfletje az *Élet és Irodalom* c. hetilapban, a Magyar Írószövetség hivatalos lapjában, 1983. szeptember 16-án.

Ennek a nagy felhajításnak haszonélvezője voltam több mint egy évig, hiszen szabadlábon lehettem. De valószínűleg nem az én érdekemben történt, nem értem ennyit. Magyarországi belpolitikai egyensúlyt kellett fenntartani, hiszen akkor velem szimpatizált a népnemzeti és a demokratikus ellenzék is. Az egyik a hatalommal való párbeszédre helyezte a hangsúlyt, a másik pedig Aczél György oltalma alá tartozott.

Andropov 1984. február 4-én meghalt – állítólag nem természetes halállal, de ez önmagában a történetet nem befolyásolja. Utódja Konsztantyin Usztyinovics Csernyenko lett. Néztam a halál

bejelentésének napján a magyarországi és a csehszlovákiai TV híradását (éppen szabadlábon voltam). Az MTV híradójában így szólt a hír (lehet, hogy nem szó szerint, de indíttatásában így módon): meghalt Jurij Andropov elvtárs, a magyar nép nagy barátja, utódja Csernyenko elvtárs lesz. A csehszlovák TV híradójában imígyen vezették be a hírt: meghalt Jurij Andropov elvtárs, utódja a csehszlovák nép nagy barátja, Csernyenko elvtárs lesz.

Nyilvánvaló, hogy ez a személyi váltás a Szovjetunió politikai vezetésének élén nem elhanyagolható esemény. Két irányzat küzdött egymással: a hagyományos hatalmi politika és a veszélyek elhárítására törekvő valóságlátóbb politika, amelynek képviselői tudatában vannak, hogy a Szovjetunió által vezetett hatalmi tömböt a gazdasági versenyképtelenség életveszélyesen fenyegeti.

Tény és való: nem sokkal Csernyenko beiktatása után engem ismét letartóztattak (1984. május 10.). Bent feketedtem, készültem az újabb peremre, az államügyész már átadta a periratokat a bíróságnak, csak a tárgyalás napja nem volt még kitűzve. Még ha pontosan emlékeztem a híradók szóhasználata közötti különbségre, ez önmagában a zárkában semmi reménykedésre nem adott okot. Noha emlékeztem a második letartóztatásom előtti nyugati hírekre is: Csernyenko gyógyíthatatlan beteg – egy amerikai orvos a TV képernyőjén keresztül – nézván a Szovjetunió új első emberét – állapította meg a diagnózist. Ennek akkor nem szenteltem figyelmet, nem lehetett és nem is lett volna szabad ezzel összefüggésbe hozható következtetéseket levonni.

Végül bekövetkezett: Csernyenko 1985. március 10-én elhunyt. Erről a következő napon szereztem tudomást a napilapokból, amelyeket előfizettem a börtönben. Az eseménnyel azonban nem kapcsoltam össze semmilyen következtetést. Abban a pillanatban nem érthettem ennek semmilyen összefüggését.

1985. március 11-én megválasztották Gorbacsovot, a Szovjetunió Kommunista Pártjának elnöki tisztségébe. Ő nem a hadsereg embere volt. A börtönben elolvastam Szlovákia Kommunista Pártja szlovák és magyar nyelven megjelenő napilapjában Gorbacsov összes beszédét, azokat is, amit Csernyenko temetése alkalmából mondott el a különböző országok pártküldöttségeinek. A beszédek közül azt a következtetést vontam le, hogy gyökeres szemléletváltozás történik a Szovjetunióban – ami nem hasonlítható az andropovi teszetoszasághoz. Eluralkodott rajtam az a meggyőződés, hogy rövidesen szabadlábra helyeznek. Amikor a megérzésemet közöltem a cellatársaimmal, örültek véltek. Valóban szabadlábra kerültem, 1985. május 10-én, és megszüntették a rendszer felforgatásának vádját, amely alapján mintegy tíz évet kaphattam volna.

Csak hogy húsz évvel később, amikor újra elolvastam Gorbacsov beszédeit, nem jöttem rá, miből éreztem meg mindezt. Pedig szabadlábra helyeztek és utána sem tartóztattak le, holott a korábbiakhoz képest több okot szolgáltattam erre.

A történet lényege, hogy a kommunista hatalmi rendszer bukását a „Nyugat” által a szovjet-rendszeren belül gazdaságilag és politikailag kikényszerített olyan szemléletváltozás előzte meg, ami törvényszerűen a szovjet típusú politikai rendszer fokozatos módosulásához, majd megszűnéséhez vezetett. Ebben az a véletlenszerű, hogy ezt a fokozatos változást a saját bőrömről és személyes történetem keretében tapasztalhattam meg – élményszerűen és érzelmileg.

A RENDSZERÖSSZEOMLÁSOK KÜLÖNBSEGEI

Tudatosítani kell, hogy a kommunista rendszer összeomlása valójában annak köszönhető, hogy kivonult mögüle a szovjethatalom. Központi ereje, az orosz politika és annak nemzethatalmi képviselői – akik az orosz érdekek védelmében visszavonulót fűjtak a „menteni, ami menthető” elve szerint – feladták a szovjet birodalmi érdeket az orosz nemzeti-birodalmi érdek védelmében.

Mivel a szovjet blokkon belüli változás az orosz nemzethatalmi érdek újrafoglal-mazása miatt következhetett be, ezért játszódott le másként a hatalmi rendszer összeomlása Lengyelországban, Magyarországon, Csehszlovákiában, Romániában, illetve Jugoszláviában. A rendszerváltozásbeli különbségek a helyi többség politikai kultúrájától függtek. Valószínűleg az egyik szélsőség Románia volt, ott a változás nem a fővárosban indult, hanem a magyar-német-román vegyes nemzetiségű és felekezeti Temesváron. A másik szélsőség Tito maradványországa, Jugoszlávia volt, ahol a belháború a Szovjetunió által korábban támogatott kommunista szerb hegemonia ellen tört ki. Leginkább Lengyelország és Magyarország példája hasonlítható egymáshoz. Lengyelországban 1989 júniusában a parlamenti választásokat követő kormányalakítással indult a rendszerváltozás, Magyarországon az '56-osok újratemetésével, tehát szinte azonos időben. Csehszlovákiában az események kissé hasonlítottak a romániaihoz, noha a párt központi vezetésében már tavasz óta csapódtak be a hírek azzal kapcsolatban, hogy változtatni kell. Az NDK volt a kivétel – érthetően, ott a berlini fal ledöntésével kezdődött, hisz ez volt a hatalmi rendszer legégbekiáltóbb jelképe, és minden attól függött, hogy az ott állomásozó szovjet egységek hogyan lépnek fel. Nem kaptak engedélyt a közbeavatkozásra, tehát 1989 novemberének elején eldőlt a csata. Ezért is furcsa kissé a prágai november 17-i tüntetés alkalmával a hatalom és a nép közötti összecsapás ténye.⁵

A felvidéki magyarok körében is másként zajlott ez a folyamat, mint a szlovákok vagy a csehek esetében. A Charta '77 polgárjogi mozgalom elsősorban cseh gyökerű volt, az 1970-es évek második felében az alternatív cseh politika emigráns és otthoni képviselőinek döntéseként

⁵ 1989. november 17-én főiskolások gyűltek össze Prágában a cseh főiskolák nácik általi betiltására emlékezve. A tömeg a hivatalos rész befejezése után sem ment haza, a Nemzeti Színháznál a rendőrség brutálisan lépett fel velük szemben. A folytatódó tüntetések végül elvezettek az új kormány megalakításához, majd az első szabad választásokhoz. (A szerk.)

született meg a szlovák Gustáv Husák által fémjelzett rendszerrel szemben. Jó oka volt annak, hogy az 1968 utáni csehszlovákiai retorziókat éppen egy szlovák politikus nevéhez lehetett kötni, aki felrúgta a Nyugat által dédelgetett csehszlovák nemzeteszmet, és Szlovákia számára Csehországgal azonos jogállást harcolt ki.

Van ennek a csehszlovákiai demokráta politikai ellenállásnak egy sajátos pikantériája. Említettem, hogy a „Prágai Tavasz” előjátékában megjelent a zsidó-arab konfliktus. Ha valaki veszi a fáradságot, és elolvassa az 1968 utáni csehszlovákiai politikai konszolidáció politikai iratait, egyértelmű lesz, hogy a husáki rendszer a „Prágai Tavasz” eseményeiért a filozemitizmust tette felelőssé. Az 1968-as csehszlovákiai politikai válsággal szemben a husáki hatalom Szlovákiának a Szovjetunióhoz való hithűségét hangoztatta. Nem véletlen, hogy a Charta ’77 szlovák tagjainak megszámolására elegendő lenne két kezünk tíz ujja és még felesleg is maradna. Magyarként egyedül voltam közöttük. Én is csak azt követően csatlakoztam, hogy nagy nehezen kiálltak mellettem első bebörtönzésemkor. Felmerült a korábbi csatlakozás eshetősége, de ezt, rajtam kívül minden akkori munkatársam elutasította.

A VÁLTOZÁSOK KEZDETE SZLOVÁKIÁBAN

A szlovákok körében a politikai rendszerrel szembeni ellenállás elsősorban a római katolikus egyház „földalatti” mozgalmában alakult ki az 1980-as évek elején. Innen lépett elő 1988 tavaszán a nagypénteki gyertyás felvonulással,⁶ majd másfél évvel később a keresztény klubok megszervezésével a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom, és ezek védnöksége alatt, illetve részeként a magyar katolikusok szervezkedése is.

⁶ Az 1988. március 25-ei, Pozsonyban szervezett gyertyás tüntetés hivatalosan a püspöki székek betöltésére tett vatikáni javaslat csehszlovák elutasítása miatt szerveződött. A több ezres, gyertyákat gyújtó és imádkozó tömeget a rendőrség széttergette. (A szerk.)

Szervezett, népes felvidéki magyar ellenállás, amelyre épülhetett volna egy rendszert változtató elképzelés, nem létezett. Létezett a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága, amely 1978-ban kezdte meg a működését, de sok válságon esett át. Az első, ötletadó összejövetel résztvevői egy kivételtől eltekintve árulók lettek, vagy elmaradtak. Amikor a „bizottság” tudatosan vállalkozott jogvédelmi szerepre, a magyar iskolák védelmére, semmilyen társadalmi támogatottságot nem élvezett, tevékenységét a felvidéki magyarok nagy része inkább provokációnak tekintette. A helyzet 1982–83-ban, első börtönzésem alkalmával változott meg. Annak az ellenkezője történt, mint amivel számolt a hatalom: a megfélemlítettség helyett az érdeklődés és az együttműködési készség növekedett. Új önkéntesek jelentkeztek. A második bebörtönzésem és a szabadulásom után pedig létrejött a jogvédő bizottság kiadványait sokszorosító és terjesztő önkéntes hálózat, amely éppúgy konspiratív módon működött, mint maga a bizottság: minden tagja csak egy további emberrel volt kapcsolatban, a többiről nem tudott. A terjesztendő kiadványokat is csak megjelölt helyen tárolták, és onnan vitték tovább.

A FELVIDÉKI MAGYAR VÁLTOZÁS ELŐZMÉNYEI

A felvidéki magyarok „alternatív” életének egyik fontos része volt az 1949-ben, a pártállam által megalakított Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, majd Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége), ami eredetileg a „magyarul beszélő csehszlovákoknak” (akik akkorra már visszakapták állampolgári jogukat) a szocializmus építésébe való bekapcsolását szolgálta volna. Az akkori politikai hatalom azonban melléfogott a szervezet megalakításával, mert általa teremtettek törvényes keretet a felvidéki magyar társadalom romjaiból való újraépítésének, még ha a tisztségviselők között sok kiszolgáló és besúgó is akadt. A szervezet története taglalásának mellőzésével csupán annyit kell a témával kapcsolatban megemlíteni, hogy a hivatalos

hatalom (a pártközpont) már az 1950-es évek végén a „szocialista együttélésből” való kilógással vádolta, 1968 után pedig megbüntette a Csemadokot ’68-as aktivitása miatt, mert az egyértelműen követelte a „Prágai Tavasz” hullámhosszán a magyarok jogállásának javítását. A magyarok egyetlen szervezetét rövidesen parkolópályára állították a némi politikai aktivitást lehetővé tevő Nemzeti Frontban (magyarul Népfront), a Csemadok elnökét mégis prágai parlamenti képviselőjelöltként indították.⁷

A további büntetéssel 1984-ben és ezt követően azért kellett szembe néznie a Csemadoknak, mert nem határolódott el a jogvédő bizottságtól, és ugyancsak a felvidéki magyar iskolák védelmében szállt síkra. A Csemadok, még ha a politikai rendszernek nem is volt ellenlábasa, a magyar közösséggel szembeni hatalmi szándékokkal ellenkező álláspontot képviselt. Ezért a hivatalos politikai hatalomnak egyfajta sajátos ellenzékét jelentette. Emiatt 1987-ben úgy döntött a politikai hatalom, hogy az ellenőrizhetőség érdekében visszaveszik a Csemadokot a Nemzeti Frontba. Csakhogy a Csemadok közben alapszabály-módosítást hajtott végre. Tevékenységét a jövőben úgy akarta folytatni, miszerint „szem előtt tartja [...], hogy a csehszlovákiai magyar nemzetiség kultúrájának fejlődése az egyetemes nemzeti kultúra [...] részeként történik”. Ez a mondat azonban kiverte a biztosítékot a cseh és szlovák kommunisták agyában. Az akkori birkózás végeredménye már nem érdekes, hiszen két évre vagyunk a kommunista hatalmi rendszer összeroppanásától, és ott új fejezete kezdődik a korábbi küzdelmeknek. Inkább az alkothatja vizsgálatunk tárgyát: mit tudott produkálni a nem hivatalos felvidéki magyar közélet?

A MAGYAR SZERVEZŐDÉSEK

A jogvédő bizottságon és ehhez kapcsolódóan a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportjának tevékenységén túl

a rendszerváltozást közvetlenül megelőző időben a *Csehszlovákiai magyarok memoranduma* volt az egyetlen „tömeges” ellenzéki megnyilvánulása a felvidéki magyaroknak, amelyet nem szabad lebecsülni. Ezt is a jogvédő bizottság kezdeményezte 1988 tavaszán, de ősszel egy nagyobb szórású csoport áll mögé. 266 támogató aláírással jelent meg 1988. december végén, követelve a magyarok alkotmányos jogait megvalósító törvények meghozatalát és a politikai reformokat.

A rendszerváltozás éve, 1989 ősze-tele hozott változást a felvidéki magyarok közéletében is, ennek sajátosságaként feltűntek a szabad kezdeményezések. Nem jelent meg azonban egyetlen olyan csoportosulás sem, ami korábban a mélyben bujkálva új értékrendet vagy szemléletet hozott volna a főleg önmagára, a többségi társadalomra és a hatalomra tekintettel lévő felvidéki magyar közösség soraiba. A rendszerváltozás kezdete csupán szerkezetileg jelent meg a felvidéki magyarok közösségében.

Novemberben és decemberben három magyar csoportosulás jelentkezett. Elsőként a Független Magyar Kezdeményezés lépett a porondra. Ez ideológiailag ugyan a magyarországi Szabad Demokraták Szövetségéhez kötődött, de hatalmpolitikai elképzelése szerint leginkább új-kommunistának volt tekinthető. Ugyanazzal a meggyőződéssel lépett a közélet színterére, mint az 1949 után megjelenő magyar ifjú vagy kevésbé ifjú kommunisták, akik az egyetlen lehetőséget a többségi politikai hatalomhoz való kötődésben látták. A másik a Szlovákiai Magyarok Fóruma volt, ami az 1968-ban, a „Prágai Tavasz” idején a Csemadokban szerzett tapasztalatok alapján képzelte el egy megreformált társadalmi szerveződést, amely reform ugyan kommunista körülmények között elfogadható volt, de ezúttal másról szólt a „menyegző”. A harmadik kezdeményezést a magyar keresztény klubok jelentették, amelyek fokozatosan váltak ki a szlovák katolikus egyház földalatti mozgalmából. A szlovák kereszténydemokraták nyomása miatt elszakadtak az anyatesttől

⁷ Sidó Zoltán 1982 és 1990 között volt szövetségi parlamenti képviselő. (A szerk.)

és 1990 tavaszán önállóvá váltak, létrehozván a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat (habár valójában sohasem tudtak teljesen leválni arról a testről, ami létrehozta őket). Ők, akárcsak a Független Magyar Kezdeményezés és utódjai, valamint mindkettő kései utódja, a 2009-ben alakult Most-Híd párt csakis a nemzeti többség politikai életének a tartozéka-ként, abba beépülve tudta megfogalmazni politikai létének lehetséges kereteit, beleértve gazdasági és személyi érdekeit is. Közérdekről éppúgy szó sincs, mint a kommunista rendszerben.

AZ ELSŐ PÁRTOK ÉS A RENDSZERVÁLTÁS TANULSÁGAI

Az említett csoportosulásoktól teljesen függetlenül, a korábbi jogvédő bizottság tapasztalatain felnőve, valamint az 1960-as évek második felében kialakult magyar ifjúsági klubok és a „Prágai Tavasz” idején megalakult Magyar Ifjúsági Szövetség tapasztalati bázisán jelent meg 1989 decemberének elején az önálló felvidéki magyar politika kezdeményezése – egy önálló magyar politikai párt megalakításának a javaslata. A Független Magyar Kezdeményezés elutasította ezt a javaslatot, a magyar kereszténydemokrata klubok nem is értették, miről szól a javaslat, hiszen teljesen járatlanok voltak a közéletben, a Szlovákiai Magyarok Fóruma pedig arra az álláspontra helyezkedett: támogatjuk. Ha megalakul, csatlakozunk!

Megalakult: Együttélés néven – a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek politikai pártjaként, a magyarok döntő többségével, a csehországi lengyelek jelentős támogatásával, a szlovákiai ukránok és cigányok egy részének rokonszenvével. Azért nem magyar pártként alakult, mert az alapítók attól tartottak, hogy politikailag kinyírják őket a Független Magyar Kezdeményezés és a magyar kereszténydemokrata klubok segítségével. (Arról eddig nem beszélt senki, hogy 1990 februárjának legelején felkeresett engem az SZDSZ és a FIDESZ egy-egy embere, és közölte velem: ha nem tagozódok be a szlovákiai egységmozgalomba,

akkor politikailag megsemmisítenek.) Ennek ellenére az Együttélés megalakult, választási koalíciót kötött 1990 tavaszán a magyar kereszténydemokratákkal, amelynek berkeiben sajnos egy volt kommunista államrendőrségi ügynök lett a hangadó, akinek az volt a feladata, hogy akadályozza a célszerű együttműködést (a meghatározó személy ügynöki törzsszáma ismert). Ennek ellenére sikeresen szerepelt az első csehszlovákiai szabad választáson. 1990 tavaszán Prágában tizenkét, Pozsonyban tizennégy képviselő jutott be a koalíció nevében a törvényhozó testületbe. A prágai parlamentbe egy lengyel, a pozsonyiba egy ukrán képviselőt is sikerült bejuttatni, amivel az Együttélés által létrehozott koalíció letette a voksát Esterházy János szellemiségének folytatása mellett.

Hozzá tartozik a rendszerváltozás felvidéki magyar történetéhez, hogy a magyar kereszténydemokraták főtanácsadója leginkább azzal foglalkozott, hogyan hiúsíthatja meg a koalíció választási részvételét, a Független Magyar Kezdeményezés pedig arra összpontosított, hogy sikeres petíciót szervezzen a komáromi magyar egyetem alapításának kezdeményezése ellen.

Így kezdődött a felvidéki magyarok számára a rendszerváltozás, ami igazán csak szerkezetváltozást jelentett. Egyébként úgy zajlottak az események, mintha az 1950-es évek elején lettünk volna: azokat kell kinyírni, akik a hagyományos közösség megtartásában látják a jövőt.

Azóta huszonöt év eltelt. Láthatóan azok lettek eredményesek, akik a magyar közösséggel szemben szövetkeztek. Sikerült szétverni a felvidéki magyar társadalmat, jelentős magyarországi hozzájárulással, és még azt sem mondhatom, hogy ezt csak egy párthoz lehet kötni. Derekasán kivette belőle a részét mindkét magyarországi politikai oldal.

Most 2019-et írunk.

Hódi Sándor

A rendszerváltozás néhány társadalomlélektani sajátossága

(A RETÖRKI által 2014. október 17-én rendezett, a Magyarok a rendszerváltásban a határon innen és túl című műhelybeszélgetésen elhangzott előadás szerkesztett változata. Megjelent: Aracs, 2015/1, 119–125.)

FOSZLADOZÓ KÖDBEN

Megoszlanak a vélemények arról, hogy tíz, tizenöt vagy huszonöt év elegendő „történeti távlatot” nyújt-e a politikatörténet számára a rendszerváltozás szakmai elemzésére, ellenben a fordulat pszichológiai, szociológiai, társadalomlélektani áttekintésének semmiféle „tudományos” akadályja nincsen. Nem volt eddig sem, néhány elszórt kezdeményezésen kívül azonban a sorsfordító események elemzése valahogy kívül esett a társadalomtudósok érdeklődésén¹ – ugyanakkor ezrével készültek „tudományos értekezések” mondvacsinált kérdésekről. Szellemi életünkre jellemző, hogy a kutya sem ugatta meg, hogy miért siklott ki a vassfüggöny mögötti kísérlet,

miért követelt közel százmillió emberéletet a „kommunista világrendszer” építése, arról meg, ha lehet, még kevesebb szó esett, hogy a „vörös veszély” elmúltával merre halad tovább velünk a történelem kereke. Arról a magaslatról persze, ahová az értelmiség helyezte magát, képtelen volt a mindennapi élet ilyen „triviális” problémáival, még kevésbé az emberi-társadalmi lét jövőbeli alakulásának kérdéseivel foglalkozni. Nem mintha az értelmiségen számon lehetne kérni bármiféle – újabb – társadalmi utópia horizontját, de legalább fel kellett volna hívnia a figyelmet azokra a buktatókra, amelyekkel az erőszakos kollektivizálás után a leggátlástalanabb kapitalizmusba való visszatérés jár.

A rendszerváltoztató elit nyugati mintára és sugallatra megváltoztatta a törvényeket és intézményeket, ezzel együtt azonban a szociális igazságosság eszméje is sirba szállt, divatja múlt fogalommmá vált. Holott az emberek többsége a rendszerváltozástól elsősorban magasabb életszínvonalat várt, tulajdonképpen ezt értette a szabadságon és a demokrácián. Ezzel szemben az életszínvonal visszaesett, miközben a rendszerváltoztató elit egy részének körében gátlástalanul utat tört magának a harácsolás és a vagyonszerzés. A politika hajlandó fátylat borítani a történetekre, ez azonban csak történetírói divat, lélektani szinten más a helyzet: széles néprétegekbe beivódott a csalódottság, amitől megingott a történelem szekere. Ráadásul a választói és parlamentáris demokrácia állandósította a hatalmi harcért folyó új típusú konfliktusokat. Ez a társadalomlélektani gubanc ma is az egyik legfőbb gondunk. Kétségtelen, hogy az utóbbi időben néhány kormányintézkedés – rezsicsökkentés, bankok megadóztatása, adósságrendezés – orvosolni igyekezett ezeket a társadalmi feszültségeket. Mindezek a 2014-es választások kimenetelét is eldöntötték.

¹ Kivételt jelent ez alól Lányi Gusztáv *Rendszerváltás és politikai pszichológia* (Budapest, Rejtjel, 2001) című könyve, amely a szerző azon tanulmányait tartalmazza, amelyek jobbra az 1990 és 2000 közötti időszakban íródtak, és a rendszerváltoztató Magyarország zaklatott politikai világáról szólnak.

NYERTESEK ÉS VESZTESEK

A rendszerváltozás kezdetén a nyugati típusú társadalmak felettébb vonzónak tűntek, a parlamenti demokrácia és a piacgazdaság egyértelműen a magasabb életszínvonalat és a szebb jövőt jelentette. Sokan szentül hitték, hogy a vasfüggöny mögött töltött évtizedek után végre megtaláltuk a „tökéletes és végső társadalmi modellt”, melyet hovatovább a „történelem végeként” vizionáltak elénk.² Ezzel szemben egy ellentmondásokról terhes időszak következett, amelyen utóbb még azok is meghökkentek, akik korábban a rendszerváltozást félvállról vették. A neoliberalizmus és a globalizáció fenyegető csapásai után ma már ott tartunk, hogy nem is biztos, hogy nemzeti fennmaradásunk érdekében ebbe a „történelem nélküli” állapotba kell kerülnünk.

Azon persze vitatkozhatunk, hogy „nacionalizmustól mentes” patriotizmus-e a cél, amelyben az állampolgárok egyazon közösség tagjainak tekinthetik magukat, vagy pedig a jövő zálogát az egészséges nemzettudatban kell keresnünk. A lényegi kérdés úgy merül fel, hogy jobban érzi-e magát a magyar társadalom, mint huszonöt évvel ezelőtt. A válasz egyértelmű: a rendszerváltozás nyertesei igen, a vesztes többség viszont nem. Áradozhatunk sikertörténetről, ám azt, hogy valahol utat tévesztettünk, aligha lehet „jobbaldali” túlzásnak tekinteni. A gyűlölködés korróziós hatása – amelyet a leszakadók egyre nagyobb tömege gerjeszt maga körül – a helyzettel való hosszú és tartós elégedetlenséget vetíti előre. Hiába a

politika és az intézmények szemszögéből a látványos változás, hiába csiszoljuk, finomítjuk a parlamenti demokráciára és a piacgazdaságra épülő nyugati modellt, ha ugyanolyan küzdelmekkel, bukásokkal, pusztulással és újrakezdésekkel teli idők várnak ránk, mint a kommunizmus idején. Sőt, az elitet kivéve a kádárizmus (titóizmus) hosszú évtizedeinek anyagi biztonsága – mindent összevetve – a társadalom többsége számára még mindig jó, a mainál sok szempontból jobb korszaknak tűnik. Ezt a társadalomlélektani sajátosságot nem szabad figyelmen kívül hagyni. Összességében azt, ami rendszerváltoztatás néven történt, a többség „társadalmi igazságtalanságként” éli meg, s ennek az érzésnek van némi alapja. A társadalmi változások igazságosságának ugyanis az emberek szemében egyetlen kritériuma van, nevezetesen, hogy mekkora az események alakulására való lehetséges hatásunk. Nos, sok minden állhat a rendszerváltozásnak nevezett folyamat hátterében, de legkevésbé lenne igaz azt állítanunk, hogy alulról, a társadalom mélyéről jövő események és áramlatok, a széles néprétegek akarata jutott kifejezésre ebben a folyamatban.

KELLŐ „POLITIKAI TÁVLAT”

Történt, ahogy történt, a hegyek vajúdtak, az eredmény azonban meglehetősen kiábrándító és silány. A sokféle szándék és a történelem kínálta mozgástér közötti diszkrepancia olyan társadalmi-politikai eseményeket generált, amelyek nem váltak közös akarattá, a társadalmi cselekvést sehová sem vezérelték. Ebben a vonatkozásban vádolhatjuk az értelmiséget mulasztásáért, kárhoztathatjuk a politikusokat kapzsiságukért, mutogathatunk a régi káderekre, besúgókra, helyi és provinciális „istenségekre”, külföldi nagytökére, ám hiába helyezzük magunkat az áldozat szerepébe, akit mások cserbenhagytak, becsaptak, kijátszottak, mi magunk voltunk restek, alkalmatlanok a felemelő, nagy dolgok elérésére. A rendszerváltozás éppen olyan csonka és hazug, amilyen csonka és hazug volt személyes életünk. Riasztóan primitív világban élünk, amelyben – a politika egyszerre

² 1989-ben, az amerikai külügyminisztérium ifjú munkatársaként adta közre Francis Fukuyama *A történelem vége?* című, mindössze néhány oldalas tanulmányát, és ezzel egy csapásra világhírű lett. Fukuyama könyvben is megírta az elméletét, s arra a következtetésre jutott, miszerint a liberális demokrácia „az emberiség ideológiai fejlődésének a végpontja”, „a kormányzás végső formája, s mint ilyen az egyetemes történelem vége lehet”. Bár cikkek ezreiben vitatkoztak vele, sőt napjainkra a liberális demokrácia is megbukott, a mítosz továbbra is tartja magát. Magyar nyelven, kötetben először: Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa, 1994.

elemi és banális hatásmechanizmusának köszönhetően – minden megtörténhet velünk. Társadalmi és személyes életünk csak akkor lehetne teljes és hiteles, ha egyenként nemcsak a magunk sorsával törődnénk, hanem szándékunk, gondolatunk, akaratumk a közösségi cselekvés részévé is válna. Ez az, amelyben alulteljesítettünk. Többnyire csak politizálunk, holott nem ártana néha a lélek belső történéseire – állapotára, gyötrelmeire – figyelni, ami magyarázata lehet a társadalmi cselekvés hiányának, de jobb csillagállás esetén (1848-ban, 1956-ban) életet jelenthet és új lendületet hozhat a jövő számára.

Előjáróban ennyit az adott történelmi helyzetről, társadalomlélektani viszonyokról, „történelmi távlatról”, varázsszavakról és szellemi restségről. Egyébként azt gondolom, hogy a „kellő politikai távlat” csupán fikció, kibúvókeresés, a valósággal való szembenézés elodázása. A történetek tárgyyszerű elemzése ugyanis nem az időmúlás függvénye, legfeljebb a szükséges információk hozzáférhetőségének kérdése. A politikatörténet gyakran abba a hibába esik, hogy szereti az események egyenes vonalúnak látszó menetét feltételezni, holott társadalomlélektani szemszögből az élet mindig bővelkedik esetlegességekben, véletlenszerűségekben, meglepetésekben. Így aztán fennáll annak a veszélye, hogy ha a történetekre nem a maguk totalitásában tekintünk vissza, a rendszerváltozás – függetlenül a „történelmi távlattól” – mítoszként kerül be a történelemkönyvekbe.

DÉLVIDÉK

A csehszlovák, keletnémet, majd még inkább romániai drámaesemények régió egészét állították a világ érdeklődésének középpontjába. Jugoszláviában azonban eközben semmi sem történt, a párt csendben kivárt. Később az események felgyorsultak. A szerb hadsereg 1991. július 7-én tíz nap alatt meghátrálásra kényszerült a szlovén honvédelemmel szemben, majd Horvátországgal közel öt éven keresztül, Bosznia-Hercegovina területén pedig három éven át folytatott

háborút. A vereségek után a szerbek a megmaradt területükön megpróbálták „rendet” teremteni, és a kilencven százalékból egységes őslakosságú Koszovót próbálták megrendezni. És akkor következett a meglepetés: olyasmi történt, amire nem volt példa az utolsó kétszáz évben. A nemzetközi hatalom az albánok megrendezését végre rossz néven vette és fizikai szankciót alkalmazott egy szuverén állammal – Kis-Jugoszláviával – szemben, egy kisebbség védelmében. Ezek az események végül Milošević bukásához vezettek. Időközben a Szerbia és Montenegró névre keresztelt államközösség is felbomlott. Mi, délvidéki magyarok azonban a továbbiakban is a szerb politika foglyai maradtunk. Bár az etnikai arányok már az egykori Jugoszláviában is vészesen megváltoztak a rovásunkra, az ország széthullásával a horvátországi, boszniai és koszovói szerbek százezreit telepítették a Vajdaságba.

KEZDETEK

Térjünk vissza a rendszerváltozás kezdetéhez. Magyarországon 1989 júniusában megkezdődtek a Nemzeti kerekasztal tárgyalásai a „politikai átalakulásról”. Ennek hírére a nyár folyamán mi, délvidékiek is többször összejöttünk a Tiszaparton. A délvidéki magyarság megszervezésének hevéletében a személyeket illetően nem nagyon válogathattunk, jómagam egyébként is idegenkedtem a címkézéstől. A „baloldal” és „jobboldal” viszonyának kérdése a vajdasági magyarság politikai önszerveződésében az első perctől fogva mégis kardinális fontosságú kérdésként merült fel. Miután a Jugoszláv Kommunista Szövetség megszűnt, az egykori párttitkárok és állami funkcionáriusok tömegesen lepték el a formálódó pártokat és szervezeteket. Ez történt az újonnan alakult Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségével, majd a Vajdasági Magyar Szövetséggel is. Számbeli túlsúlyuk – és riasztóan nagy hatalmi ambíciójuk – ellensúlyozására igyekeztem volna a vezetőségbe kellő számú nemzeti érzelmű embert („jobboldalt”) verbuválni, de hamarosan kiderült, hogy reménytelen feladatra vállalkoztam.

Fájdalmas felismerés volt számomra, hogy a vajdasági magyar nemzetrésznek voltaképpen nincs „jobboldala”, még kevésbé nemzeti érzelmű értelmisége. Aki volt, azt az állam bebörtönözte, lefejezte, elűzte. A kommunista párt 1945 után saját céljai érdekében kinevelt egy új, az állami- és pártbürokráciához kötődő kisebbségi elitet, ez a réteg azonban nemcsak alkalmatlan volt a nemzeti érdekek megjelenítésére és képviselésére, hanem – többnyire fogott emberekről lévén szó – abban ellenérdekelte is volt. Az ellenérdekeltség később tompult, az alkalmatlanság azonban tartósan bizonyult.

HIT ÉS POLITIKA

Ha őszinte akarok lenni, kisebbségi életünkben itt kezdődött a „rendszerváltozás kisiklása”, s ez voltaképpen máig sem változott. Az emberek nem hisznek vezetőiknek – hiteles vezetők híján viszont a legjobb szándék is utópisztikus és kivitelezhetetlen. Ez a társadalomlélektani igazság megkerülhetetlen. Hit nélkül pesszimizmus vesz erőt az embereken, ami pedig rendre létrehozza azt a bajt, amit megjövendő.

Ez történt a kommunista eszmével is. Nem a szociális igazságosság eszméjével volt baj, hanem a hiteltelen emberekkel. Az egykori vezetők korántsem voltak szent életű idealisták, akik példát mutattak volna, ellenkezőleg: rendre diktátorokká váltak, akik mindenkit kíméletlen csatlós sorba igyekeztek kényszeríteni. Az a lelki kárhozott, hogy az önérvényesítés néha túlzott erővel tör felszínre, nem az ember, hanem a hatalom természetéből ered. A világon a politika uralma ma is kiterjed mindenre. Látnunk kell azonban, hogy egy új, jobb kor előkészítésének a feltétele nem annyira rendszerbéli kérdés, mint inkább a hit és az erkölcs uralmának a politikára való kiterjesztése. Talán a dolgok a rendszerváltozást illetően sem olyan bonyolultak, mint hinnénk. Tény és való, hogy a rendszerváltó pártok hamar elvesztették társadalmi szerepüket és jelentőségüket, eszközzé silányultak a hatalomra törő hiteltelen emberek kezében.

MOZGÁSTÉR

A politikai fordulat idején a délvidéki magyarság szellemi-kulturális életében gyarmatosító állapotok uralkodtak. A közoktatásból, tájékoztatásból, politikából teljes egészében hiányzott a magyar szellemiség. Idegen érdekek, szándékok, törekvések hatása alatt sínylődött mindenki, az embereknek sem módjuk, sem képességük nem volt nemzeti érdekeiket megjeleníteni. És mégis, amint a remény szikrája felcsillant, a magyar kisebbséget ebből az alélt állapotból szinte napok talpra lehetett állítani. Létrehoztuk politikai érdekszervezetünket, megfogalmaztuk jövőre vonatkozó elképzeléseinket, és – mint politikai szubjektum – megjelentünk a nemzetközi nyilvánosság előtt. Ebben a szerveződésben az anyaországnak nem sok része volt, legfeljebb a tévében a *Panoráma* szerkesztőségének, amennyiben hírt adott a történetekről.

A magyar diplomácia üdvözölte a spontán jelentkező önszerveződést – amíg az autonómiatörekvésekben formát nem öltött. Az autonómiatörekvésekkel ugyanis sokáig nem tudott mit kezdeni. A retorika az volt és maradt, hogy „a magyar kormány támogatja a határon túli magyarok törekvéseit”, ami voltaképpen helytálló és igaz. Csakhogy ez az alapállás – tekintettel a kisebbségpolitikában uralkodó mindenkori széljárásra – gyakorlatilag annyit ér, mint halottnak a csók. Azzal, hogy a magyar külpolitika az önrendelkezés ügyét a határon túli pártvezérekre bízta, az autonómia gondolatának hordozói rendre a pálya szélére szorultak. A vezérszerep ugyanis óhatatlanul a megalkuvó politikusoknak áll, akik igyekeznek visszanyesni minden törekvést, ami megzavarhatja a többségi néppel való „jó viszonyt”. Így aztán az autonómiatervezetek kidolgozása óta – közel huszonöt éve – soha senki nem nézett közülük „farkasszemet” a kisebbségben élő magyarság fogva tartóival.

KENF

Annak idején, az 1991-ben alakult Közép-európai Magyar Népcsoportok Fórumának elnökeként, többedmagammal szeretnénk

volna összehangolni politikai törekvéseinket a magyar kormány lépéseivel és lehetőségeivel. Nevezetesen szerettük volna a magyar autonómiák ügyét napirendre tűzni Brüsszelben. Ez a törekvésünk azonban megghiúsult, nehogy a magyar nemzetrészek közös fellépése „felébressze a kisantant reflexeket”. Helyette jöttek az államszerződések, amelyekkel a magyar külpolitika pontot is tett az autonómia-törekvések, egyáltalán a határon túli magyarság társadalmi-politikai önszerveződése végére. Az áldozat az Európai Unióhoz való gyors csatlakozás reményében történt.

Mit mondjak, kár volt a nagy sietség. Talán jobb lett volna magyar részről az autonómiák ügyét felkarolni, az Európai Unió részéről pedig a határ menti régiókat gazdaságilag felzárkóztatni. Magyarországnak a csatlakozás ellenében erre a lapra kellett volna játszania. Hiszem azt, hogy ez az alternatíva egy rosszul kormányzott világban, ha ilyen-olyan feszültségek árán is, de járható út lett volna. Így viszont hiába zörgetett a világtörténelem a határainknál, a pislákoló reményt a nagy tülekedésben a mohó kezek hamar elragadták.

Ha engem kérdeznek, huszonöt éve lefelé megy velünk a mozgólépcső – annak ellenére, hogy a nemzet egyesítése terén a magyar állampolgárság megszerzésének megkönnyítése vitathatatlan előrelépést jelent. Az állampolgárság kiterjesztésének gondolata akkor vetődött fel, amikor a határon túli magyar autonómiák kérdése gyakorlatilag lekerült a napirendről.³ Emlékezzünk, a Magyar Állandó Értekezlet egyik ülésén a teljes körű állampolgárság kiterjesztésének gondolata napirendre került, de a jeles fórum helyette „a határon túli magyarok anyaországi jogállása törvényi szabályozásának megteremtését” kezdeményezte. A halva született ötletet később más fejlemények követték. Ezeket ismerjük. A kérdés mára – még ha felemás

módon is, de – megoldódott. Annak idején kisebbségi részről tisztán láttuk, hogy önmagában az állampolgárság kiterjesztésével – önrendelkezés, területi autonómia nélkül – nem lehet megnyugtató módon rendezni a határon túli magyarok helyzetét.

A JELEN HELYZET

A Szerbiához csatolt mintegy félmillió magyar napjainkra kétszázötvenezerre apadt. Létszámuk napról napra csökken, pártjaink viszont szaporodnak. Jelenleg a vajdasági magyarságnak hat pártja van. Volt korábban vagy még hat, kerékkötőnek, ezek időközben elvéreztek. A pártok közül kizárólag a Vajdasági Magyar Szövetségnek vannak képviselői a belgrádi és az újvidéki tartományi parlamentben. A többi párt néhány helyi önkormányzatban képviselteti magát.

Az országos, tartományi és helyi politikai jelenlét mellett az országban élő magyarságnak nemzeti tanácsa is van, amelyen keresztül névlegesen megvalósíthatja a kulturális autonómiához való jogát. A vajdasági Magyar Nemzeti Tanács (MNT) korlátozott jogköre a művelődés, a tájékoztatás, a nyelvhasználat és az oktatás területére terjed ki, az ismételten felvetett hatásköri viták azonban – olykor a nemzettársaink részéről érkező feljelentések – tovább szűkítik amúgy is csekély mozgásterét. A szerb alkotmánybíróság 2013 januárjában alkotmányellenesnek nyilvánította a nemzeti tanácsokról szóló törvény néhány pontját, ezért változtatni kellett a jogszabályon. A módosítás főleg a választások módjára vonatkozott, az új összetételű nemzeti tanácsok felállítását követően pedig a belgrádi parlament napirendjére kerülhet az országos kisebbségi önkormányzatok hatásköreinek kérdése is.

A kisebbségi nemzeti tanácsokról szóló első törvényt 2009-ben fogadták el, ezt követően 2010-ben tartottak először választásokat a harmincöt fős kisebbségi önkormányzat felállítására. Az MNT-ben 2010 és 2014 között a VMSZ által támogatott Magyar Összefogás listának

³ Hódi Sándor: Állampolgárság vagy státustörvény? Az MVSZ JOT (Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanács) közleménye. (Zenta, 2000.02.10.). <https://www.oocities.org/eureka/8808/allampolvstatus.htm> (Utolsó letöltés: 2019.12.02.)

háromnegyedes többsége volt. Rajtuk kívül a Jobbik testvérpártja, a Magyar Remény Mozgalom (MRM), valamint a szintén a magyar jobboldallal szimpatizáló Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) egy-egy képviselője jutott be az MNT-be. Emellett a most már ellenzéki, akkor még országos szinten is kormányzó Demokrata Párt (DS) és a Vajdasági Szociáldemokrata Liga (LSV) támogatottjai ülhettek a képviselői székekbe.

AMIRŐL NEM BESZÉLÜNK

Vitathatatlan, hogy az eddig elért eredmény is több a semminél. Az MNT vezetősége – értékelve négyéves tevékenységét – természetesen elégedett. Mások kevésbé azok. László Bálint, a Magyar Remény Mozgalom elnöke joggal teszi szavá, hogy az MNT a jövőben ne csak „anyagi forrást jelentsen néhány embernek”, hanem valódi védőernyő legyen az élet minden területén. A Magyar Polgári Szövetség azon siránkozik, hogy a nemzeti tanácsokról szóló törvény „nem biztosít autonómiát a vajdasági magyaroknak”. Ez is igaz. A VM DP „nem kíván részt venni a nemzeti tanácsai választásoknak nevezett politikai porhintésben, hiszen annak mind tényleges célja, mind végső eredménye máris borítékolható”. A vita természetes. Nem beszélünk róla, de a csüggedtség, csalódottság óriási. Nem kevésbé nagyok az újonnan megválasztott nemzeti tanáccsal szembeni elvárások. Vajon olyan emberek kapnak-e bizalmat, akik majd kikaparják nekünk a tűzből a forró gesztenyét? Vagy úgy állunk a listaállítással is, mint az autonómiával? Nemrégiben a Pannon Tv-ből⁴ arról értesültem, hogy valahol Bácskában tanácskozást rendeztek az autonómiáról. Mint az autonómiatervezet kidolgozója, aki annak idején a tervezetet több világnyelven megjelentettem, és az autonómia ügyét azóta is következetesen képviselem, meghívót sem kaptam a rendezvényre. (Ennyire jól állunk az autonómia híveivel?) Érthető tehát, ha a

híradást feszülten figyeltem. A konferencia eminens vendégei egymással versenyeztek a nemzeti önfeladásban. Az egyikük szemrebbenés nélkül állította, hogy nem tudja, mi az autonómia. Itt tartunk a rendszer-változás után huszonöt évvel.

MENNEK

Mindennek megvan a maga folyománya. A magyar kisebbség hivatásos vezetői a magyar kormány támogatását maradéktalanul élvezik. A szellem őrei kevésbé. Talán a politikában ez így is van rendjén. Csakhogy az élet társadalomlélektani szabályait nem lehet figyelem nélkül hagyni. Illetve lehet, de annak megvannak a fájdalmas következményei.

A nemzet nem annyira tömeg, mint inkább lélek. Érzés és öntudat. Érzés és öntudat nélkül az emberek előbb-utóbb sötétben kezdenek látni mindent, csüggedtség lesz úrrá a lelkükön. A határon túli magyarság a kisebbségi sorban elszenvedett sérelmei és keserű tapasztalatai ellenére mindig több-kevesebb bizakodással tekintett a jövőre. Ez a bizakodás és várakozás többnyire naivitásnak bizonyult, de ezt nem írnám a polgárok számlájára, inkább ismét a hit elpárolgására utalnék. Hányszor csapták be őket? Hiteles emberek nélkül megint jönnek a néma évtizedek, amelyek elől az emberek fejvesztve menekülnek. Félő, hogy a maradók – kicsit morcosan és vénként – már nem tudják kivédeni, hogy ablakainkat bezúzza a vihar.

Újra áttelepült Magyarországra néhány ismerősöm, mások Németországba mennek. Búcsút veszek tőlük, tanácstalanul nézünk egymásra. Kisebbségi világunk egyre inkább beszűkül. A tavasz folyamán *Menni vagy maradni* címmel több helyen tartottam előadást. Miután az autonómia gondolatával magamra maradtam, arra gondoltam, hogy pszichológusként megkeresem az önfeladás – asszimiláció, gyermektelenség, elvándorlás – lélektani mozgatórugóit. A szörnyű, önkínzó látomások nem hagytak nyugton, sorra jelentettem meg erre vonatkozó munkáimat. Azt gondolom, hogy jelenleg nincs

⁴ 2006-os megalakulásakor csak Szabadkán és környékén, később az egész Délvidéken fogható televízió. Az adás többek között a Magyar Nemzeti Tanács üléseiről és délvidéki ünnepekről is tudósít. (A szerk.)

fontosabb dolgunk, mint mérsékelni ezt a – szinte járványos méreteket öltő – kivándorlást. Mert mennek. Már nemcsak Magyarországra, hanem magyar útlevéllel a zsebükben Nyugatra, a tengeren túlra. Ez irányú felhívásom – segélykérésem! – a VMSZ-hez, a Magyar Nemzeti Tanácshoz, a magyar önkormányzatokhoz süket fülekre talált, visszhang nélkül maradt.

Nem tudom, mi lehetne a magyarságnak nagyobb érdeke annál, hogy ezt a járványt valamivel megállítsa. A rendszerváltozás következményeiről beszélünk most is. Arról, amit huszonöt évvel ezelőtt afféle virágos mezőnek képzelünk. Aztán rá kellett jönni, hogy – többek között – azért nem mentünk semmire, mert sem a nemzet, sem az egyes nemzetrészek a képzeletbeli méhkas szerepének nem felelnek meg. Kalóz méhek vagyunk valamennyien, szállván, amerre nekünk tetszik, s rabolván a mézet, ahol érjük.

A RENDSZERVÁLTOZÁS HATÁSA

Dolgozatom végére hagytam a kérdés megválaszolását: Hogyan élte meg a délvidéki magyarság a rendszerváltozást, és milyen hatással volt a magyarországi rendszerváltozás az életükre?

A rendszerváltozás tízéves évfordulója kapcsán írtam az alábbiakat: „1989 váratlanul felcsillantotta a reményt a társadalom átalakulására, és azon belül a vajdasági magyarság nemzeti önszerveződése számára. Megítélésem szerint jelentős eredménynek számít, hogy több évtizedes elnyomás után megfogalmazódott a nemzeti együvé tartozás gondolata. Kimondatott ez a vajdasági magyarság részéről is, ahol a jugoszlávság jegyében zajló asszimilációs politika sokkal nagyobb pusztítást végzett a magyarság nemzettudatában, mint az erőszakosan fellépő román vagy szlovák

nacionalizmus. Eredményként könyvelhető el, hogy megerősödött a magyarságtudat, megindult a magyar társadalom szerveződése, pártok és civil szervezetek jöttek létre, megfogalmazódott és kimondatott az autonómia igénye.”⁵

Ennél sokkal többre azóta sem jutottunk, sajnos veszteségeink növekedtek. A pótolhatatlan veszteséget elsősorban halottaink jelentik. Számos értékes, a vajdasági magyarság életében fontos szerepet játszó ember távozott közülünk. Papokat, írókat, tudósokat, tanárokat temettünk, holott amúgy is foghíjas volt az értelmiségünk. Nem csak értelmiségünk fogyatkozott meg, a délszláv háborúk során temettünk frontra elhurcolt kiskatonákat, testben és lélekben megrokkant embereket, magukra maradó szülőket, testvéreket, barátokat, ismerősöket. Bár az elmúlás az élet kérlelhetetlen velejárója, a mi veszteségeink a szörnyűséges idők miatt sokkal nagyobbak, mint amit boldogabb népek körében a természet kérlelhetetlen rendje diktál. A korai halál miatt az átlagéletkor tíz-tizenöt évvel megrövidült. A megrövidült élet a legnagyobb veszteségünk. Továbbá súlyos veszteséggént könyvelhető el erőteljes demográfiai fogyatkozásunk, amelyen belül a kivándorlás miatti megfogyatkozásunk külön szót érdemel. A politikai és társadalmi felfordulás, ami ránk szakadt, több mint százezer magyar embert sodort el innen. Elsősorban a vállalkozó, képzett, fiatal nemzedék ment el, akik pótlására semmi esélyünk nincsen. Végül nagy veszteségünk a magyarság gazdasági kifosztása, koldusbotra juttatása. Egyáltalán nem vigasz számunkra, hogy ebben a koldussorban az ország más népei is velünk osztoznak. Mindent összevetve: bár a világ kitárult előttünk, közösséggént kevesebben vagyunk és szegényebbek is, mint voltunk huszonöt évvel ezelőtt.

⁵ Hódi Sándor: Tíz év után. *Magyar Kisebbség*, 2000/1.

Domonkos László

Csoda a Délvidéken

Részletek a *Délvidéki rendszer, magyar váltás* című kötetből

A nyolcvanas évek második felének Kárpát-medencei világa a maga módján elképesztő különbségeket mutat: a Romániához csatolt egykori kelet-magyarországi és erdélyi területeken egy középkori sötétségű, a legszörnyűbb Rákosi- és Sztálin-időket idéző, barbár diktatúra rémuralma tombol. A gorbacsovi, még ez idő tájt is szinte álomszerűen hihetetlen, egyre normálisabb és tisztességesebb szovjet politika áldásait élvező és kihasználó Magyar- és Lengyelországban szinte pezseg az egyre inkább élénkülő közélet. A Felvidéket is magába foglaló Csehszlovákiában viszont szürkén és reménytelenül pang minden. Fura, kettős és ellentmondásosságában igen sajátos helyet foglal el e téren a poszt-titói Jugoszlávia.

Idestova egy évtized telt el a huszadik század egyik legagyafturább és legeredetibb diktátorának halála óta. Az egyeduralkodó Jugoszláv Kommunista Szövetségének (JKSZ) vezetését látszólag „szuperdemokratikusan” uraló ún. rotációs rendszer nemcsak a titói, körmönfontan „interaktív” politikát nem képes fenntartani, de alig néhány esztendő leforgása alatt drasztikusan megmutatkoznak azok az eddig gondosan szőnyeg alá söpört feszültségek is, amelyek szükségszerűen vezetnek – mind nagyobb sebességgel – az elkerülhetetlen végkifejlet irányába.

A Délvidéken, amit az itt élő, ekkor még több mint 400 ezres magyarság máig szinte kizárólag csak a szerb eredetű és tartalmú „Vajdaság” névvel nevez meg, a

magyarok viszonylag jó kondícióban érik meg 1988-at, főleg, ami az életszínvonalbeli-gazdasági állapotokat és a társadalmi körülmények felszínét illeti. Utóbbin elsősorban Európa legjobb minőségű termőföldje és a hagyományos délvidéki magyar munkaszeretet, munkabírási és munkaerőkölcs együttesének kényszerű társadalmi elismertségét kell érteni. A többségi jugoszláv társadalom tökéletesen tisztában van ekkor az 1945 óta eltelt négy és fél évtized tapasztalatainak birtokában a magyarság (fel)használhatóságából következő előnyök valamennyi elemével és megfelelő „balkáni” nagyvonalúsággal megfelelően honorálja is a kiváló földön kiválóan termelő magyar lakosság hatalmas erőfeszítéseit. Ez vezet a sajátos „jugó-magyar” öntudathoz, ez az egyik fő magyarázata a magyarok ezreit legyilkoltató Titoért való őszinte magyar rajongásnak és a viszonylagos anyagi jólétben és biztonságban élő alföldi magyar ember (itt speciális „jugó”, délszaki jellemzőkkel megspékelt) sajátos „rátartiságának”.

RÓZSA SÁNDOR ÉS VICEI KÁROLY – ELŐHANGOK

Még 1975 végén, a jugoszláv kirakat csillogásának kellős közepén történik, hogy Zentán, ebben a színmagyar, álmos Tiszaparti magyar kisvárosban egy 31 éves férfiú néhány barátjával kísérleti színházat alapít. Igyekeznek komolyan venni

Temesvár, 1989. december, a forradalom győzelme után. Balról jobbra – a katonát körbefogva – a képen: Vicei Károly, Fodor Tamás (színművész), a szerző, Kátó Sándor (színművész, rendező, ökölvívó), a szerző neje és Sinka Károly (a temesvári Állami Magyar Színház igazgatója). A fotót Domonkos László bocsájtotta rendelkezésünkre.

a lépten-nyomon hallott, feddő-nevelő célzatú hivatalos vélekedést: ne nagyon politizálgassanak a fiatalabb nemzedékek, foglalkozzanak inkább az önképzéssel, a kultúrával. Zentán szép hagyományai vannak a diák és amatőr színjátszásnak, a dolog ígéretesen indul – de Vicei Károlynál és barátjánál, Gordos Jenőnél már 1976 januárjában házkutatást tartanak az éber jugoszláv belbiztonsági hatóságok.¹ A diákszínjátszókkal különféle írásos vallomásokat fogalmaztatnak, Viceit és Gordost Szabadkára viszik. Tizenhárom hónapos vizsgálati fogság, majd ítélelhozatal következik.

Gordost azzal vádolják – Magyarországról ismerős „bűnügyi érvelés” –, hogy az általa Nyugatról behozott és behozatott különböző magyar emigráns sajtótermékek, az *Irodalmi Újság*, a *Nemzetőr*, az *Új Látóhatár* és a többi, szocializmus- és Jugoszlávia-ellenes írásokat tartalmazzak. Viceinek azonban az égvilágon semmiféle külföldi kapcsolata nincs, így őt mással vádolják meg. Azt tudakolják tőle, hogy mi a

véleménye Rózsa Sándorról. Vicei annyit válaszol: „Fasza gyerek. Mármint a Rózsa.» Szavanként egy év fogház-büntetést kapott, *reseno kao u dispozitivu* [az előírásnak megfelelően megoldva – D. L.]”.²

Hősünk 1976 és 1978 között annak rendje-módja szerint le is üli a két évet, szabadulása után sehol nem kap magyar szakos középiskolai tanáriképzettségének megfelelő munkát. Konzervgyári bérszámfejtőként, majd kendergyári bérelszámolóként dolgozik, de kálváriája nem ér véget – éppen a változások hajnalán, a több mint sajtóságos jugoszláviai rendszer-változás(o)k, a Milosevics-rezsim kialakulásának kezdetén, 1987 végén ismét letartóztatják. Négy és fél hónapos vizsgálati fogság után faji, vallási és nemzeti türelmetlenség szításának vádjával két és fél évet kap – és ekkor valami történik. Először érnek össze „nem hivatalos alapon” a Magyarországon 1987 végén, 1988 legelején már nagyban zajló folyamatok és a már nem „kirakatországnak” tekintendő szomszédos Jugoszláviában a magyarságot érintő történések: a Vicei-ügyről már nyilvánosan, több száz ember füle hallatára beszámolnak a Magyar Demokrata Fórum Jurta Színház-béli, március 6-i összejövetelén. Valójában a Vicei körüli mozgás már az év elején akkora volt, hogy hősünk már egy hónapja, február 9-e óta szabadlábban van. A nyilvánosság védelmező ereje, a legtisztességesebb és legbátrabb

² Rózsa Sándor 1971-ben három év szigorított börtönt kapott, mivel az *Új Symposion* folyóirat augusztusi számában *Mindennapi abortusz* című írásában egyebek között kifejtette, hogy a Jugoszláviában tanuló afrikai diákok jobban élnek, mint a hazaiak, köztük például a rengeteget dolgozó magyarok. Rózsa ítéletének kihirdetésekor a jelen lévő Vicei mellett ülő Várady Tibor jogász száján kiszaladt a megjegyzés: ez fasizmus – mire Vicei tüntetően tapsolni kezdett. „Ezt jegyezhettk meg” – magyarázza utólag Vicei Károly.

¹ Vicei Károly (1944): Délvidéki magyar író. Börtönéveiről, üldöztetéséről több kordokumentum értékű kötetben számolt be: *Nyolc napon túl gyógyuló közérzet. Szabad jegyzetek, börtönlevelek*. Budapest, Present, 2001.; *Adomás históriák és álmok*. Budapest, Hét Krajcár, 2016.; *Délvidéki Muszáj-Herkules*. Kaposvár, Berzsenyi, 2016.

délvidéki magyar írástudók – például Varga Zoltán, Tari István –,³ néhány becsületes szerb jogász, Budapestről az áldott emlékezetű Krassó György, továbbá az akkori Amnesty International és a nemzetközi PEN Club egytől-egyig teszi a dolgát, aminek meg is van, meg is lesz az együttes eredménye. Ám a csaták – pláne a győzedelmesek – csak ideig-óráig érnek véget. Az 1989. júniusi, rigómezei önerősítő tréning⁴ után a milosevicsi hatalom újból erőt kíván demonstrálni: ősszel minden újra kezdődik. Viceit ismét perbe fogják, az előzővel tökéletesen megegyező vádpontok alapján.

A november 7-én megtartott szabadkai tárgyaláson azonban már fizikai értelemben is jelen van a nemzetközi sajtó: a BBC és a SZER mellett két magyarországi újságíró is tanúja a dermesztő jelenetek özönének. Hátborzongató látni-hallani a Vicei ellen felvonultatni próbált, halálosan megfélemlített-agyonmanipulált fiatal lányokat és a bíróság egész ún. működését. Ám – láss csodát! – a nagy nemzetközi figyelem ismét eléri célját: a tárgyalás alatt sorra robbannak a bombák a tárgyalóteremben, egy kivételével minden tanú visszavonja vallomását. A tárgyalást többször megszakítják, végül Viceit felmentik. (Jellemző, hogy még ezután is csak 12 év múltán kaphatott újra útlevelet.) A Vicei-ügyek óriási mértékben felmutatták a maradék Jugoszlávia-mítosz mögött a rezsim igazi arcát, hatalmasat lendítettek a rendszerváltozások években a szomszédságpolitikában még létező „jugó-nosztalgia” oszlatásán és a két év múlva

bekövetkező szörnyűségek előzményeire vonatkozó politikai „környülállások” tisztánlátásán.⁵

A Viceivel történeteket a délvidéki magyarságnak a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakra alkalmazható sors- és életútváltozat egyikeként, elgondolkodtatóan összegzi Hornyik Miklós: „Ő, tanári diplomájával a zsebében, semmi mást nem akart, csak felszabadultan élni, értelmes tanítványok, szép lányok és jó barátok társaságában mulatni az időt. De életvitele más szerepre predestinálta. Még névtelen írástevő volt, tehát börtönbe lehetett zárni: a koncepciók per kiagyalóinak nem kellett attól tartaniuk, hogy felzúdulás fogadja a perbe fogását. Be akart rendezkedni a délvidéki magyar mikrovilágban, otthonossá akarta tenni a környezetét. Ebbe bukott bele.”⁶

Igen tanulságos a délvidéki magyarságnak az ottani rendszerváltozásban betöltött kezdeti és későbbi szerepére vonatkozóan, ha szembenézünk a ténnyel: a Vicei Károllyal történtek során koncentráltan láthatjuk a titói Jugoszlávia MSUP (*Medjuoptinske Sekretariat Unustrasnjih Poslova* – Községközi Belügyi Titkárság) nevezetű hivatala és mindenható szerve, a SDB (*Služba Državne Bezbednosti* – Állambiztonsági Szolgálat) természetrajzát. A néhai daliás Udba (UDB – *Unustrasnjih Državne Bezbednosti*, Állami

³ Varga Zoltán (1936–2000): Délvidéki magyar író, esszéista, az 1945 utáni délvidéki magyar próza egyik sajátos hangú mestere. Tari István (1953): Délvidéki magyar költő, író, publicista. 1976 és 1994 között a *Képes Ifjúság* munkatársa, 2000 és 2005 között Óbecse alpolgármestere.

⁴ Az 1389-es rigómezei (Kosovo Polje) csata 600. évfordulójának alkalmából az egykori helyszínen, a valamikori csatamezőn egymillió ember gyűlt össze, lázasan túlfűtött hangulatban. Szlobodan Milosevics szerb elnök helikopteren érkezett a pulpitusra. Milosevics nagyszerb öntudattól duzzadó nevezetes beszédében többek között azt mondta: „Ahol egy szerb él, az Szerbia, ahol egy szerb sír van, az Szerbia.”

⁵ A magyarországi sajtóban a részletes ismertetésben leginkább a rendszerváltás „napilap-zászlóshajója”, a *Magyar Nemzet* jeleskedett: november 22-i számában például nem akárki, maga Illés Sándor, a temerini származású neves író-újságíró, a délvidéki szellemi élet budapesti doyenje írt *A Vicei-ügy* címmel hosszú, kéthasábos cikket. A november 24-i lapszámban beszámoltak arról is, hogy a magyarságáért üldözött Viceit „magyarkodónak” becsmérelte a *Mai Nap* című bulvárlap, december 9-én pedig arról tudósítottak, hogy a Vicei-ügyben az ügyész-helyettes elvetette a vádat, amelyet így visszavontak, és az eljárást kénytelen-kelletlen megszüntették.

⁶ Hornyik Miklós: Szerző és kora. Utószó. In: Vicei i. m. 2001, [155–165.] 164. Hornyik Miklós (1944–2012): Délvidéki magyar író, szerkesztő, esszéista, a *Képes Ifjúság* legendás főszerkesztője. 1991-ben települt át Magyarországra, a Magyarok Világszövetsége lapját szerkesztette, majd a *Panoráma* főszerkesztő-helyettese és a *Magyar Fórum* szerkesztője volt.

Belügyi Szolgálat) utódjáról a nyugatiasan csillogó-villogó „nemzeti kommunista” Jugoszláviában minden ott élő magyar közvetett vagy közvetlen fogalmat alkothatott. Tökéletesen behálózta a Délvidék minden magyarul lakta helységét (is), és nem túlzás azt állítani, hogy mindenkiről minden lényegeset tudott. Vicei esete jelképes és tünetértékű is: jelzi, ahogyan egészen a világtörténelmi fejlemények kiteljesedéséig, a nyilvánosság elkerülhetetlen megjelenéséig tökéletesen titokban maradhatott a Tito Jugoszláviájának kultuszával száz százalékosan bevetett nyugati (és magyarországi!) közvélemény előtt nem egy és nem két súlyos, a jugoszláv „ávó” által elkövetett bűn. Hiába írta számos börtönlevelének egyikében Vicei: „Börtönlakóként minden mértékű exhibicionizmust bevallok. Amikor a személyautó hátsó ülésén utaztattak a vizsgálóbíróhoz, a szemafor vöröse előtt vesztegelve, a véletlenül a szemembe mélyedő diáklányoknak szemérmetlenül felmutattam a csuklómon csillogó bilincset. [...] A bűnről biztosan tudjuk, hogy titokban akar maradni [...] A titkosság sokszor nem csupán a kis formátumú bűnözők életeleme, hanem a sötét, ártó, diktatórikus államhatalomé is. A suttyomban elkövetett jogtiprás nem vált ki ellenkezést. A homályos indokú elítéltetés pár szavas újsághíre vagy teljes agyonhallgatása lehetővé teszi a bűn burjánzását és újratermelését. [...] Éppen ezért, ha egy rendőrségi kihallgatás végén titoktartásra kérnek, válaszoljunk akármit, de magunkban épp az ellenkezőjét fogadjuk meg: kürtöljük azonnal világgá, mi történt, hogy bántak velünk!”⁷

KÜRTSZÓ ÉS HÁBORÚ – AZ ALAKULÓ KÖZGYÜLÉS

A történet nem sokkal azután kezdődik, hogy 1990 januárjában a mindenható állampárt, a Jugoszláv Kommunista Szövetségének (JKSZ) utolsó kongresszusáról minden javaslatában leszavazott, megszégyenült szlovén delegáció, majd

őket követve a horvátok is távoznak, és nem sokkal azelőtt, hogy Szlovéniában és Horvátországban is többpártrendszerű választásokat tartanak.⁸ Az immár láthatóan recsegő-ropogó ország polgárként gyűlik össze 1990. március 31-én az a 149 magyar, akik küldöttként vesznek részt a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) alakuló közgyűlésén.⁹ Rendkívüli fontosságú dolgok történnek: a most hivatalossá váló VMDK minden elképzelhető szinten és formában „legalizálja” magát. A közgyűlés díszvendégeként megszólal a délvidéki magyar irodalom nagy öregje, élő klasszikusa, Herceg János író, akadémikus, akit a VMDK tiszteletbeli elnökévé választanak. Doroszlón kimondják a politikai szervezet megalakítását, kidolgozzák a VMDK Alapszabályát, és meghatározzák a szervezet céljait. Ezek között megtalálni a hatósági, közigazgatási és igazságszolgáltatási szervekben való arányos részvétel, az anyanyelvhasználat, a kisebbségi intézmények, szervezetek, egyesületek és klubok alakításának és működésének jogát, a kisebbségi nyelvű nyilvános tájékoztatásra, a kisebbségek helyzetével kapcsolatos tudományos kutatásokra, a teljes gazdasági és társadalmi esélyegyenlőségre, az anyaországgal való szervezett kapcsolatok lehetőségére vonatkozó követeléseket. Meghatározzák a szervezet hivatalos nevét, székhelyét, működési területét és megválasztják tisztségviselőit: az elnök Ágoston András, a

⁸ A magyarországi választások második fordulójával azonos napon, április 8-án tartott voksoláson a hat pártot tömörítő Szlovén Demokratikus Ellenzék (DEMOS) győzött, májusban jelöltjük, Lojze Peterle alakíthatott kormányt, a köztársasági elnök a reformkommunista Milan Kučan lesz. Horvátországban április 22–23-án és május 6-án a jobbközép Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) nyerte a választásokat, a szabor Franjo Tudjmant választotta elnöknek.

⁹ 1989. december 18-án Ágoston András a Szocialista Szövetség Vajdasági Tartományi Választmányának adott át egy 11 tagú, ún. kezdeményező bizottság által megfogalmazott és aláírt dokumentumot, amely egy magyar szervezet, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége megalakítását célozta. Ágoston mellett a kezdeményező bizottság további tagjai Hódi Sándor, Dudás Károly, Kovács Frigyes, Korhecz Tamás, Siflis Zoltán, Szekeres László, Tóth János, Boldizsár János, Beszédes István és Vékás János voltak.

⁷ Vicei Károly: Jegyzet a börtönlevelekhez. <https://naplo.org/index.php?p=hir&modul=delvidek&hir=145> (Utolsó letöltés: 2019.11.10.)

két alelnök Hódi Sándor és Vékás János lesz.¹⁰ Kimondják: a VMDK keretében helyi szervezetek alakulnak – ezek hamar gombamód szaporodni is kezdenek.

Az alakuló közgyűlés visszhangja óriási – persze elsősorban a magyar nyelvű helyi és az anyaországi sajtóban. A szerb média szinte csak azután eszmél föl, hogy alig egy-két nappal az alakuló közgyűlés után Ágoston András két munkatársával a belgrádi Ifjúsági Otthonban ismerteti a VMDK programját. A legelső nagy bomba akkor robban, amikor a VMDK 1990 áprilisában felhívást intéz az 1986–87-ben *Memorandumával*¹¹ elhíresült Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnökéhez, amiben kifejtik: elérkezett az idő, hogy tudományos módszerekkel kivizsgálják a háború végén történt eseményeket, különös tekintettel a magyarok

körében lezajlott tömegmészárlásokra.

Ezután azonnal elszabadulnak a nagyszerb indulatok. A lapok, a rádió és a televízió egymással versengve ad helyt a felhívást elutasító válaszoknak. A komplexusok gyorsan, rögtön látványos bizonyítást nyernek, a tolvaj, a bűnös mindenkori rossz lelkiismerete azonnal, árulkodóan megszólal: „mindez Szerbia egysége ellen irányul”. Alighanem ez a két-három hónap, 1990 első negyedéve vagy annál kicsit hosszabb idő – szigorúan párhuzamosan az anyaországban zajló eseményekkel, az MDF és a nemzeti erők választási győzelmével, az 1945 utáni első magyarországi nemzeti kormány megalakulásával, a régi, a Szent Koronát tartalmazó magyar címer visszaállításának lélektani erejével és több más hasonló tényezővel – volt a legdöntőbb a délvidéki magyarság egészének szinte csodaszerű felébredésében. Aligha véletlen, hogy a VMDK később oly híressé vált jelmondata erre a tapasztalati tényre, s az ebből fakadó – jogos – derűlátásra, nyugodt magabiztosságra épült: „Talpra álltunk, megmaradunk!”

A recsegő-ropogó Jugoszláviában az 1990-es alighanem a leginkább izgalmakkal telített, rohamosan növekvő feszültségekkel telezsúfolt nyár 1945 óta. A megmaradásért vívott, mind kegyetlenebbé váló harcot, a rohamosan közeledő és be is következő megpróbáltatások sorát egyre több figyelmeztető jel vezeti be. Bácska egyik legszebb és legmagyarabb kisvárosában, a Tiszaparti Magyarokanizsán már március végén megjelennek az első *Ubicemo madjare (Megöljük a magyarokat)* feliratú falragaszok és -firkák, s követi őket a többi. Júniusban és júliusban az alakuló VMDK-szervezetek összejövetelén az apróbb bácskai és bánsági falvakban olykor már-már páni félelem miatt gyakran ijeszten kevesen jelennek meg. Májusban, nyugodtan mondhatni, magyar szempontból szenzációszámba menő esemény színhelye Újvidék: megjelenik az 1944 óta legelső független délvidéki magyar nyelvű újság, a *Napló* című hetilap. Bódis Gábor és Németh Árpád, továbbá az Újvidéki Televízió magyar szerkesztőségében több

¹⁰ Ágoston András (1944): Délvidéki magyar politikus, jogász, újságíró. 1975 és 1980 között a Forum Lap- és Könyvkiadó igazgatóhelyettese, 1980 és 1983 között az újvidéki Szakszervezeti Tanács alelnöke, majd elnöke, majd a Vajdasági Szakszervezeti Tanács titkára. 1990 és 1997 között töltötte be a VMDK elnöki tisztségét. 1997-től vezette a Vajdasági Magyar Demokrata Pártot. Hódi Sándor (1943): Délvidéki magyar pszichológus. A budapesti ELTE-n szerzett diplomát, húsz önálló kötete, valamint több mint háromszáz tanulmánya és cikke jelent meg. A VMDK alelnöki posztját 1990 és 1994 között töltötte be. 1996 és 2000 között a Magyarok Világszövetsége Kárpát-medencei régiójának elnökhelyettese. Vékás János (1953): Délvidéki magyar politikus, újságíró, bibliográfus. 1976-tól az újvidéki rádió szerkesztője. 1990 és 1997 között volt a VMDK alelnöke.

¹¹ A *Memorandum* 1986. szeptember 26-án jelent meg a legolvasottabb napilapban, a *Večernje Novost*-ban. A szöveg 200 szerb értelmiségi aláírásával látott napvilágot. Megfogalmazója, szellemi atyja Dobrica Ćosić. Az aláírók erőteljesen bírálták az 1974-es titói alkotmány által biztosított vajdasági és koszovói autonómiát, a Koszovóban élő albánokat pedig azzal vádolták, hogy Nagy-Albániát akarják feltámasztani, szisztematikusan elüldözik a szerbeket, fizikai és kulturális népiirtást terveznek. A jugoszláv kommunista vezetés a *Memorandumot* „jól ismert sovinszta érvelésnek” bélyegezte, ám az óriási visszhangot keltett a szerb közéletben. A *Memorandumot* Juhász György irodalomtörténész, hungarológus olyan „vadsovén” írásnak nevezte, amelyből „árad a gyűlölet és az irigység”, Szlobodan Milosevicet pedig „a *Memorandum* testet öltött alakjának” tartotta.

„fenegyerek” (Csíkos Zsuzsa, Keszég Károly, Balázs Attila) orgánumának rövid idő alatt sikerül maga köré gyűjtenie és megszólaltatnia a kortárs délvidéki magyar szellemi élet legszínvonalasabb írástudóit. Hornyik Miklóstól és Dudás Károlytól Matuska Mártonon és Csorba Bélán át Varga Zoltánig hallatlanul bátor, harcos, eltökélt szellemiségű, következetes és szellemes gárda gyűlik össze, igen nagyhatású, közkedvelt, pontos foglalatát nyújtva a történelmi idők történéseinek.¹² Nyilván van összefüggés a megjelenés és a tény között, hogy ekkorra már radikálisabbá és „magyarpártibbá” válik a *7 Nap* hetilap és a *Magyar Szó* napilap is.

A függetlenség, a kiválás vágya-akarata elemi erővel ott dörömböl már jóformán mindenütt. Még 1990 februárjában lezajlik a jobbközép Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) kongresszusa, amikor 2500 küldött tomboló lelkesedése közepette Franjo Tudjman bejelenti: minden erejükkel Horvátország önrendelkezési jogának és teljes szuverenitásának megteremtéséért fognak küzdeni. Egyre több régi-új („sakktáblás”) horvát zászló lobog mindenfelé, és egyre gyakoribb a CRO államjelzés az autókon – eközben a horvát sajtó mindvégig éber, kitartó figyelemmel kíséri a délvidéki (magyar) történéseket is. A VMDK megalakulásáról és működéséről a kezdetektől fogva rendszeresen, olykor aprólékos gonddal beszámolnak, mindig a megfelelő hangsúlyokkal. Közben a kanóc már meggyulladt: Kninben megsohasodnak az első, rövid idő alatt mind vadabbá váló atrocitások, augusztusra

ezek nyílt összecsapásokhoz vezetnek.

Ez idő alatt a VMDK igyekszik összefoglalóan megjeleníteni célkitűzéseit, kiépíteni kapcsolatait és tovább szervezi helyi szervezeteit. Június 21-én, Jeszenszky Gézának, az Antall-kormány külügyminiszterének újvidéki látogatása jó alkalom arra, hogy az elnökség kifejtse az alakulás óta eltelt negyed év során kikristályosodott elveket és a tennivalók leglényegesebbjeit is. „A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének létrejöttét döntően két tényező befolyásolta” – magyarázza ellentmondástól nem mentesen Ágoston András elnök. „Először a pártállam válsága, valamint a rideg, dogmatikus vajdasági vezetőség 1988-ban bekövetkezett bukása. Ennek a vezetőségnek magyar tagjai élen jártak a demokratikus, valamint a nemzeti azonosságtudat erősítését célzó erőfeszítések elfojtásában.” Ha mindez a felszínen igaz is – akkor ezek szerint a VMDK létrejöttét a vajdasági vezetést nem éppen dicsőségesen és nem éppen tiszta eszközökkel és nem is ilyen szándékoktól vezérelt, milosevicsi nagyszerb sovinizmustól túlfűtött megbuktatása indokolja? Az enyhén szólva gyanús, dicsőtelen joghurtforradalomnak¹³ köszönhető a magyar szervezet megszületése? De nézzük a folytatást: „Másodszor, a VMDK megalakulását kezdeményező csoport felismerése, hogy a pluralista többpártrendszerben [? – a többpártrendszer eleve pluralista – D. L.] a kisebbségi jogok érvényesítésének csakis egy új, demokratikus modellje hozhat eredményt az ijesztően felgyorsult asszimilációs folyamatok megfékezéséhez.” Kicsit fából vaskarika, némileg túlbonyolítottan, de ez még hagyján. Csakhogy fölösleges óvatkodások hathatnak zavarólag – ez éppen az anyaország külügyével szemben sem nem indokolt, sem nem taktikus, hiszen bizalmatlanságot sugall. „Jelenleg a

¹² Dudás Károly (1947): Délvidéki magyar író, publicista, politikus. Évtizedekig a szabadkai *7 Nap* újságírója, a VMDK alapító elnökségi tagja, 1992-ben a legnagyobb délvidéki magyar kulturális szervezet, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség alapító elnöke. 1994-ben a Vajdasági Magyar Szövetség alapítója. Matuska Márton (1936): Délvidéki magyar újságíró, a VMDK alapító és elnökségi tagja, majd a Vajdasági Magyar Demokrata Párt alapító tagja. Komoly érdemei vannak az 1944-45-ös délvidéki magyarírtások bemutatásában és felszínre hozásában. Csorba Béla (1950): Délvidéki magyar költő, író, publicista, néprajzkutató. A VMDK elnökségének tagja, közlönyének szerkesztője. A VMDP alapítója, később alelnöke, majd 2013-tól elnöke.

¹³ 1988. október 5–6-án Belgrádból felutaztatott tüntetők vezette több tízezres tömeg követelte Újvidéken az autonóm tartományok megszüntetését. A demonstrálók üdítők és szendvicsek mellett joghurtos flakonokat is vagdosztak a tartományi pártbizottság épületének falaihoz. November 26-án fogadták el az alkotmánymódosítást, amelyet 1989 márciusában a vajdasági és a koszovói parlament is megszavazott.

megvalósuláshoz közeleg a VMDK létrehozatalára irányuló kezdeményezés.” Június 21-e van. Majdnem pontosan egynegyed éve a doroszlói, történelmi megalakuló közgyűlésnek. Elképzelhető, hogy erről éppen Budapesten nem tudnak? A folytatás aztán már tényleg méltó a kezdetekhez és az egyre reményteljesebb talpra álláshoz: „A VMDK eddigi tevékenysége megmutatta: ennek a szervezetnek csak akkor van helye a politikai porondon, érdekvédelmi feladatainak csakis akkor tud eleget tenni, ha állandóan működésben van, kezdeményez, követel, javaslatokat tesz. [...] A sajtóban zajló vitáról, de még inkább napi politikai tevékenységünk során tapasztaljuk, hogy nem tévedünk, amikor kezdeményeztük a közvetlenül a felszabadulás utáni napokban a vajdasági magyarságot ért atrocitások tudományos feltárását.” Ez esetben az óvatos megfogalmazás („felszabadulás”, „atrocitások”, „tudományos feltárás”) még jócskán indokolt: ne feledjük, a magyar-irtás ténye még ezekben a hetekben-hónapokban is a legszigorúbb tabuk egyike Jugoszláviában. Végezetül egy kimondottan nagyszerű, példaértékűen fontos, akár szenzációsnak is nevezhető felvetés a magyar diplomácia vezetőjének címezve: „Elérkezett [...] az ideje, hogy a VMDK, elébe menve a menthetetlenül bekövetkező »gazdásítási« folyamatoknak, felkészüljön a vajdasági magyarság érdekeinek védelmére. El kell készítenünk a magyar érdekeltségek listáját, feltüntetve benne mindazokat az épületeket, berendezéseket, de intézményeket is, amelyekhez különös érdekünk fűződik. Nem hagyhatjuk szó nélkül veszendőbe menni azt, amit ma részben vagy egészben használunk, s azt sem, amit kollektív tevékenységünk zökkenőmentes lebonyolítása érdekében visszakaphatunk. [...] Kell-e bizonygatni, hogy egy leendő kisebbségi önkormányzatnak feltétlenül szüksége van anyagi alapra?”

CSODA SZABADKÁN – A MÁSODIK KONGRESSZUS

Az 1991-es tavasz beköszönte, úgy tűnik, nem hozott semmiféle örömteli változást: a magyarellenés délvidéki nagyszerb offenzíva zavartalanul folytatódik, netán

nagyobb arányokban kiteljesedik. Április második felében azonban fordulni látszik a kocka, méghozzá alaposan. Az előhangot, ha talán nem is egyértelműen észrevehetően, de meglehetősen határozottsággal a Délvidék jó két éve immáron legközmertebb magyar ellenzéki személyisége, Vicei Károly adja meg. Az apropót – vagy ha úgy tetszik, az ürügyet – pedig maga a Nagy Esemény, a VMDK még mindig nem egészen másfél esztendő történetének vitán felül – hosszabb távon is – legnagyobb hatású rendezvénye szolgáltatja.

Már korábban bejelentették: április 21-én – alig fél évvel az adai első után – Szabadkán, a városi sportszarnokban tartja második kongresszusát a VMDK. Vicei a szegedi (ekkoriban már szinte az egyetlen nemzeti szelleműnek mondható magyarországi vidéki napilap, a) *Délvilág* hasábjain Koliger Károlynak adott interjújában a „szervezetén kívülségről” a következőket mondja: „...csupán formai kívülállásról van szó [...] magánemberként elengedhetem a fülem mellett a legsúlyosabb vádak, hazugságok, ha azok megalapozatlanok, a VMDK azonban [...] nem. [...] Reagálnia kell minden olyan kihívásra, amelynek következtében [...] netán csorba is eshet tekintélyén.”¹⁴ A maga nemében páratlan kiállítás, azonosulás ez, annak világos megfogalmazása, hogy a „legsúlyoságesebbnek” tartott magyar szellemi-érdekvédelmi csoportosulás vagy embere(i) részéről is feltétlen támogatásra-együttérzésre, szolidaritásra számíthat a VMDK. Annak a kifejeződése, hogy a délvidéki magyarság alig egy esztendő leforgása alatt *teljes egészében* magáénak tekinti saját tömörülését, és bármikor, bárhol, bárhol kész kiállni érte.

Mivel e sorok írója jelen volt azon a – ma már kimondhatjuk – történelmi jelentőségű napon (sőt, az azt közvetlenül megelőző és követő néhány napban is) a Délvidéken, engedtessek meg, hogy felidézze korabeli beszámolóját: „Április 21., vasárnap, az Úr 1991. évében. Ez a nap aranybetűkkel fog bevonulni a délvidéki

¹⁴ Koliger Károly: Békességet az embernek. VMDK-kongresszus előtt. *Délvilág*, 1991.04.20.

magyarság történetébe. [...] Még indulás előtt Becsén, a főtér mellett a kocsihoz igyekezvén, három kalapos-kabátos idős magyar szólít meg, ugye, magyarországiak? És már jönnek is oda hozzánk. Ilyet eddig Erdélyben, Kárpátalján és a Felvidéken megértem, de itt, hiába jártam a Délvidéken annyiszor, soha. Igen, anyaországiak lennénk, s indulunk Szabadkára, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének második kongresszusára. Helyeslő bólogatás. »Azért. Mert nagy nap a mai.« Ilyen előjelek után Szabadkára, a sportcsarnok előtti autóözhöz érve, ugyan mire is gondolhat az ember? [...] Odabenn, úgy mondják, legalább 5 ezer ember. Elképesztő látvány: a sűrű ember-tömeg előtt, a hatalmas csarnok kellős közepén óriási, piros-fehér-zöld transzparens, rajta ez olvasható: »Talpra álltunk, megmaradunk!« A sajtóközpontban Tőkés Lászlóval találkozom, Duray Miklóssal már az előbb üdvözlöttük egymást. Hódmezővásárhelyi képviselővel, Kószó Péterrel ölelkezünk össze, itt van Bodó Barna Temesvárról, ki az RMDSZ nevében köszönti a kongresszust, Duray a felvidéki Együttélés nevében teszi ugyanezt. [...] Három, nyugodtan mondhatni, korszakos jelentőségű beszámoló nyitja meg az érdemi munkát: Ágoston András, a VMDK elnöke hangsúlyozza, sikerült harcba vinni a délvidéki magyarság politikailag érett rétegeit, méghozzá úgy, hogy vállalták az európai demokrácia értékrendjét, és önálló politikai tényezővé váltak. A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének most közel 30 ezer tagja van, állítólag csupán a kongresszus során több százan léptek be. [...] Hódi Sándor alelnök javaslatot fogalmazott meg: a VMDK kérje felvételét az Európai Népcsoportok Föderalista Uniójába, ugyanakkor kezdeményezik az európai kisebbségek parlamentjének megalakítását is. És talán a legnagyobb hatást keltett elképzelés: rövid időn belül hozzák létre a határokon túl élő magyar kisebbségek európai szövetségét. Mert »eljött az ideje, hogy erőt kovácsoljunk mindabból, ami eddig történelmi hátrány volt«. Vékás János alelnök azt a memorandumot ismertette, amely összefoglalta a délvidéki magyarság legfontosabb teendőit a rendszerváltásban: az úgynevezett

személyi elven alapuló kisebbségi autonómia konkrét lépéseit az intézményrendszer, az oktatás, a tájékoztatás terén. Egy kulcsfontosságú mondat a memorandumból: »a VMDK-nak mint a vajdasági magyarság legitim képviselőjének kötelessége felkínálni a vajdasági magyarság számára a legkedvezőbb cselekvési programot.« (A memorandumot egyébként elfogadták és a szerb parlament elé terjesztik.) A hozzászólások közül toronymagasan kiemelkedett Hornyik Miklósé.¹⁵

És itt meg kell állnunk egy pillanatra, megszakítva a beszámolót. Az ekkor 47 éves, újvidéki születésű író, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő és – ne féljünk kimondani – szellemi vezér, aki alig fél év múltán kénytelen elhagyni szülőföldjét, hogy az ezután következő két évtizedben a nemzeti szellemű magyar értelmiség egyik vezércsillagává váljék, akár kitűnő esszének is beillő, vissza is tapsolt megszólalása több szempontból is forradalminak, rendkívülinek minősíthető – úgy a mondandó súlyát, mint merészségét, úgy okosságát, mint meggyőző erejét és hatását tekintve. „Hangosan nem szoktuk kimondani, mert még ma is félelemben élünk: Magyarország sorsa talán mindig is jobban érdekelt bennünket, mint a tulajdon kisebbségi sorsunk. Képzeltbeli országok lakói vagyunk valamennyien, egyidejűleg pedig egy nagyon is valóságos állam polgárai. Úgy hittük és úgy gondoljuk ma is: ha a határon túl egyszer kicsillagosodik az ég, valamiképpen kitisztul a mi lelkünk is, egyenesebben járunk majd a földön, s több erőnk lesz a megmaradásra. Megértük a csodát. Azt mondták legjobb-jaink: a magyarság akkor áll talpra, ha egyszer Magyarország megszűnik orosz gyarmat lenni. Magyarország ma szabad és független. Legjobb-jaink azt mondták: fejet kell hajtunk az '56-os forradalom halottainak koporsója előtt, mert nem ellenforradalmárok, hanem az új Magyarország vértanúi voltak. A kegyeletadás megtörtént. Tovább: demokratikus választások szükségesek ahhoz, hogy...

¹⁵ Domonkos László: Magyar Himnusz Szabadkán. VMDK-kongresszus. *Délvilág*, 1991.04.23.

Megtörtént ez is. Óriási változások tanúi voltunk másfél év leforgása alatt, majd minden titkos vágyunk teljesült. [...] Jugoszláviában, sajnos, másként alakul a helyzet. [...] A szerb fundamentalista nacionalizmusnak azért nincs történelmi esélye, mert körülbelül százötven évet hátrált vissza a múltba: nem lesz partnere a modern Európában. Ez a politika képtelen a gazdasági megújításra, mert piacgazdaság helyett központosított államgazdaság a célja (közben csak adósságai vannak), s képtelen harmonikusan fejlődő életközösséget teremteni, mert dölyfösen elutasítja a vele egy talajon élő más ajkú és más vallású népekkel való egyenrangú párbeszédet. Legszívesebben polgár- és testvérháborút robbantana ki, de csak csetlik-botlik a maga ásta lövészárkokban. [...] A vajdasági magyar ember a nagy nemzeti mítoszok tömjénillatánál többre becsüli a tavaszi mezők nyers földszagát, és sértésre nem válaszol sértéssel. A vajdasági ember kicsit olyan, mint a temerini magyar ember: ha esik az eső, hát hagyja, hogy essen. A kertje mélyéről, a szántóföldje széléről nézi az eget és a nagyvilágot, s a szomszédjával nem vész össze, mert minek az a sok fölösleges idegeskedés, meg aztán, ha baj van, csak a szomszédja segítő kezére számíthat. Bennünket, magyarokat az állampárti sajtó és a szerb fundamentalista nacionalizmus naponta vizsgáztatna államhűségéből, de ezt az egyhangú társasjátékot már jó régóta unjuk. Egyáltalán nem világos számunkra: miért kellene még kardot is rántanunk a szerb nemzetállam kiteljesedése fölött érzett örömkben. De életünkre és vérünkre, úgy látszik, szükség van, ha már ennyire vallatnak bennünket. Arra a jóhiszemű kérdésre, hogy lojálisak vagyunk-e a szerb államhoz, ma így válaszolunk: kettőn áll a vásár. Annyira leszünk lojálisak, amennyire a szerb állam lojális lesz irántunk.”¹⁶

Elérkeztünk a végső pontig: Hornyik

¹⁶ Hornyik Miklós: Képzeltbeli országok lakói vagyunk. In: *A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének évkönyve, 1991. Sokáig éltünk némaságban*. Szerk. Hódi Éva. Ada, VMDK, 1992, 100–107.

Miklós ezzel a – mondjuk ki – hősiegs végső gesztussal, ezzel az utolsó idézett mondat alighanem átlépte a Rubicont, s véle, nyomában a délvidéki magyarság és vezetője, a VMDK is. A kocka el lett vetve. A déli nemzetrész a szétszakított magyar nemzettestek között az élre állt, átvette a vezetést. „Még a délutáni tanácskozás megkezdése előtt megtörtént talán a legeslegnagyobb csoda” – folytatódik, illetve fejeződik be az a réges-régi tudósítás. „A magyar Himnusz szól, az egész sportcsarnokot betöltve, hangosan, szárnyalón a szabadkai sportcsarnokban, és bármerre nézett az ember, könnyes szemeket látott körös-körül. Ezzel, a tudatban örökre rögzült, mindhalálíg bevésődött képpel indulhat hazafelé az anyaországi résztvevő. Visszacsengenek benne Hornyik Miklós és a többiek szavai, az erőnek, a magára találásnak, az emelkedő nemzetnek megannyi jele. S ezt kellett érezze mindenki ezen az április 21-én Szabadkán, a krónikással egyetemben, aki egészen mostanáig nem is volt teljesen bizonyos abban, mennyire van oka büszkélkedni délvidéki vérével.”¹⁷

A második kongresszus után a visszhang mindennél beszédesebb. A szerb képviselőházban a később oly hírhedté lett Milan Paroški szeparatista támadásnak minősítette a VMDK kongresszusát. A tavasz végére, a nyár kezdetére még tovább fajulnak a dolgok: május 31-én a janicsár déli magyarok szervezete, a Magyarok Hazájukért, Szerbiáért és Jugoszláviáért Egyesület Újvidéken már rasszistának bélyegzi a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét. A cikk betetőzése: „Vojislav Šešeljek¹⁸ és Vuk Draškovićnak van politikai kultúrája, míg a VMDK vezetőiről ez nem mondható el.”

¹⁷ Domonkos i. m. 1991.

¹⁸ Šešeljek, Vojislav (1954): Szerb politikus, a szélsőségesen sovén, idegen gyűlölő Szerb Radikális Párt elnöke. A délszláv háború alatt embereivel számos vérengzést követett el. Drašković, Vuk (1946): Szerb író, politikus, a Szerb Megújodási Mozgalom vezetője, 1999-ben Jugoszlávia miniszterelnök-helyettese, 2004 és 2007 között Szerbia és Montenegró külügyminisztere volt.

Két laudáció Kárpátaljáról

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és Milován Sándor kitüntetése

Két komoly civil kitüntetést kapott az idei őszön a kárpátaljai magyarság. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Magyar Örökség Díjban, Milován Sándor, a KMKSZ tiszteletbeli elnöke Márton Áron-émlékérem kitüntetésben részesült. Az alábbiakban a kitüntetettek méltatását olvashatjuk – Orosz Ildikótól, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektorától, valamint Lezsák Sándortól, a magyar Országgyűlés alelnökétől, a Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumi elnökétől.

MINTHA MINDIG TUDTÁK VOLNA, MIT KELL TENNI...

**A MAGYAR ÖRÖKSÉG-DÍJAS KÁRPÁTALJAI
MAGYAR KULTURÁLIS SZÖVETSÉG**

1989 tavaszához közeledve már a Szovjetunió legnyugatibb részében is érezni lehetett a palackból szabadulni készülő szabadabb szellemet. A diktatórikus rendszer még tartotta magát, titkosszolgálat és rendvédelmi szervek a társadalom minden rezdülésére, megmozdulására figyeltek, ennek ellenére sokan felismerték, úgy érezték, hogy eljött a pillanat, amikor a magyar közösségnek is meg kell tenni azokat a lépéseket, melyek kis magyar nemzetrészünket fölemelhetik.

Miután Kijevben megalakult az ukrán nyelv és kultúra felemelését hirdető Sevcsenko Társaság, az ungvári egyetemi értelmiség erre reagálva kezdeményezi a Társaság megyei tagozatának megalakulását. Ösztönzésükre Fodó Sándor vezetésével magyar kezdeményező csoport jön létre, s 1989. február 26-án Ungvárra – a szakszervezetek megyei székházába – összehívják a kárpátaljai magyar értelmiségek egy részét. A hatalmi szervek mindent elkövettek, hogy az alulról szervezendő magyar kulturális közösség ne olyan legyen, amilyet a magyarság megálmodott. Azt szerették volna elérni, hogy a létesítendő szervezet a Szovjet-Magyar Baráti Társaságra épülve, annak tagozataként, esetleg a Sevcsenko

Társaság zsebszervezeteként működött volna. A zsúfolásig telt klubterem közönsége azonban minden ilyen irányú kezdeményezést félreállítva éles, érzelmekkel fűtött vitában megalakítja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget (KMKSZ), létrehozza az elnökséget, és első elnökévé – a hatalom által támogatott aspiránsok helyett – az ellenzéki múltjáról jól ismert és tisztelt Fodó Sándort választja.

A megalakulás kinyilatkoztatását követően hosszú háttérchatározás következett az elismertetésért, a bejegyeztetésért. De ez már a közösséget nem fogta vissza, hogy egymásba kapaszkodva létrehozza a kárpátaljai magyar közösség védőhálóját. Egy-két hónap alatt megalakultak az alapszervezetek, és mintha mindig tudták volna, mit kell tenni, a hiányzó magyar nyelvű óvodák, iskolák indítását kezdeményezték. Decemberben, a romániai forradalom kitörését követően rögtön adományokat gyűjtöttek erdélyi testvéreinknek. Az asszonyok cukorba, rizsbe, sóba és lisztbe üzeneteket, egy-egy biztató ígét és levélcímüket rejtették annak reményében, hogy valaki elolvassa és válaszol.

A nevezetes esztendő őszéhez közeledve Kárpátalja magyarsága egy emberként, egy szívvel, egy lélekkel állt ki az 1944 őszén a sztálini légerekbe hurcolt magyar férfiak igazságának kimondása és rehabilitálásának követelése mellett. Ezt a

megmozdulást azonban már a KMKSZ szervezte és irányította. A falvakban összeírták az elhurcoltak listáját, számba vették a halottakat. S a következő év őszén már közadakozásból emlékműveket is állíttattak, hogy az ártatlanok lelkét hazaságítva, jelképesen eltemethessék őket. Pezsgett az élet, mindenki tenni akart valamit, és szötte-fonta a közösség nagy, szinte hetven éve tartó álmait.

Az alapítók legfőbb érdeme az volt, hogy a politikai helyzet lehetőségét felismerve bátran megtették a megfelelő lépéseket. Felismerték, hogy a közösségnek szüksége van mindenre, amiben eddig nem volt része: szabad sajtóra, magyar könyvekre, rádióra, tv-re, színházra, szakképzésre, egyetemre, gimnáziumra, magyar óvodákra és elsősorban, hogy a falvak a régi magyar neveikkel visszakapják méltóságukat.

És jöttek az első választások. Minden településen, és minden szintre jelöltek állítottak, akiknek nagy része bizalmat kapott a választóktól. Igaz, ezen a téren már megmutatkozott a különbség magyar és magyar között, mert minden népben és közösségben akadnak Janus-arcúak, akik érdekeik szerint váltanak színt, véleményt, kiállást. De maradtak a hűségesekek és a kitartók, akik anyagi támogatás nélkül, néha a családi költségvetés rovására, önként és boldogan tették a dolgukat.

A szervezetté alakulás második fázisa akkor kezdődött, amikor színre léptek a fiatalabb, már politológiai képesítéssel bíró generáció tehetséges képviselői, és az alapítókkal karöltve szakmai szintre helyezték a további szervezeti építkezést. Ennek a folyamatnak egyik meghatározó személyisége volt az '56-os múlttal rendelkező Milován Sándor, akihez csatlakoztak a fiatalabb harcostársak: Gulácsy Géza, Kovács Miklós és Brenzovics László, akik a mai napig a szervezetért ténykednek. A következőes kiállásnak köszönhetően a közösségi álmok lépésről lépésre valósággá váltak. A kárpátaljai magyarságnak lett saját lapja, a falvak visszakapták magyar nevüket, magyar tagozatok nyíltak

az óvodákban. Számos településen, ahol nem volt intézményes magyar oktatás, magyar elemi iskolák nyíltak, a szórványban pedig magyar osztályok. A közösségek visszakapták templomaikat és a Szovjetunió széthullásának utolsó pillanatában sikerült létrehozni a magyar színházat, melynek első dramaturgja Brenzovics László lett. A közösség terveket készített egy anyanyelvű oktatási hálózat létrehozásáról. Előbb a korábbi generáció által készített 1972-es *Beadvány* céljainak értelmében az Ungvári Állami Egyetemen szerettek volna magyar kart létesíteni. A monopóliumát őrző egyetem azonban ettől elzárkózott, ezért 1993 novemberében a KMKSZ és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) együttes elnökségi ülésén, néhai Gulácsy Lajos református püspök támogatásával döntés született egy alapítványi felsőoktatási intézmény létrehozásáról. Nagy volt a kihívás, hisz Bolyai szavaival élve „a semmiből egy új, más világot kellett létrehozni”. 1994-ben aztán a KMKSZ, a KMPSZ, a Református Egyház és a Beregszászi Városi Tanács részvételével bejegyzésre került a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskoláért létesített Jótékonysági Alapítvány, amely már 1994 tavaszán kezdeményezte – egyelőre sikertelenül – a főiskola bejegyzését. A Szövetség kitartó politikai támogatásának és Brenzovics László állhatatos munkájának köszönhetően a főiskola 1996-ban megkaphatta az oktatásra feljogosító engedélyt, a licenciát. A szervezet talán legnagyobb teljesítménye, hogy immár huszonöt éve működik az intézmény. Jóban és rosszban, kijevei és budapesti tárgyalásokon és politikai csatározásokon később is a KMKSZ jelenlegi elnöke, Brenzovics László jelentette számunkra a stabilitást és a folytonosságot.

A KMKSZ-t, a kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezetét sokszor és sok irányból próbálták bomlasztani, de a KMKSZ maradt, és méltósággal eltakarította az álpróféták után hagyott romokat. A szervezet és vezetőjének nagyságát, érettségét bizonyítja, hogy Ukrajna egyik legkisebb közösségét alkotó kárpátaljai

magyarságnak a szava elhallatszik Brüsszelig, New Yorkig, mert vezetői nem egyéni érdekeket, hanem a 20. század során sokat szenvedett kárpát-aljai magyarok érdekeit képviselik, ezért a KMKSZ már rég a magyar örökség részévé vált. A Magyar Örökség Díj mindezt markánsan hangsúlyozza, felismerhetővé teszi és hitelesíti.

OROSZ ILDIKÓ

**MÁRTON ÁRON IGASZÁGÁVAL: A MÁRTON ÁRON-
EMLÉKÉRMES MILOVÁN SÁNDOR**

Milován Sándornak embertelen évszázadban, politikai ütközőzónában fekvő, hadseregek által feldúlt területen kellett megküzdnie mindazanyanyelvéért, mind a hitgyakorlás szabadságáért, mind általában az emberi szabadságjogokért.

Milován Sándor Beregszászon született 1941-ben, még magyar állampolgárként.

A tomboló egyházüldözés idején ütközőzónában diák volt. Nagyszülősen a magyar középiskolások egy csoportja már 1955 őztől 1957 júliusáig titkos összejöveteleket szervezett, s röplapok százait készítette és terjesztette. A röplapokon az oroszok azonnali kivonulását követelték, és nem csak Magyarországról. Egy későbbi röplapon az 1957. május elsején kötelező felvonulás bojkottálására szólítottak fel. A szovjet titkosszolgálat – a KGB – csak több mint másfél év után jutott a nyomukra, amikor a csoport tagjait – köztük a még tizenhat éves Milován Sándort – letartóztatták. A csoport két diáklány tagját csak tanúként hallgatták ki, mert a fiúk sikeresen eltitkolták a részvételüket. A diákok elleni perben a negyedrendű vádlott, Milován Sándor négy évet kapott, ebből nevelő-javító intézetben leült tizenhét hónapot.

A szovjet hatalom ideges volt, mert az ungvári börtönben őriztek nyolcszáz-negyvenhat Magyarországról elhurcolt

személyt, de mindeközben a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti képviselőjén sok százan jelentették be, hogy hozzátartozóikat a Szovjetunióba vitték. A nemzetközi felháborodás hatására az elhurcoltak megmenekültek a szibériai deportálástól, bár a magyar börtönök sem sok jót ígértek. A szovjet hatalom Kárpátalján ismét a tömeges letartóztatás eszközéhez nyúlt: 1956 végétől 1959-ig becsült adatok szerint legalább harmincezer helyi lakos ellen indult rendőrségi-ügyészeti vizsgálat, politikai „bűncselekmény” alapos gyanújával. Nyilvántartották azokat a magyarokat, akik nyíltan vagy burkoltan kinyilvánították rokonszenvüket a magyar forradalom iránt.

Szabadulását követően Milován Sándor 1962-ben elvégezte a munkácsi Kereskedelmi Technikumot, és a későbbiekben kereskedelmi cégeknél dolgozott. A politikával megmaradt a kapcsolata: ő is aláírta Fodó Sándor egyetemi oktatónak azt az 1972-ben megfogalmazott és több száz aláírással alátámasztott *Beadványát*, amelyet a Szovjetunió legfelsőbb pártvezetéséhez juttatott el a kárpátaljai magyar közösség kisebbségi jogainak a védelme érdekében. A beadványnak a szokásos következménye lett: Fodó Sándort elbocsátották az Ungvári Állami Egyetemről, más aláírókat szintén a munkahelyükről. A nemzeti elnyomás oly mértékű volt a hetvenes évek végén, hogy Beregszászon csak egyetlen egy magyar nyelvű feliratot tűrtek meg a hatóságok, azt is Milován Sándor portájának a kapuján, miszerint: „Vigyázz! A kutya harap!” Lehet, hogy a tábla kifüggesztése előtt a hatóságok hivatalos szemlét tartottak, hogy van-e, és ha van, mekkora az a kutya.

A nyelvi, ideológiai elnyomás súlyát érzékelte egy írásában Milován Sándor, mely szerint a szovjet hatalom értékítéletében dupla annyi büntetést érdemelt ki egy írógépet illegális birtoklója, mint egy pisztolyt illegális tartója. Idézte a szovjet büntető törvénykönyvet, mely szerint egy revolver illegális birtoklásáért hat

hónaptól három évig, egy illegálisan birtokolt írógépért pedig egy évtől hat évig tartó börtönbüntetést lehetett kiszabni.

A szovjet hatalom gyengülését érzékelve 1989. február 26-án Ungváron létrejött a kárpátaljai magyarság első átfogó nemzetiségi szervezete Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) néven. Milován Sándor alapító tagja, majd mintegy negyedszázadon át az alelnöke volt a szövetségnek.

A kilencvenes években emberfeletti feladat hárult a szövetségre: részt vettek

Az elszakított országrészek mindegyikére érvényes Márton Áron püspök igazsága: „Lelkekről a hatalom ne intézkedjék, világnézetek felett ne rendelkezzen, ha nem akarja közénk csempészni az állami mindenhatóságot.”

Milován Sándor több évtizedes küzdelme azért időszerű ma is, mert ha az Európai Unióhoz valóban közeledni akar az Ukrán Köztársaság, akkor nem ellenfélnek, hanem partnernek kellene tekintenie az elvett egyházi javak visszaszolgáltatásában segédkező Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget.

a magyar nyelvű hívők lelki gondozását ellátó egyházak volt vagyonának a részleges visszaszerzésében. A hangsúly a „részleges” visszaszerzésen van, mert a görögkeleti egyház jó, ha harmadát visszakapta az 1945 előtti templomainak, mást nem nagyon. A református egyháznak sem sikerült visszaszereznie az elvett, templomokon kívüli ingatlanokat és termőföldeket. A javaiból kifosztott katolikus egyház – és Milován Sándor is, aki maga is katolikus ember – folyamatosan vitában áll az ukrán állammal, hogy valamicskét visszakapjon az elvett egyházi javakból.

A jobbára folyóiratokban megjelent írásait Milován Sándor kötetbe gyűjtve 2004-ben jelentette meg Ungváron, *Kárpátaljai mozaik* címen.

Életútját, közéleti küzdelmeit, közírói munkásságát a Bethlen Gábor Alapítvány Márton Áron Emlékéremmel jutalmazza. További életútjához több sikerélményt és méltó társakat kívánunk.

LEZSÁK SÁNDOR

Helyünk és sorsunk

Dokumentumok az MDF kül- és nemzetpolitikájáról

Az első szabad választásokat követően megalakuló új kormány külpolitikai törekvései – amely aztán hangsúlyeltolódásokkal ugyan, de csaknem másfél évtizedre meghatározta a mindenkori magyar külpolitikát – három kifejezésben foglalható össze: euroatlanti csatlakozás, szomszédság- és nemzetpolitika. Ez a hármas gondolati kör kapcsolta egybe a magyar politika azon törekvését, hogy megtalálja Magyarország helyét a Szovjetunió összeomlásával gyorsan formálódó új világrendben és megválaszolja azt a kérdést, mit jelent magyarnak lenni, hogyan lehet magyarnak megmaradni a huszadik század végén a Kárpát-medencében.

Az ember hajlamos arra, hogy az emlékeit, a múltból alkotott benyomásait bizonyos, a korszak emblematikussá vált szereplői és eseményei köré csoportosítsa. Érdekes azonban leszögezni, hogy a Magyar Demokrata Fórum kormányzati időszakának külpolitikája – bár számos kérdésben lényegi különbséget mutatott – nem választható el a rendszerváltás előtti MDF-től.

Hosszú listát írhatnánk, ha meg szeretnénk nevezni az e politikai szervezet előzménytörténetét adó szellemi kör, majd mozgalom magyarságról, nemzetről vallott nézeteinek meghatározó alakjait. Az olyan, a teljesség igénye nélkül sorolt nevek azonban, mint Veres Péter, Németh László, Illyés Gyula, Fekete Gyula, Czine Mihály, Csoóri Sándor vagy Csurka István is jó útbaigazítást nyújthatnak számunkra, hogy lássuk azt a szellemi horizontot és eszmeiséget, amelynek időben és térben történő, messzeható kisugárzása túlmutat az

említett egykori irodalmi és közéleti szerepvállalásán.

A nemzetpolitikai kérdések a Magyar Demokrata Fórumban szervezetileg az 1989 elején megalakuló Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságában koncentráálódtak, ahol az alapvetéseket – így a nemzetpolitika alapjait is – a Joó Rudolf jegyezte *Nemzetközi kapcsolatok és külpolitika* című dokumentumban fektették le. Ebben már ott láthatjuk a később Antall-doktrínaként is ismert kormányzati külpolitika hármas prioritásának magvát. Mindazt a szilárd alapokat biztosító gondolati és szellemi örökséget, amely az MDF-ben felhalmozódott, a mozgalom következetes lépésekkel váltotta politikai cselekvésre. A külkapcsolatok terén Joó Rudolf mellett Kiss Gy. Csaba bírt meghatározó szereppel. Mindketten sokat tettek azért, hogy a mozgalom által vallott nézetek Közép-Európa népeinek sorsközösségéről és benne a magyarság helyéről és szerepéről a politika gyakorlati terepén is érvényesüljenek.

A felbomlóban lévő szovjet érdekszféra országai között évtizedekig szőnyeg alá söpört, elhallgatásra kényszerített nemzetiségi problémák elkezdtek újra a felszínre törni. A szunnyadó paraszat fölszította a gyorsan változó világ mind szabadabb levegője. Magyarország számára a nemzetiségi kérdést Trianon megoldhatatlannak tűnő, összetett problémakörre változtatta, ami jól láthatóan sokkal árnyaltabban volt jelen a népiek gondolkodásában, mint az internacionalista reflexekkel rendelkező pártvezetésben és kormányzatban. Amíg a hatalom számára a probléma felismerése

és elismerése okozta a gondot, addig az MDF számára az önszerveződés kezdeti fázisából következő hiányosságok mellett az, hogyan tegye könnyebben befogadhatóvá azokat a nemzetpolitikával kapcsolatos fogalmakat és tényeket, amelyek részben közép-európai sajátosságaik miatt a Nyugat számára többnyire nehezen értelmezhetők voltak. Az egykori kisantant – újabb terminológiával „baráti szocialista” – államokból pedig könnyen a régi, rossz történelmi reakciókat válthatták ki, különösen ott,

ahol a magyargyűlöletre egyébként is fogékony politikai vezetés volt hatalmon.

Szomszédságpolitika és nemzetpolitika: a külpolitika e két pillére, amelyet a sajátos magyar történelem végérvényesen összekapcsolt, úgy fonódik össze, mint az egymás mellett álló fák gyökerei. Életerejük ugyanonnan táplálkozik, abból a makacs élni akarásból, amely ezer év óta megtartotta a magyarságot itt, a Kárpát-medencében.

JÓNÁS RÓBERT

FELHÍVÁS

Az erdélyi kultúra, amely az egyetemes magyar kultúra része halálos veszélyben van. Az esztelen terror és a homogenizálás embertelensége el akarja tüntetni az erdélyi magyar és német kultúrát. Ennek megakadályozása olyan vitathatatlan kötelességünk, amelyet a politikai határok nem béníthatnak érvénytelenné.

Nemzeti kultúránk megőrzéséért minden megtehetőt meg kell tennünk. Ennek a felismerésnek a jegyében hoztuk létre az

ERDÉLYI MŰVÉSZETÉRT ALAPÍTVÁNY-t.

Az alapítvány köré tömörült baráti kör az Erdélyben élő népek hagyományos kulturális kincseinek megőrzését, megismertetését tekinti feladatának — ilthon és szerte a világban.

A végső veszélybe került erdélyi magyar és szász művészet, képző- és iparművészeti kultúra megsegítése, az ott élő alkotók támogatása, ösztöndíjakkal segítése, számukra kiállítások rendezése, műveiknek a hazai közvéleménnyel és a nagyvilággal való megismertetése ma nem csak művészetpártolás, hanem életmentés is.

Baráti kényújtásra, segítségadásra, közös munkára szólítunk fel mindenkit.

Az alapítvány kötelességének érzi, hogy mindkét népcsoportot egyaránt létében fenyegető kulturális genocídium ellen védekezésre szólítson fel. Hagyományápoló, művészetterjesztő tevékenységgel kívánjuk segíteni az erdélyi magyar és szász népcsoport tehetséges alkotóművészeit: ösztöndíjakat adományozunk, kiállításokat rendezünk. Arra törekszünk, minél szélesebb körben váljék ismertté elpusztításra ítélt hagyományos művészetük és a mai alkotók munkássága.

Csatlakozni lehet pénzzel, dologgal és tevékenységgel.

Alapítványunkat kuratórium működteti, melynek tagjai:

Domokos Pál Péter
Osurka István
Demeter Ervin
Hajdú Demeter Dénes
Kulcsár Edit

A hozzájárulásokat a 101077 sz. csekkszámjára az OTP Kisvállalkozási Bank MNB 217-98089 címére küldhetik el. A felajánlott összeg a személyi jövedelemadó alapján levonható.

Levélcímünk: Erdélyi Művészetiért Alapítvány
1675 Budapest, Pf.: 133.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ÉS KÜLPOLITIKA

A nemzetközi kapcsolatok második világháború után létrejött rendszere napjainkban, megtorpanásokkal és visszafordulásokkal, de átalakulóban van:

- a bipoláris világ fokozatosan egy többközpontú, pluralista világcivilizációnak adja át helyét,
- egyszerre növekszik az államok kölcsönös függősége és a nemzetek törekvése saját érdekeik és értékeik kifejezésére,
- általában csökken a politikai határok elválasztó jellege; az államok mellett a nemzetközi kapcsolatok új alanyai: társadalmi, etnikai és kulturális közösségek jelennek meg a politikában,
- a szembenállás helyett fokozódik az együttműködés igénye. A nagytárségi és világproblémák megjelenése egyre több etikai követelményt állít a mai külpolitikával szemben. Így annak korszerű megfogalmazása már nem nélkülözhet olyan alapelveket, mint a kölcsönös felelősség, szolidaritás, a személyek és közösségek méltóságának tiszteletben tartása.

Külpolitikai érdekeinket nemzetünk történelmi útjának sajátosságai, földrajzi helyzetünk, társadalmi adottságaink, nagyságrendünk, erőforrásaink, nyelvünk és kulturánk egyedi vonásai határozzák meg.

Szomszédainkkal és általában a térség kis és közepes nemzeteivel, sokévszázados sorsközösség kapcsol minket össze. Európának ezen a részén az államhatárok hagyományosan nem esnek egybe a népek határaival. Az együttélés, a többnyelvűség kedvező hagyományai mellett ismertek a nemzeti elnyomás, a nacionalista önzés és a kisebbségüldözés példái is ezen a tájon.

Ebből kiindulva a Magyar Demokrata Fórum külpolitikai törekvése, hogy

- az egyenjogúság, a kölcsönösség, és a szolidaritás alapján fejlessze kapcsolatait a szomszédnépekkel,
- feltárja a Nyugat és Kelet közötti sajátos helyzet történelmi, kulturális és egyéb összefüggéseit; a kisállamiság tényéből adódó közös érdekeket; és ezeket egy szervezettebb tájegységi együttműködés, egy magasabb szintű önkéntes összefonódás alapjává tegye,

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 16. doboz, 39. öe., 1.5.2.1.1.1.

1. dokumentum: A Nemzetközi kapcsolatok és külpolitika című általános összefoglaló az MDF külpolitikai gondolkodásáról, 1989.01.08.

- lehetőségei szerint nemzetközi kapcsolataival is járúljon hozzá a térségi méretű válságból kivezető demokratikus út megtalálásához,

- segítse a térségben élő valamennyi nemzet, népcsoport és kisebbség egyenjogúsági törekvését. A szomszédországok magyarságát és a Magyarországon élő nemzetiségeket országokat, népeket összekötő kapocsnak tekintse.

A magyar népet és a többi kis és közepes nemzetet köztes helyzete folytán különösen erősen sújtotta Európa háború utáni mesterséges megosztása. Az a politikai jégkorszak, amely sokrétű kapcsolatainkat Európa nyugati felével jórészt befagyasztotta, felengedőben van. Nemzeti érdekünk, hogy teljesen eltűnjön és átadja helyét egy tömböktől mentes egységesülő Európának, amelynek hazánk természetes része kell legyen.

Közös jövőnk közös történelmünkre épülhet. A magyar nemzet európai elkötelezettsége ezeréves múltra tekint vissza; ennek racionalis, liberális és keresztény humanista szellemi-kulturális tényeit az elmúlt negyven év sem tudta lényegében felszámolni. Létkérdés számunkra a Nyugat-Európához, és általában a világ legfejlettebb térségeihez mért gazdasági-műszaki leszakadásunk megállítása, a visszacsatlakozás módozatainak kialakítása.

Érdekünk, hogy

- a nemzetközi kapcsolatokban általában csökkenjen az ideológiai és a katonai tényezők súlya,

- növekedjen a gazdasági, kulturális és tudományos diplomácia szerepe, amely területeken reálisan a magyar érdek leghatékonyabban fejeződhet ki,

- valósuljon meg a külföldi haderők teljes kivonása más országok területéről; Magyarország kezdeményezően és maradéktalanul érvényesítse nemzeti érdekeit e téren,

- hazánk kapcsolatai a Szovjetunióval és valamennyi nagyhatalommal zavarmentesen fejlődjenek. az egyenjogúság, a nemzetközi kötelezettségek és normák kölcsönös tiszteletben tartásával,

- hazánk nemzetközi kapcsolataiban nyitott legyen a nemzetközi jog elveit betartó valamennyi állam irányában,

- Magyarország önálló, kezdeményező békediplomáciát folytasson nemzetközi méretakben; válladjon közvetítő, jószolgálati küldetéseket, legyen ilyen irányú tárgyalások színhelye, vegyen részt békefenntartó erőknél stb,

- 3 -

- védelmi céllal legyen jólképzett és -felszerelt honvédségünk, amely egyaránt elejét veheti a szuverenitásunkat veszélyeztető szándékoknak, és alkalmassá teheti az országot az említett esetleges nemzetközi békefenntartó feladatai ellátására.

- a kisebbségi és nyugati szóránymagyarok helyzetével való foglalkozás külkapcsolataink egyik központi eleme legyen. A magyar nemzet egységét, a határontúli magyarokkal szembeni felelősségünket az anyaország foglalja alkotmányába.

A demokratikus elveken nyugvó és hatékony külpolitika feltételezi, hogy

- a kormányzati szervek a törvényhozás ellenőrzésével és a társadalom megfelelő tájékoztatásával végzik feladatukat,

- a nem kormányzati tényezők / társadalmi szervezetek, pártok, kulturális egyesületek/ függetlenül, de egy, az egész nemzet érdekeit képviselő testület / pl. egy parlamenti bizottság / tájékoztatásával /összehangolásával/ alakítsák külső kapcsolataikat.

A Magyar Demokrata Fórum részt igényel magának az ország nemzetközi kapcsolatainak építésében. Tevékenyen akar bekapcsolódni a magyar kulturális diplomáciába és természetes feladatának érzi a magyarságkép külföldi alakításában való részvételt is.

Lehetőségei szerint kívánja fejleszteni együttműködését

- a közép- és kelet-európai országokban hasonló feltételek között működő, rokonsélokot követő szervezetekkel,

- a nyugati politikai és társadalmi szervezetekkel: pártokkal, mozgalmakkal, polgárjogi csoportokkal,

- nemzetközi /elsősorban nem-kormányközi/ szervezetekkel, főként az emberi, kulturális és kisebbségi jogok védelmében,

- a határontúli magyarokkal és szervezeteikkel, az MDF alapító levele és alapszabálya szellemében.

Budapest, 1989. január 8.

A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG GONDJAIRÓL S A VELÜK KAPCSOLATOS TEENDŐKRŐL

A mai Jugoszlávia területén élő magyarságot egyrészt a honfoglalás évtizedeitől folyamatosan ott élő, másrészt a török kiűzését követő, XVII. században újratelepitett népesség leshármazottai alkotják. A középkori magyar királyság legfejlettebb és leggazdagabb részét az oszmán dúlás visszavetette, azonban később mezőgazdasága, bányászata, ipara a Habsburg-monarchia élvonalába emeli. 1918. decemberében a történeti Magyarország területének 6,5 %-a, vagyis 21 ezer km² - Bácska, a volt Temesi Bánság 1/3-a, a Drávaszög és a Mura-vidék - az újonnan kikiáltott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé vált. E vidékek összlakosságának mintegy harmadrésze - félmilliónál több ember - magyarajkú volt.

A két világháború között az elszlávosító telepítések, a diszkriminatív földreform, az egyházi iskolák államosítása, többségi nyelvűvé tétele, a magyar szervezetek, pártok feloszlata, a békeszerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseinek a megsértése révén sikeresen törték meg a magyarság korábbi gazdasági, társadalmi, kulturális erejét. 1941-ben a német-olasz támadás Jugoszlávia megszűnését vonta maga után - a Délvidék jelentős magyarlakta területei ismét az anyaországhoz tartozhattak. A hadműveletek s az erős partizánmozgalom háterszági kihatásai kölcsönös vérengzésekhez vezettek - a kritikus nemzeti önvizsgálat e téren délszláv oldalról mind a mai napig várat magára.

Az új Jugoszláviában a magyar nyelvű oktatás és közművelődés néhány évi fölfelé ivelés után törést szenvedett. Az ok a kommunista pártok Tájékoztató Irodájának Jugoszláviát elítélő,

Lakiteleki Rendszerváltó Archivum, korai MDF anyagok, 18. doboz, 22. öe., 1.5.2.1.3.

2. dokumentum: Székely András Bertalan írása a délvidéki magyarság gondjairól és a velük kapcsolatos teendőkről, 1989.09.18.

- 2 -

1948. évi nyilatkozata, majd az ezt követő szakítás az ország és az ún. szocialista államok között. A mintegy másfél-két évtizedes elszigeteltségben egyrészt az ott élő magyarság tudatának, nyelvi állapotának a gyengülése, jugoszláv és másirányú tájékozódása következett be, másrészt – ezzel összefüggésben – egyes pozicionált értelmiségiek megteremtették az anyanemzettől eltávolító, önálló vajdasági magyar kultúra koncepcióját.

A népmozgalmi adatok az őshonos, Kárpát-medencei magyar kisebbségek közül – Ausztria után – a legnagyobb eróziót Jugoszláviában mutatják. Amíg a később elcsatolt délvidéki területek magyar lakossága 1910-ben 577 ezer volt, az 1981. évi népszámlálás csupán 427 ezret mutatott ki: a fogyás 7 évtized alatt 150 ezer lélek, több mint 25 %-os. A két időpont között Vajdaság magyarságának az aránya közel a felére csökkent, 32,6 %-ról 18,9 %-ra. Az okok a történelmi eseményekben s azok pszichés következményeiben, az egész magyar nyelvetérület alacsony természetes szaporulatában s magas önpusztításában, az igen elterjedt vegyes házasságokban, a belső migráció, a külföldi munkavállalás meg a kivándorlás népességapasztó hatásában, valamint népszámlálási manipulációkban keresendők. Mindamellet hazai mértékadó becslések a jugoszláviai magyarok valós számát 480 ezerre becsülik, akiknek kilenctizede a szerb köztársasághoz tartozó Vajdaság, 6 %-a Horvátország, 2 %-a Szlovénia területén él, a többiek elszórva a nagyvárosokban.

Az alkotmányok és számos törvény biztosította nemzetiségi jogok s azok megvalósulása között meglehetősen a távolság. A nemzetiségi alapú politikai érdekképviselést csupán Szlovénia teszi lehetővé, Horvátországban magyar kulturális szövetség működik, Vajdaság tájain azonban minden erre irányuló kísérletet szankcionálnak, a néhány évig működött vertikális szervezeteket elsorvasztották, vezetőiket meg-

- 3 -

burcolták. A kétnyelvű közigazgatás, az anyanyelvű oktatás, köznevelődés, az anyanemzeti kapcsolatok – a hatvanas-hetvenes évek átmeneti fellendülése után – a gyakorlatban akadályba ütköznek, s mintegy másfél évtized távlatában visszafejlődtek. A különböző önkormányzati testületekben a magyarok részvétele többnyire a lakossági számarányuknál kisebb.

A népmozgalmi folyamatok, a legváltozatosabb iskolai átszervezések, összevonások, politikai s lélektani motivációk következményeként a 60-as évektől az anyanyelvűn tanulók s tanítók száma több mint egyharmadával csökkent az általános iskolákban. A délvidéki magyar középiskolások közel fele már többségi nyelven végzi tanulmányait. Az ok: a humán szakirányok minimálisra csökkentése és a választható szakok irreális szétaprózása. Ebből kifolyóan az anyanyelvű oktatás sok területen megszűnt, a szülők növekvő hányadban iratják gyermeküket szláv nyelvű tanintézetbe. A felsőfokú képzés egyes tárgyait magyarul is oktatják, a Magyarországon továbbtanulás lehetősége évente 100 fiatalnak adatik meg. A magyar nyelvű tömegkommunikációs lehetőségek Jugoszláviában kifejezetten jók /heti több mint tízórás tévéadás, naponta magyar híradó, tucatnyi magyarul is készülő helyi rádióadás – köztük az újvidéki egész napos –, nívós napilap, számos heti és havi periodika/. A könyvkiadás és -terjesztés csúcsintézménye a Fórum kiadó, de települések, szervezetek, intézmények is adnak ki magyar vagy többnyelvű köteteket. A magyar jellegű múzeumügy tárgyi és személyi feltételei hiányosak. A színházi, zenei és képzőművészeti kultúra – meglévő gondjai ellenére – számottevő magyar értékeket mutat fel Jugoszláviában. Az itt élő magyarok döntő többsége római katolikus, egytizedük református. A vallásüldözés számos megnyilvánulása, a nyelvi és ideológiai türelmetlenség romboló hatása ellenére az egyházak identitásőrző szerepe jelentős.

- 4 -

Az MDF kisebbségpolitikai programjába a délvidéki magyarságot illetően a következő teendőket javasolom fölvenni:

- a Trianon óta folyamatos betelepítések következtében a magyar etnikum súlya állandóan csökken, ezért a békeszerződések kötelezettségei alapján az impériumváltozás ideji nemzetiségi arány biztosítását számon kell kérni;

- a tömb-, illetve szórványhelyzet függvényében a területi, illetve a kulturális autonómia megteremtése célul tűzendő ki;

- egymásra épülő közösségi, tartományi, köztársasági és országos szinten megteremtendő a jugoszláviai magyarság vertikális érdekképviselői szervezete. Jogi személyként legyen jogosítványa a magyarság egészét, csoportjait vagy egyéneit érintő bármely kérdésben figyelembe veendő véleményt nyilvánítani, indíthasson képviselőjelölteket a választásokon, küldöttei legyenek tagjai az egyes köztársaságok és Jugoszlávia képviselőházának, a magyarországi nemzetiségi kollégiumnak, s távolabbi célként lehessen ENSZ-képviselőjük;

- a nyelvi egyenjogúság kiépítése, illetve betartatása a közigazgatásban és a vállalatoknál;

- minden 20 %-ot meghaladó magyarlakta településen magyar vagy magyarul tudó lelkipásztor és legalább részben magyar oktatási intézmény;

- az iskolarendszer regenerálása: az oktatás teljes vertikumának megteremtése magyar nyelven, a környezetnyelv csupán egy kötelező nyelv legyen, de más tárgyak szakkifejezéseit ismerjék meg többségi nyelven is a diákok;

- kiemelt nemzeti földrajz-, történelem- és irodalomtanítás;

- korlátozás nélküli jog magyarországi közép- és felsőfokú oktatási intézmények látogatására - itthon a belföldieket megillető minden kedvezmény /ösztöndij, kollégium stb./, hazatérve pedig az okmányok bürokráciamentes honosítása;

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 18. doboz, 22. öe., 1.5.2.1.3.

- 5 -

- korlátozás nélküli anyanemzeti kapcsolatok az élet minden területén - ennek elősegítésére újabb határátkelők létesítése;
- nemzetiségmegtartó célzatú magyarországi beruházások az ipar, mezőgazdaság, szolgáltatások terén jugoszláviai magyarlektavidékeken az ő foglalkoztatásukra - a dél-tiroli osztrák és német, az olaszországi és karintiai szlovén vállalatokhoz hasonlóan;
- a Fórum könyvkiadói és külkereskedelmi monopóliumának a feloldása, a helyi magán- és közös könyvkiadás liberalizálása;
- a magyarországi sajtó, könyvkiadás mennyiségi-minőségi hatásának a javítása;
- a szerb nemzeti könyvtár kiiktatása a Magyarországról érkező könyvtári ajándékok terítésében;
- a létrehozandó magyar vertikális szervezet alapítson magyar nemzeti-nemzetiségi könyvtárat magyarországi és jugoszláviai magyar kötelezpéldány-szolgáltatással, írói hagyatékok ápolásával, önálló kiadói tevékenységgel, továbbá hozza létre a jugoszláviai magyar képzőművészet galériáját;
- a kisebbség rádió- és tévészakembereinek, újságíróinak hazai továbbképzése, minden médiában napi anyaországi tudósítások - Magyarországon pedig az ő életükről ugyanugy;
- a magyar központokban önálló magyar szintársulatot;
- az önismereti diszciplínák /szociológia, demográfia, szociálpszichológia, statisztika, közgazdaságtan, nemzetiségtörténet, néprajz, honismereti munka, múzeumügy/ erőteljes fejlesztése és publikálása;
- a nemzeti szimbólumok korlátozás nélküli használatának a megengedése;
- az anyanyelvű hitélet akadályozása helyett támogatás, beleértve az intenzív magyarországi kapcsolatokat is, délvidéki magyarok számára hazai papneveldek látogatásának lehetővé tétele a római katolikusoknál;

- 6 -

- magyar-szerb, magyar-horvát és magyar-szlovén baráti társaságok alakítása a határ mindkét oldalán;

- a kölcsönös érdekelttség megteremtésére, ahol lehet, hasonló megoldások a hazai délszláv kisebbségek számára; végül

- a fentiek biztosítására kétoldalú és nemzetközi jogi garanciák kiépítése.

Budapesten, 1989. szeptember 18-án

/dr. Székely András Bertalan/

Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége
Első választási közlemény
1990. november 18.

A vajdasági magyarokhoz!

Közeleg a háború utáni első szabad választások napja. Negyvenöt év óta először választhatja meg önállóan képviselőit a vajdasági magyarság. A VMDK azokat jelöli Szerbia Képviselőházába, akik a piacgazdálkodáson, a többpártrendszeren és általában a szövetségi kormány reformjain túlmenően sikraszállnak a vajdasági magyarság kollektív jogaiért, a magyar iskolákért, a magyarságkutató intézetért, a vajdasági magyarok érdekeit kifejező hír-közlő eszközökért, azért, hogy a második világháború után legyilkolt ártatlan magyaroknak megadassék a végtisztesség, hogy helyreálljon a magyarság önbecsülése és nemzeti azonosságtudata.

Ezt a választást teszi lehetővé a VMDK, a magyarok politikai érdekszervezete, mely a hetven éves kisebbségi sorsban először lehet legitim kifejezője az itt élő magyarság közös kisebbségi érdekeinek és az anyaországgal való kapcsolatának.

A VMDK nem párt, hanem politikai érdekszervezet. Csakis azért állít képviselőházi jelölteket, s azért nem lép egyelőre koalícióra senkivel, mert egy párt sem vállalta a magyarság kollektív érdekeinek közvetlen képviseletét, s mert ezen érdekeknek egyetlen más alkotmánnyal vagy törvénnyel szentesített politikai képviselője sincs.

A VMDK azonban többért harcol, mint a parlamenti képviselet. A személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzat útján kívánja egyengetni a vajdasági magyarság útját Európa felé, s biztosítani önállóságát Szerbián belül.

Ezért a VMDK a választásokon három célt kíván elérni:

- be akarja juttatni a magyar érdekek képviselőit Szerbia Képviselőházába;

- fel akar készülni a helyhatósági választásokra;

- népszavazást kíván tartani a Kisebbségi autonómia ügyében.

Nem elég tehát, ha december 9-én csak úgy általában magyar jelöltre szavazunk. Más pártok színeiben is jelentkezhetnek magyarok, jóllehet ezek nem lesznek sokan. Minden jelölt ígér majd demokráciát, piacgazdálkodást, reformokat. De ezeken túlmenően csakis a VMDK jelöltjei ígérnek a vajdasági magyarok közvetlen képviseletét, a személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzatot.

Csakis a VMDK jelöltjeinek támogatásával és a rájuk leadott szavazatokkal tudjuk bebizonyítani mindazoknak, akikkel együtt élünk Vajdaságban, valamint a szerb hatalmi szerveknek is, hogy a vajdasági magyarság egységes és jelentős politikai erőt képvisel, hogy erős támasza lehet a demokráciának és jó szövetségese minden demokratikus törekvésnek.

Mutassuk meg, hogy nem tudatlanságból, hanem politikai felelősséggel szavaztunk a VMDK-ra már az alkotmány ügyében szervezett nyári referendumon! Mutassuk meg, hogy tudjuk és akarjuk sorsunkat irányítani! Szavazzunk most is a VMDK jelöltjeire, s ezzel együtt a Kisebbségi autonómiára!

Ágoston András
a VMDK elnöke

dr. Hódi Sándor és Vekás János
a VMDK alelnökei

Tisztelt magyar barátaink !

Az a kedvező nemzetközi politikai légkör, mely Európában a folyamatos szovjet-amerikai párbeszéd, valamint a kontinens középső és keleti részén végbement nagy horderejű változások következtében kialakult, új lehetőségeket és távlatokat teremt a cseh társadalom számára is. A politikai, gazdasági és kulturális hanyatlás hosszú időszaka után feltűnnek a spontán politikai tevékenység első kísérletei, amelyek szembeszállnak a válsággal és normalizálni kívánják a társadalmi helyzetet Csehszlovákiában. Ilyen törekvés a Demokratikus Kezdeményezés is, amelynek nevében most Önökhöz fordulunk. Az új lehetőségek számunkra is új kötelezettségeket jelentenek - köztük tartozik, hogy hozzájáruljunk a régióknak nemzetei közötti kölcsönös bizalom, megértés és együttműködés kiszélesítéséhez.

Hosszabb ideje érdeklődéssel és csodálattal figyeljük az Önök hazájában végbemenő politikai fejleményeket, különösen a Magyar Demokrata Fórum bátor erőfeszítéseit a társadalmi reformokért és a nemzeti érdekek védelméért. Sok mindenben hasonlóak az előttünk tornyosuló problémák, hasonlóak a megoldásukra irányuló elképzelések is. Végülis nincs ebben semmi különös; bár az utóbbi száz évben a cseh és a magyar nemzet kapcsolatában számos gátló tényező jelentkezett /s mi nem akarjuk eltagadni azt a felelősséget, amely ezért a helyzetért a cseh felet terheli/, meggyőződésünk szerint e problémáknál fontosabbak az évezredek közös történelmi úton létrejött kulturális és erkölcsi értékek, melyek jegyében nemcsak a rosszabb, de még többször jóban is találkoztunk. Ugy véljük, hogy

4. dokumentum: Bohumil Dolezal és Amanuel Mandler párbeszédet kezdeményező levele a csehszlovák Demokratikus Kezdeményezés nevében, 1988.08.10.

Forrás: RETÖRKI Archívum, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, Korai MDF anyagok, 1.5.2.1.3. Kisebbségi Titkárság, 18. doboz, 9. őe.

- 2 -

a kor követelménye ennek a kötelességnek a felújítása és megerősítése, s e cél megvalósításában az autonóm állampolgári kezdeményezések jelentős szerepet játszhatnak. Ezért javasolunk Önöknek párbeszédet olyan kérdésekről, amelyek a csehek és a magyarok közötti kölcsönös megértés kiszélesítését szolgálják.

A cseh történelmet tanulmányozva nem nehéz felismerni, hogy egy nemzet és egy állam belső helyzete elválaszthatatlan attól, hogy milyen az illető nemzet viszonya a hozzá geopolitikailag és történelmileg közel álló nemzetekhez és országokhoz. Meggyőződésünk, hogy ha a mi párbeszédünknek sikerülne hozzájárulnia a nemzeteink közötti megértés kiszélesítéséhez – az kedvező visszhangot kapna országaink belpolitikai légkörében is.

Tisztelettel és barátsággal, a Demokratikus
Kezdeményezés nevében:

Bohumil Dolezal és Emanuel Mandler

Prága, 1988. augusztus 10-én.

Kedves cseh barátaink !

A Magyar Demokrata Fórum őszinte örömmel üdvözli levelüket. Közel egy esztendeje létezik demokratikus társadalmi mozgalmunk, melynek legfontosabb célja a magyar társadalom és az ország politikai vezetése közötti autentikus párbeszéd megteremtése a súlyos társadalmi, politikai és gazdasági válság következményeinek elhárítása céljából. Olyan fórumot szándékoztunk létrehozni, ahol megszólalhatnak különböző felfogású emberek, szabadon véleményüket nyilváníthatják Magyarország alkotmánya és az érvényes törvények szabta határokon belül. Alapelveink közé tartozik az egyetemes emberi jogok tisztelete, az önrendelkezés joga, az emberi méltóság megbecsülése, a társadalom életében felmerülő kérdések demokratikus megoldásának igénye, a nemzeti hagyományok szellemében történő korszerűsítés és a tolerancia.

Mozgalmunk kezdettől fogva nagy jelentőséget tulajdonított a magyar nép és a vele szomszédságban élő népek együttműködésének. Felfogásunk szerint Közép-Európa nemzeteit minden érdekkülönbség és történelmi előítélet ellenére sorsközösség fűzi egybe, sajátos kapcsolatok hálózata és egyedülálló történelmi tapasztalatok. Megítélésünk szerint jelenleg nemcsak a múlt párhuzamai következtében hasonló csehek és magyarok sorsa, hanem a jelen válságának a természetét tekintve is. Ilyen helyzetben különösen fontos emlékeznünk a XIX. és a XX. század olyan válságos pillanataira, amikor a közép-európai népek tragikus konfliktusokba kerültek egymással, érdekeiket egymás rovására próbálták megvalósítani, nem utolsósorban a kapcsolatok és a kölcsönös megértés hiánya miatt.

Eppen ezért miképpen idehaza, úgy a nemzetek kapcsolatában is az őszinte párbeszéd hívei vagyunk. Egyetértve Önökkel, szükségesnek tartjuk a magyar-cseh dialógus mind szélesebb megvalósítását, a hivatalos kereteken túllépő állampolgári kezdeményezések, csoportok és egyének kapcsolatfelvételét, a gyakorlati együttműködés szorgalmazását az élet minden területén, az országaink közötti államhatárok elválasztó jellegének a csökkentését.

Mély meggyőződésünk, hogy közös érdekeink erősebbek mindannál, ami szétválaszt vagy szétválaszthat bennünket, hogy magyarok és csehek együttműködésének nem szabad sértenie harmadik népek

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 18. doboz, 30. öe., 1.5.2.1.3.

5. dokumentum: Az MDF Ideiglenes Elnökségének válaszlevele a csehszlovák Demokratikus Kezdeményezés megkeresésére, 1988.09.10.

- 2 -

érdekeit, hiszen ez a kölcsönösség a közép-európai egyetértés nélkülözhetetlen eleme, ami az egységes Európa irányába mutat.

Alapelveink jegyében a fenti célok megvalósítása érdekében készek vagyunk Önökkel rendszeres kapcsolatot tartani, és szükség esetén közös érdekeinkért Önökkel együtt fellépni.

Esztergom, 1988. szeptember 10.

A Magyar Demokrata Fórum
ideiglenes vezetősége

elvonásig

Lakiteleki Rendszerváltó
Archívum

565

52. dokumentum1988/9Pozsony, 1988. június 30

**A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának
levele**

**Csehszlovákia Nemzetgyűlésének és
Szövetségi Kormányának**

Szlovákia kormánya Nemzetiségi Tanácsának feloszlatásáról.

A Szlovák Szocialista Köztársaság Minisztertanácsa 1988. május 18-án hozott 132. sz. határozatával a kormány egyes tanácsadó szerveinek, bizottságainak a feloszlatásáról rendelkezett. Az intézkedés állítólag összefügg az államigazgatási szervek létszámának csökkentésével. Mint megtudtuk a 21 megszüntetett tanácsadó, koordináló és kiegészítő szerv egyike a kormány Nemzetiségi Tanácsa. Ez az intézkedés annál meglepőbb, mivel a Cseh Szocialista Köztársaságban, ahol a nemzetiségi politika szűkebb néprétegeket érint, erre ~~szükség~~ nem került sor, s így a határozat újabb bizonyítéka a szlovák állami vezetés türelmen kisebbségellenes politikájának.

A Nemzetiségi Tanács utolsó maradványa volt annak az eléggé hiányos intézmény-rendszernek, amelyet még 1969-ben hívtak létre Szlovákiában a kisebbségek ügyeinek itésésére, s azóta fokozatosan felszámoltak. A Nemzetiségi Tanács, a szlovák kormány tanácsadó szerveként utolsó láncszeme volt a kisebbségi állami intézmény-rendszernek. Megszüntetése súlyos hibát jelent, ami sem gazdaságossági, sem ésszerűsítési szempontokkal nem indokolható. Olyan egyedüli szervről van szó ugyanis, amely mással nem helyettesíthető. Gőlisatosnak tartjuk, hogy a kezdő "átépítés" áldozatával éppen olyan szerv esett,

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 18. doboz, 34. öe., 1.5.2.1.3.

6. dokumentum: A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának levele Csehszlovákia Nemzetgyűlésének és Szövetségi Kormányának Szlovákia kormánya Nemzetiségi Tanácsának feloszlatásáról, 1988.06.30.

566

amelyet nem megszüntetni kellett volna, hanem pont ellenkezéssel:
növelni hatáskörét és önállóságát.

Nem látszik megnyugtatónak az intézkedés második fele sem,
amely szerint a Nemzeti Bizottságok Tanácsát és a Nemzetiségi Taná-
cst, valamint a hozzájuk tartozó titkárságot összevonják egy testü-
letbe. A kormány üléséről kiadott, eléggé küdörcs fegalmazott közle-
ményből /Pravda, Új Szó, 1988. május 19/ ugyanis nem derül ki pento-
sem, mit jelent ez az összevonás. Korábbi tapasztalatokból azonban
tudjuk, hogy a nemzetiségi probléma az összevonás esetén teljesen
mellőkvágányra kerül, ami feltehetőleg a szlovák kormány legfőbb
szándéka. Esért ezt az intézkedést kisebbségellenesnek, rosszindu-
latúnak és a csehszlovákiai magyarság közérzetét rombolónak tartjuk.
Erősíti ezt a meggyőződésünket az a hitelen forrásokból szerzett ér-
tesülések, miszerint szlovák kormánykörökben nagyon pozitívum fe-
gadták a román államot, minden normálisra gondolható ember által
elítélt, intézkedését az erdélyi és a bányai 8000 magyar, német és
szerb település felszámolásáról. "A románok tudják, hogyan
kell bánni a magyarokkal..." hangzott a cinikus vélemény. Hasonlóan
felháborítósnak tartjuk Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizott-
sága új első titkárnak, Ignác Janáknak a félhivatalos pártkörökben
elhangozott véleményét a magyar kisebbséggel szemben érvényesítendő
nemzetiségi politikáról. Elhangzott véleménye szerint a magyarokat
nem üldözni kell, hanem csendesesen fojtogatni.

A megszüntetésre ítélt Nemzetiségi Tanács sehasem volt kisebbség-
párti szerv, mégis, a kislétszámú apparátusával együtt, bizonyos
súlyt különbszött a nemzetiségi ügyeknek és természetesen magának a
kisebbségnek is. Olyan szerv volt, ahol csaknem minden nemzetiségi
probléma összefutott, ágazatra való tekintet nélkül. Megszüntetésé-
vel ilyen központi hivatala a kisebbségeknek már nem lesz. Ez magával

367

venje a kisebbség társadalmi degradálását is. S ez mind társadalom-
lélektanilag, mind alkotmányjogilag mélyen sérti a csehszlovákiai
magyar kisebbséget. A Nemzetiségi Tanács megszűntetését a készülő
új csehszlovák alkotmány szempontjából is rossz előjelenek tekintjük:
ebből az intézkedésből ugyanis előre sejlik az új alkotmány jellege.

Meg kell továbbá állapítanunk, hogy a szlovák kormány intéz-
kedése csak folytatása a magyar kisebbséggel szemben fegmatoesített
negatív intézkedések sorának. A magyar iskolák fokozatos felszámolása;
az iskolák magyar oktatási nyelvének leépítésére előkészített,
szereposére időben meghúsiított intézkedések; a Magyarországra való
utazás korlátozása; a magyar sajtótermékek aránytalanul magas ára
valamint nehéz hozzáférhetőségük egyaránt rossz érzést vált ki az
ittani magyarság körében.

Követeljük, vizsgálják felül a kisebbségi politikát Szlovákiában
és komigálják a szlovák kormány túlkapcsolatát

Követeljük mind a Nemzetiségi Tanács, mind a Nemzetiségi Titkárság
visszaállítását, korábbi jogkörének növelését és a nemzetiségi
minisztérium visszaállítását

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség

Jogvédő Bizottsága

A kiadvány hitelűl: Duray Miklós

Jaskovf rad 161 /Alagút sor/

831 01 Bratislava /Pozsony/

Megküldve: Szlovák Nemzeti Tanács, Pozsony

Szlovákia Kormányhivatala, Pozsony

A Magyar Népköztársaság Főkormallatasa, Pozsony

A Magyar Demokrata Fórum
nyilatkozata és ajánlásai

Az I. Világháborút követő békeszerződések rendelkezéseinek megfelelően a magyarság igen jelentős része az ország határán kívülre szorult. Az Erdélyben élő magyar népcsoport román impérium alá került. Ez a történelmi tény mindkét nép életében máig feldolgozatlan traumákat okozott. Magyar részről a kisebbségi helyzetbe való beilleszkedés, román részről a kisebbségek iránti magatartás kialakulása igen komoly szellemi erőfeszítést igénylő feladattá vált, ám e nehézségek demokratikus megoldására tett javaslatok csak papíron maradtak, sőt a kezdeményezőkre gyakorta számkivetés várt.

A romániai magyar nemzeti kisebbség beolvasztására irányuló törekvés gyakran vált céljává a különböző jellegű román politikai rendszereknek. A magyar nyelv, a nemzeti kultúra és hagyomány semmibevétele ma már vitathatatlanul elleneséges magatartás az egész magyarsággal szemben, s ezt magapság már az egész magyarság, kormányzat és társadalom, hazai és emigrációs közvélemény egyaránt így kénytelen tudomásul venni.

A romániai magyarság súlyos helyzete mindinkább Magyarország belső ügyévé is válik, tekintettel arra, hogy a magyarországi népesség számottevő részét, a tízmillió belföldi magyar nagyrészt rokon és baráti szálak fűzik a romániai milliókhoz. Az utóbbi évek szomorú jelensége a Romániából megindult menekült áradat és az onnan Magyarországra áttelepülni kívánók természetellenesen magas száma.

A romániai magyar nemzeti kisebbség nem rendelkezik politikai intézményekkel, érdekképviselői szervezetekkel, önerejéből nem képes helyzetén javítani, holott jogait azok a nemzetközi dekrétumok is szavatolják, amelyeket Románia is elfogadott.

A magyarságnak – sajátos helyzetéből fakadóan is – érdeke a térség országainak és népeinek együttműködése, a határok jelentőségének a csökkentése, a nemzeti érdekek kölcsönös tiszteltetben tartása, a nyelvi és kulturális egyenjogúság elismerése

- 2 -

minden kisebbség számára.

A romániai magyarság helyzete és az ehhez való viszony a jelenkori magyar társadalmi, politikai és gazdasági válság egyik meghatározó elemévé vált, többek között éppen annak a különlegesen felemás viszonyulásnak a következtében, amely ezt a kérdést évtizedeken át nemlétezőnek tekintette, s a határon túli magyarság kérdéseivel küzdőket tulzónacionalistáknak bélyegezte. A határokon túli magyarság sorsa érinti a magyar nemzeti öntudat minőségét, a közvélemény egészséges vagy beteg voltát, a kül- és belpolitikát, a politikai intézményeket, a társadalmi szervezeteket, a tömegtájékoztatást, a tudományos kutatást, valamint az oktatásügyet. Biztató jelei vannak a kérdéskörrel kapcsolatos új párt és állami alapelvek kidolgozásának.

Mindezek alapján szükségesnek tartjuk megfontolni a következőket:

1./ A magyar Alkotmányban kapjon helyet az az alapelv, hogy a magyar állam nemcsak szolidáris, de kötelezettséget is vállal a magyarokért, éljenek bárhol. Ezt megelőzően az Országgyűlés fogadjon el Nyilatkozatot, amely elvi megalapozását adja a nemzeti, nemzetiségi és etnikai kérdéseknek. Ebből kiindulva dolgozza ki azokat a gyakorlati tennivalókat, intézkedéseket, amelyeket a magyarság, a hazánkban élő nemzetiségek, etnikumok és a határainkon túl élő magyar kisebbségek, szórványok védelmében szükségesnek tart. Küldje el az Országgyűlés a Nyilatkozatot a helsinki egyezményt aláíró államok kormányainak. Ez az elvi Nyilatkozat tartalmazza a közép-európai sorsközösség gondolatát, az egymásrataltság tényeit és az együttélés normáit. A Nyilatkozat előkészítésére és az eszmecsere lebonyolítására az Országgyűlés kérjen fel társadalmi bizottságot, amelyben legyenek képviselve az állami és pártszervek, a Hazafias Népfront, az egyházak, valamint az önálló társadalmi mozgalmak. Lehetőség szerint be kellene vonni az eszmecserebe a határon kívül élő magyarság képviselőit, valamint a hazai nemzetiségek és etnikumok szervezeteit.

- 3 -

2./ Legyen meghatározója az új elvi alapokon nyugvó magyar külpolitikának a határon túli magyarsággal való emberi, kulturális kapcsolatok bővítésére irányuló törekvés; az egy-két éve már érzékelhető kedvező folyamatok egészüljenek ki hosszabb távú stratégiai tervezéssel, a lehetőségek elemzésével; Magyarország továbbra is kezdeményezze nemzetközi fórumokon a nemzeti és etnikai kisebbségek kollektív jogainak elismerését; készüljön átfogó terv a magyar kulturális diplomácia lehetőségeiről, s e tervek végrehajtását az Országgyűlés ellenőrizze; képviselhesék az egyházak a jelenleginél nagyobb önállósággal a magyar anyanyelvűek felekezeti összetartozását; kapjanak a jelenleginél jóval nagyobb önállóságot a nemzetközi kapcsolatok ápolásában a művészeti szövetségek, az autonóm mozgalmak, valamint a magyar szellemi élet független képviselői.

3./ Szükséges létrehozni egy a miniszterelnök által irányított szervet, amely kormányzati szinten fogja össze a határon túli magyarsággal kapcsolatos teendőket. E kormány szerv munkájának segítésére alakuljon folyamatosan működő tanácsadó bizottság. Tevékenységéhez kapcsolódják a már létrehozott tárcaközi bizottság, mely a menekültek, az áttelepülők ügyeit gondozza.

4./ A magyar nemzeti hagyomány és kulturális örökség határon kívüli részét tartsuk számon, mind Magyarországon, mind a kint élők tudatvilágában. /Emlékművek, utcanevek, emléktáblák, stb./

5./ Vizsgálják át szakemberek a tananyagot és a tankönyveket a magyarság politikai-földrajzi megoszlásának ismerete tekintetében, s ezen ismeretek megfelelő foka legyen alapkövetelmény mindegyik oktatási szinten; mérlegeljék a felsőoktatásban - különös tekintettel a pedagógusképzésben - egy Magyarságismeret c. tantárgy bevezetését.

6./ A nyilvánosság halaszthatatlan demokratikus reformja során gyökeresen át kell formálni a tömegtájékoztatás e kérdésben tanúsított magatartását, ki kell küszöbölni e magatartás most még bántó tudatlanságait, közömbösségét, elvi bizonytalanságait; a tömegtájékoztatás műhelyeit minden szinten segíteni kell a

- 4 -

tájékoztatás és a tájékoztatás munkájában; pontosan meg kell határozni a nemzeti szempontú tájékoztatáshoz fűződő állami érdekek és tilalmak körét.

xxxxxxxxxx

Társadalmi részvétel nélkül a határon túli magyarság ügyei-
ben sem lehet előre lépni. Demokratikus megújulás és nemzeti
sorskérdések között nincs fontossági sorrend. A veszélyhelyzet
minden magyart egyformán kötelez a cselekvésre a határon kívül
és belül egyaránt. Az egyének kis cselekvéseinek és a nagyobb
közösség elhatározó lépéseinek egy irányba kell hatniuk. Töre-
kedni kell arra, hogy szorosabbra fonódjék a szolidaritás a
térsg népeinek demokratikus erői között.

Budapest, 1988. március 6.

A Magyar Demokrata Fórum Kispesti Szervezete előadássorozatot indít

a határon túli magyar kisebbségek

helyzetéről. Meghívott előadóink — a Magyarságkutató Intézet munkatársai — átfogó képet nyújtanak a történelmi döntések következtében a határainkon kívül rekedt milliós magyar közösségek és szórvány magyarság sorsának alakulásáról, a jövő kilátásairól.

A sorozat első előadása 1989. december 13-án szerdán 18 órakor kezdődik a kispesti *Károlyi Mihály Gimnáziumban*, Budapest, XIV., Simonyi Zsigmond u. 33. (Kőbánya-Kispest metró végállomástól 250 méterre, az uszoda mellett).

A kárpátaljai magyarság helyzete

Múlt, jelen és jövő

Előadó: BALLA GYULA, a Magyarságkutató Intézet munkatársa.

Az előadás alkalmából az

EAST együttes dedikálja

1956-os lemezét és kazettáját, mely a helyszínen megvásárolható. Segítsen, hogy a kárpátaljai magyar gyerekek anyanyelvükön tanulhassanak. Hozza el felesleges de még használható általános és középiskolai tankönyveit. Mi összegyűjtjük és eljuttatjuk a kárpátaljai magyar diákoknak.

Magyar Demokrata Fórum
Kispesti Szervezete

Levélcím: 1701 Bp., PF.: 116.

Dobó Katica u. 66.

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 45. doboz, 56. óe., 1.10.1.18.

8. dokumentum: Az MDF Kispesti Szervezete határon túli magyar kisebbségekről szóló előadássorozatának plakátja.

Forrás: RETÖRKI Archívum, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, Korai MDF anyagok, 1.10.1.18. Helyi szervezetek, XIX. kerület, 45. doboz, 56. óe.

„Nem, az nem lehet”

A rendszerváltás ikonikus lapja, az 1992 óta havilapként megjelenő *Hitel* 2005 óta minden februárban tematikus számmal jelentkezik. Az első ilyen szám a szomorúan katartikus 2004. december 5-ei népszavazással foglalkozott. Olyan értelmiségiek értékelték az értékelhetetlent, és próbálták keresni a kibontakozás útját határon innen és túl, mint Csoóri Sándor, Duray Miklós, Sütő András, Lászlóffy Aladár, Dobos László, Dudás Károly, Vári Fábián László, György Attila, Magyari Lajos, Fekete Gyula, Kodolányi Gyula, Tőkéczi László, Ablonczy László, Czakó Gábor, Domokos Mátyás, Nagy Gáspár, Ács Margit, Alföldy Jenő, Márkus Béla, Görömbei András, Bertha Zoltán, N. Pál József, Száraz Miklós György, Mórocz Zsolt vagy Szabó István püspök. Tizenöt év elteltével is érdemes felidéz-nünk Csoóri Sándor főszerkesztő esszéjének záró gondolatait, amellyel most mi is fejet hajtunk azok előtt, akik az elmúlt évtizedekben külhonban megtartották magukat magyarnak, gyarapítva a mindenkori közös haza értékeit.

Csoóri Sándor

Nem, az nem lehet¹

[...] Annak az érzékeltetésére, hogy mennyire egyszerű kérdésre kellett volna válaszolnunk december 5-én, egy régi, de ma is érvényes történetet mesélek el.

A történet 1954-ben esett meg velem. Fiatal író voltam ekkor, s a Nagy Imre kormányprogramját is megelőző verseim miatt afféle nagy jövő előtt álló csodabogár. Még könyvem se volt, de József Attila-díjam igen, s a díj mellé egyéb kedvezmények is odacsapódtak. Például az a megtiszteltetés ért, hogy 1954 augusztusában Bölöni György és Móricz Virág mellett tagja lehettem annak a Romániába induló íróküldöttségnek, amelyet, tudomásom szerint, az 1947-es párizsi békeszerződés után először hívtak meg a románok. A fogadtatásunk pazar volt,

osztályon felüli. Lent, Mamaiában, a királyi üdülőben laktunk, a Fekete-tenger ott csillogott és játszadozott háromszáz méterre tőlünk. Nekem az első tengerem, az első külföldi utam, semmit se tudtam Romániáról, se Erdélyről – leszámítva, amit a gimnázium első esztendeiben tanultam róla –, egyszerűen világfi voltam, és madarat lehetett volna velem fogatni. Bölöni Györgynek már a könyökén jött ki Európa, a tenger is, a rengeteg íróval, költővel, festővel elfogyasztott díszebéd, s egyszer, váratlanul, azzal állt a vendéglátóink elé, hogy ő Szilágysomlyón született, és szeretne elmenni gyerekkora városába, ezen kívül Ady szülőfalujába, Érmindszentre is. Ártatlan kérése szabályos bombarobbanás volt. Magyarok Erdélybe, a román visszacsatolás után? Egyhetes színpalak mögötti dráma játszódott le körülöttünk és velünk, míg végre Groza Péter közbenjárására megengedték, hogy átmehezzünk Transzilvániába. Előbb persze, meghívtak minket az augusztus 23-ai nemzeti

¹ *Hitel*, 2005. február, [3–11] 10–11.

Csoóri Sándor könyvét dedikálja a Vörösmarty téri Ünnepi Könyvhéten, 2010. június. Wikimedia Commons / Vadaro

ünnepükre, a kiugrás napjára, amely miatt visszavehették tőlünk Észak-Erdélyt is.

Egy ismeretlen világ tárult ki előttem. Voltam Marosvásárhelyen, Szebenben, Kolozsváron, Kalotaszeg sok-sok falujában, mielőtt Érmindszentre elindultunk. Emlékszem, benéztünk Csucsára is, a Boncza-kastélyba. Bölöni György és Móricz Virág emlékeikkel és testi jelenlétükkel olyan közel hozták hozzám a magyar irodalom két óriását, hogy szinte kivert a láz a belső izgalmaktól.

Az autónk kissé viharvert járgány volt, második világháborús maradék, de akkoriban többnyire csak ilyen kocsik szaladgáltak Magyarországon és Romániában is.

Már csak húsz-huszonöt kilométerre lehettünk Ady falujától, amikor a konflisnak is beillő autónk puffent egyet és leállt. Gyönyörű augusztusvégi nap sütött, a szilvafák illatoztak, és roskadoztak a terhüktől, s mi ott álltunk egy falu utcáján tehetetlenül, mint egy szentkép mellékalakjai. Fogalmunk se volt, honnan pottyanhathatna elénk egy szerelő? A sofőr világgá indult. Én pedig körülnézni a faluban.

Az egyik ház udvarán nyolc-tíz szilvafa is álldogált teli muskotályos szilvával. Egy asszony szedegette alóluk a kötényébe a lehullott szemeket.

A falu magyar falu volt.

Beköszöntem az asszonynak.

- Jó napot kívánok, lehet-e szilvát vásárolni?

- Csak azt lehet. Én már nem vagyok eladó. Jöjjön be, kedves!

Belépek az udvarra.

- Nézzen csak körül, milyen istenáldása itt minden - mondja az asszony. - Tavaly ilyenkor koldusok voltak a fák, most meg szakadnak le az ágaik. Szakítson róluk bátran, és szeresse a mi szilvánkat.

Egyszerre kettőt is leszakítok. Az egyiket ketté harapom, és elismerően bólogatok. A negyvenöt-ötven körüli nő örül az elismerésnek, miközben jó erősen fogja a köténye csücskét. Nehogy a földről fölszedett szilvaszemek kipotyogjanak belőle.

- Szabad-e megtudakolnom, mi járatban érkezett ide, a mi kis falunkba?

- Érmindszentre mennénk, Ady Endre szülőházát megnézni, de elromlott az autónk és itt kell addig vesztegelnünk, amíg megjavítják.

- Segítse magukat a jószerencse. Messziről jöttek?

- Kolozsvárról.

Megmelegszik a tekintete.

- Odavalósiak talán?

- Nem. Kolozsváron is csak vendégek vagyunk. Magyarországról jöttünk.

Az idáig beszédes asszony hirtelen megdermed.

- Nem, az nem lehet! Ide onnan már nagyon régóta nem jött senki.

Világon kívüli szemeivel már átnéz rajtam is.

- Nem, az nem lehet - ismétli el újra a mondatot, de már nem is nekem, nem is magának.

Zavaromban mi mást tehettem, minthogy a zakóm belső zsebéből elővettem magyarországi útlevélemet, hogy higgyen nekem. Ettől végképp megnyílt a föld alatta. S mint aki már nem is azt látja, amit valójában lát, szinte öntudatlanul engedte el köténye csücskét, és mindkét kezével teljesen betemette az arcát, s olyan zokogás szakadt ki belőle, mint amelyet a gyász legnehezebb pillanataiban él át az ember.

Nem tudtam szólni hozzá. Szétgurult szilváit kezdtem egyenként összeszedni a földről, és tudtam, hogy véglegesen megváltozik az életem.

Meg is változott.

Az eltelt ötven év alatt sokféle kín, szégyen, létfilozófiai eszme, politikai gondolat söpört át rajtam, de ennek a szilágysági asszonynak a zokogását nem halványította el bennem semmi. Ott volt ez a fájdalom bennem, ahol József Attila utolsó verseinek a fájdalma lakozott, és lakozik most is. És amikor 2004. december 5-én százféle gondot, aggodalmat, politikai veszedelmet osztottak és szoroztak baloldali politikusok, illetve értelmiségiek, én a szétgurult szilvák és a lét legmélyéről fölszakadt zokogás miatt szavaztam minden határon kívül élő magyar állampolgárságára igennel. És ezért kellett volna a magyar kormány minden tagjának, a felelős magyar miniszterelnöknek is igennel szavazniuk. Megbocsáthatatlan bűnt követtek el!

Aki hallja szavaimat, adja át nekik.

Nagymihály Zoltán

„Az egészséges középút” embere

Borbándi Gyula – A rendszerváltás egy magyar emigráns szemével

Szeptember 24-én került sor a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) konferenciatermében az Intézet, a Barangoló Kiadó és a Lakitelek Népfőiskola Alapítvány Borbándi Gyulára emlékező rendezvényére. Az *Új Látóhatár* egykori felelős szerkesztője születésének századik évfordulójára szervezett konferenciát Lezsák Sándor, a magyar Országgyűlés alelnöke nyitotta meg. Előadást tartott Simándi Irén, Alexa Károly, Sárközi Mátyás, Deák Ernő, Püski István, Baumgartner Bernadett, valamint Intézetünk részéről M. Kiss Sándor főigazgató-helyettes, Szeredi Pál, a történeti kutatócsoport vezetője, valamint Nagymihály Zoltán. Utóbbi előadásának szerkesztett változatát az alábbiakban közöljük.

SEMÉLY ÉS SZEREP – A POLITIKAI EMIGRÁCIÓ VÉGE

„A politikai emigráció célja: önmaga megszüntetése. Vagyis olyan hazai közviszonyok kialakulásának előmozdítása, hogy feleslegessé váljék.”¹ Az 1945 utáni magyar emigrációk krónikása, Borbándi Gyula pontos meghatározása szerint tehát politikai emigrációról addig beszélhetünk, amíg az a rendszer létezik, amely az egyes kivándorlók otthoni életlehetőségeit ellehetetlenítette. Egy otthoni rendszerváltás a politikai emigráció működését is oka fogyottá teszi. Persze, ahogy egy rendszerváltás lefolyása, úgy az emigrációból diaszpórává alakulás sem pillanatok műve. 1956, vagy még inkább az '56-os ügy lekerülése a világpolitikai napirendről fontos fordulópontra volt az emigráció életében is. Ha addig élt a remény egy viszonylag gyors átrendeződésre, kedvező otthoni változásra és az ezzel járó hazatérésre, ettől kezdve sokak számára világossá vált: a nyugati magyarságnak is hosszú távú „együttélésre” és/vagy „ellenállásra” kell felkészülnie. A politikai emigráció *légüres térbe* került, a magyarság otthoni szabadságának szempontjából leghasznosabb politikai tevékenységet kutató viták

elhalkultak, a programalkotás háttérbe szorult. A Nemzeti Parasztpárthoz kötődő emigránsok vezéralakja, Kovács Imre víziója – „majdani visszatérésünk idején olyan korszerű ismeretekkel kell rendelkezünk, mintha most álltunk volna fel a Centrál Kávéház asztala mellől”² – az idő elteltével egyre megvalósíthatatlanabbnak tűnt. Az otthon lazuló rendszer, az első sorban az Anyanyelvi Konferenciában és a Magyarok Világszövetségében testet öltő intézményes kapcsolatfelvétel, a neves és nem kizárólag rendszerbarát értelmiségiek kilátogatásának engedélyezése, majd a megkezdődő hazalátogatások, végül a '80-as években az otthoni publikálások lehetősége mind-mind valamennyire lazították a korábban átjárhatatlannak tűnő szembenállást, közben óhatatlanul megosztották az emigrációt, valamelyest változtatva annak öndefinícióján is.

Borbándi Gyula emigrálását követően 1987 nyarán járt először Magyarországon. Az általa szerkesztett *Új Látóhatár* folyóiratban közölt úti jegyzeteiben a következőképpen érzékeltette az emigránsok előtt álló akkori dilemmákat: „Sokáig azt hittem, hogy a hontalanságot nem kalandnak vagy jobb megélhetési lehetőségnek tekintő,

¹ Alexa Károly: A kölcsönös szóértés jegyében. Beszélgetés Borbándi Gyulával. *Életünk*, 1988. április, [447–452.] 452.

² Borbándi Gyula: Kirándulás a múltba. Magyarországi úti jegyzetek II. *Új Látóhatár*, 1988. június, [215–231.] 229.

Nagymihály Zoltán előadás közben. Fotó: Bágya Rita.

hanem azt politikai elvei miatt tudatosan vállaló emigránsként csak akkor látom viszont Magyarországot, ha ott újra olyan viszonyok uralkodnak, mint amelyek lehetetlenné válása miatt 1949 januárjában önkéntes száműzetésbe mentem. 1956 őszétől tudtam, hogy ennek a valószínűsége, belátható időn belül és talán az én életemben, meglehetősen csekély. A történelem – nekem rokonszenves – alakulása azonban úgy hozta, hogy [...] az önmagamhoz való hűség sérelme nélkül és megmenekülve minden ezzel kapcsolatos lelki kintól, szabad emberként látogathatom meg szülőföldemet.”³ Az idézetben meghúzódó kérdés a következő: megőrizheti-e politikai emigráns státuszát az, aki akárcsak napokra vagy hetekre visszatér a még mindig kommunisták által irányított Magyarországra. E dilemma pedig annak számára is létezett és válaszra szorult, aki elsők között ismerte fel, hogy az otthonnal – helyesebben fogalmazva: az *otthoniakkal* – való kapcsolattartás elkerülhetetlen. Az *otthon* és az *otthoniak*

közi különbségtétel helytálló: népszerű gondolat volt az emigráció körében, hogy *a néppel igen, a rendszerrel azonban nem szabad* együttműködni. Borbándi 1985-ben kiadott emigrációtörténetében rámutatott e gondolkodás otthoni rendszer jellegét figyelmen kívül hagyó, alapvető naivitására: „Akármilyen tetszetős is e nézet, nagy gyengéje, hogy nem ültethető át a valóságba, mert a magyar néppel nem lehet együttműködni hivatalok és hatóságok kikapcsolásával. Bármilyen érintkezés feltételezi bizonyos állami hivatalok és hatóságok igénybevételét.”⁴ A párbeszéd *ab ovo* elutasításával – írta *Magánbeszéd a párbeszédéről* című, nem sokkal az első Anyanyelvi Konferencia előtt közölt helyzetelemzésében – „önmagunkat fosztanánk meg a mások megismerésének, megértésének szellemi izgalmától és gyönyörétől. Ezek a »mások« a mi esetünkben a tizenöt millió magyarnak az országban élő kétharmada.”⁵ Természetesen élesen elvetette az elvek feladását és a diktatúrának való engedést. A magyar és magyar közti

³ Borbándi Gyula: Kirándulás a múltba. Magyarországi útjegyzetek I. *Új Látóhatár*, 1988. március, [72–89.] 72–73.

⁴ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. Bern, EPMSZ, 1985, 445.

⁵ Borbándi Gyula: *Magánbeszéd a párbeszédéről. Új Látóhatár*, 1969. szeptember, [289–300.] 289.

kevésbé intézményes, inkább személyes kapcsolatok erősítését és szorosabbra fonását viszont javasolta, az *egy egész ország nem vonulhat emigrációba* gondolatának jegyében. Nem törekedett a kizárólagosságra: emigránstársait nem kívánta felszólítani valamiféle kötelező emigrációs modell kialakítására.

A mindkét oldalról meginduló nyitás persze veszélyekkel is járt. A *magyar emigráció életrajza* című, először 1985-ben kiadott összefoglaló munka összegzésében így értékelte az emigráció előtt álló új kihívásokat: „Vajon el tudnak-e igazodni a hontalanságban élő magyarok az érvek és ellenérvek szövevényében, meg tudják-e találni azt az egészséges középutat, amelyen haladva elérhetik a magyarok együvé tartozásának látható megnyilvánulását, és ugyanakkor meg tudják tartani szabad, független, autonóm személyiségüket, tudatában a magyar államiság működési feltételeinek, az ország és a nép valódi állapotának, a gyakran változó külhoni lehetőségeknek és mindezek helyes megítéléséből fakadó feladatoknak? [...] Amilyen mértékben szűkülnek a politikai cselekvés lehetőségei, olyan mértékben tágulnak a magyarok nemzeti állagának megtartására, azonosságának tudatosítására, szellemi teljesítményekre szánt erőfeszítések.”⁶ Mint a fentiekből is láthatjuk, a politikaiból elsősorban kulturális emigrációvá, majd az emigrációból diaszpórává alakulás hosszú folyamat volt, kezdete jóval megelőzte a politikai rendszerváltás folyamatának kezdetét.

Az 1988–90-ben sűrűsödő események – a diktatúra megrendülésétől az első szabad választásokon át a Varsói Szerződésből való kilépésig és a megszálló szovjet csapatok kivonulásáig – megvalósították azokat a célokat, amelyek eléréseért az emigráció tagjai harcoltak. Ahogy 1956-ban a nemzet követeléseinek valóra váltása esetén még egyértelmű lett volna a politikai szerepet vállalók nagy részének hazatérése, 1990-re a döntő többség élete

már teljesen belegyökerezett a befogadó társadaloméba. Túl sok idő telt el, és túlzottan átalakult a magyar társadalom – és így persze a magyar politikai rendszerváltás sem azon forгатókönyv szerint zajlott, ahogyan a nyugati magyarság szereplői képzeltek. Hazatérésre csak ritka, itthoni politikai szerepvállalásra pedig még ritkább esetben került sor.⁷

Borbándi Gyula is maradt – elemzőként, gondolkodóként azonban továbbra is figyelemmel kísérte az emigráció anyaországhoz való viszonyulását. A magyar rendszerváltás külhoniakra gyakorolt hatását számos publikációjában vizsgálta.⁸ A körökben tapasztalható eufória gyors elmúlását két, egymással összefüggő okkal indokolta. Az egyik a rendszerváltás lefolyásának módjával, a másik annak hiányosságaival kapcsolatos. A politikai emigráció hiába alkotott korábban részletes, a felszabadítást vagy felszabadulást feltételező programokat – Borbándit idézve –, „semmilyen programja nem volt arra az esetre, ha a demokrácia a régi rendszer képviselőinek részvételével és békés körülmények között valósul meg”.⁹ Másrészt az igazságszolgáltatás, az anyagi kárpótlás és a nyugati magyarság bevonása, illetve jogainak helyreállítása

⁷ Gyorsösszegzést ezen a téren is Borbándi Gyula végzett: „A legjelentősebb hazatérő politikus Varga Béla, az 1946-os parlament le nem mondott elnöke volt, aki az új Magyarország vezetői kérésére hazalátogatóként megnyitotta az 1990-ben megválasztott országgyűlés első ülését, majd fél hónappal a szovjet megszállás megszűnése után, 1991. július 2-án hazatért szülőföldre. [...] A politikai életben azonban korára való tekintettel már nem tudott és nem akart részt venni. A New York-i hajdani Magyar Bizottság tagjai közül ketten tértek haza: Király Béla és Varga László. [...] A politikában vagy azzal rokon területen működők közül visszaköltözött gr. Bethlen István, Csicsery-Rónay István, Kopácsi Sándor, Kovács K. Zoltán, O'sváth György, Pongrácz Gergely. A romániai fordulat után 1990-ben visszatért Erdélybe és politikai szerepet vállalt Szócs Géza költő.” Borbándi Gyula: *Külhonból belhonba. Korunk*, 1996. július, [8–12.] 9.

⁸ Borbándi többek között ezen tárgyú publikációi gyűjteményes kötetben: *Alkony és derengés. Írások a posztémigrációról*. Lakitelek, Antológia, 1999.

⁹ Borbándi Gyula: A politikai emigráció mai szerepe. *Magyar Nemzet*, 1992.06.20., 6.

⁶ Borbándi: *A magyar emigráció életrajza... i. m.* 1985, 446–447.

ügyében tett, joggal elégtelennek ítélt lépések okozták a fokozódó elégedetlenséget. Mindkét ok alapvetően összefügg a rendszerváltás békés lefolyásával és persze a társadalom gondolkodásának átalakulásával – amelyet az emigráció az otthontól elválasztó távolság miatt az eltelt évtizedek során kevésbé érzékelhetett.

RENDSZERVÁLTÁSRÓL ÉS RENDSZERVÁLTÓKRÓL

„Nem mi vívtuk ki Magyarország szabadságát” – tette világossá az emigrációról szólva Borbándi egy interjúban.¹⁰ A politikai emigráció szerepe ennek ellenére megkérdőjelezhetetlen: képes volt szellemi háterszínnyel nyújtani az otthoni ellenzék különböző csoportjainak. Szabadságát kihasználva mintát adott, értéket közvetített, lapjaiban, a magyar nyelvű rádióadásokban és az egyre több magyarországi és Kárpát-medencei előadót is bevonó konferenciákon terjesztette a diktatúrában kimondhatatlan gondolatokat is. E szerep jelentőségét a különböző itthoni gondolkodói körök egyaránt elismerték. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 1991-es találkozásán Várhelyi Miklós az otthoni ellenzék általa definiált két pólusa mellett harmadikként az emigráció rendszerváltó szerepét hangsúlyozta. „A magyar demokrácia máig nem rötta le erkölcsi adósságát az emigrációval szemben. El kell ismernünk, és ki kell mondanunk, hogy a demokratikus ellenzéki mozgalmak hatékonyságát felbecsülhetetlen mértékben fokozta a demokratikus emigráció. Rendezvényei, meghívásai, nagyvonalú támogatása, sajtója, könyvkiadása és mindenekfelett a *külföldi rádióadók magyar nyelvű adásai* nagy nyilvánosságot, védelmet és látókörének kiszélesítését biztosították az ellenzéknek. A *Beszélő* példányszámát megsokszorozta a Szabad Európa Rádió. A párizsi *Irodalmi Újság* és a *Magyar Füzetek*, a müncheni *Új Látóhatár*, a *Nemzetőr* és a *Bécsi Napló* a magyar sajtó integráns része lett. Az emigráció nem

szigetelődött el, mert szolgálatába szegődött a modern technika. A cenzúrán rés tátongott, mert a közönség mindenről értesülhetett. Az emigráns sajtó és rádió gyakorlatilag szétfeszítette a vasfüggönyt és bevonta Magyarországot Európa politikai, szellemi életébe.”¹¹ Három évvel korábban az Itt-Ott Találkozóról hazatérő Görömbei András szintén az emigráció szellemi hatását és vonzását emelte ki. „Kiderül, hogy a körülmények ellenére – mert szinte véletlenszerű módon – sok minden beszivárgott a tudatunkba a nyugati magyar értékekből.” Emellett nem elsősorban az európai gondolatok magyar talajba való elültetését, egyfajta távlatnyitást, hanem az évszázados szét-szórtság gyötrelmeinek előnyünkre fordítását emelte ki a diaszpóra egyik küldetésének.¹² Csoóri Sándor ezzel szinte egy időben a nyugati magyarokhoz írt levelében fogalmazott hasonlóképpen: „Ha a hazától való távozástokban régen csakis a veszteséget láttam, egyre megnyugtatóbban látom a nyereséget is: figyelmetek, áldozatkészségtek, kultúrátok sarkalló erővel hat ránk, otthon. Mondhatnám azt is, hogy a magyarság [...] a veszteségeiből építkezik. Ez az esztétikai létezés, ha lenyűgöző és kalandos is – életveszélyes. Az esztétikai létezés sávjáról nekünk ismét vissza kell térnünk a történelmi létezésébe. Tudjuk, a nemzet: közös ihlet, mint ahogy József Attila mondta, de készenlét és szellemi-lelki koncentráció is. Köztetek való forgolódásom minden percét ennek a koncentrációnak az izgalma forrásította át.”¹³

Borbándi Gyula a párbeszéd híveként üdvözölte az otthoniak és a nyugatiak között kibontakozó dialógus különböző formáit. Több írásában határozottan elvetette a *minél rosszabb, annál jobb* elvét. 1987-es magyarországi útja utáni beszámolójában örömtelinek nevezte a különböző helyzetben lévő magyar közösségek közti kapcsolatok bővülését, méltatta az

¹⁰ Éger György: A megálmodott Magyarország elvesztése. In: *Megálmodott Magyarország. Beszélgetés nyugati magyarokkal*. Bázeli-Budapest, EPMSZ, 1999, [193–207.] 194.

¹¹ Várhelyi Miklós: Monori szellem. In memoriam Donáth Ferenc. *Kritika*, 1991. szeptember, [5–10.] 9.

¹² Görömbei András: Tűnődés – nagy út után. *Alföld*, 1988. január, [58–67.] 59.

¹³ Csoóri Sándor: Levél. *Nyugati Magyarság*, 1988. október–december, 3.

otthoniak tájékozottságát, egyben méltányosságot javasolt emigránstársainak: „Nemcsak az természetes és magától értetődő, hogy mi őket a magunk helyzetéből kiindulva szemléljük és ítéljük meg, de az is, hogy ők minket a magukéból, vagyis más távlatból és szempontok figyelembevételével.”¹⁴ A rendszerváltás éveiről szóló tanulmányaiban, elemzéseiben nem öltötte magára a külső megfigyelő pózát, nem nevezte magát *függetlennek*, nem rejtette véka alá szimpátiáit – ugyanakkor realistiként, a fentiekben már idézett „egészséges középút” jegyében értékelt. Nem tagadta – politikai emigránsként nem is tagadhatta – az otthon láthatóvá váló ellenzékkel való szimpátiáit, de többször elismerte a hatalmi politikában észrevett pozitív tendenciákat. Pozsgay Imrét közérthető, hiteles kommunikációja („miatt népszerűségének [...] egyik magyarázata világos stílusán és meggyőző okfejtésén kívül bizonyára az, hogy a szavakat mondanivalója érzékeltetésére, nem pedig annak leplezésére használja” – írta 1986-ban),¹⁵ Szűrös Mátyást világos és az addigiaktól eltérő nemzetiségpolitikai megállapításai miatt méltatta.¹⁶ Az otthoni ellenzék köreiben sokáig kíváncsnak tartotta a különbségek félretételét és az egység munkálását („A magyar progresszió ügye ugyanúgy megkívánja a két tábor közeledését, mint valamikor népiekét és urbánusokét” – írta 1985-ben).¹⁷ Természetesnek tartotta ugyanakkor, hogy a közös ellenség eltűnése és a közös követelések megvalósítása után egyértelművé válik a különböző értékvilágú csoportok elkülönülése. „Az ellenzéki pártoktól – írta már jóval később, a köztársaság kikiáltása után –, gondolom, híveik nem elsősorban a másokkal való szóértést és egységet várják, hanem céljaik és programjuk világos és szakszerű

megfogalmazását, hiteles és meggyőző személyiségeknek az élre állítását, valamint őszinte elszántságot a tervek megvalósítására és jó taktikai képességeket a politikai harcban. Az ellenzéki pártok civakodása csak mosolyt ébreszt a nyugati magyar emigráció öreg tagjaiban. Arra emlékeztet, hogy mily sok bírálat és elmarasztalás érte őket, nemcsak a kommunisták, de az antikommunisták részéről is, hogy összefogás helyett veszekszenek és marakodnak. Persze, hogy azt tették, mert szabadok voltak és miután senki nem parancsolta meg nekik, hogyan gondolkodjanak és viselkedjenek, mindenki felhatalmazva érezte magát, hogy maga döntse el, miként reagál a világ eseményeire, mit érez és mit akar...”¹⁸

Az öndefiníciók nyilvánossá válása, a különböző értékrendű közösségek elkülönülése után egyértelmű volt, hogy szimpátiája a Lakiteleken kibontakozó szellemi fórum és mozgalom felé fordul. Kovács Imréről szóló, már a Magyarországon elindult *Hitelben* megjelent visszaemlékezésében – emigrációjuk kezdetét felidézve – az 1989-es állapotokra is érvényes tanulságokat vont le: „Kovács Imre politikai súlyát gyengítette, hogy nem állt mögötte nagyobb tábor és nemzetközi összeköttetés. Háttére a népi mozgalom nyugatra került tagjainak parasztpárti csoportja volt... [...] Az együttesnek erősen intellektuális jellege volt, szellemi és irodalmi célok vezérelték, sokkal inkább mozgalomban – a népiség nyugatra szakadt ágában –, mint pártban gondolkodott. Ennek következtében az erők összefogásában és helyes felhasználásában elmaradt más politikai tömörülések mögött. Nemzetközi hátvédje sem volt. Kovács Imre egy alkalommal az emigráció legárvább csoportjának nevezte.”¹⁹ A Magyar Demokrata Fórum politikai mozgalomként való megalakulását definiáló második lakiteleki találkozóra táviratot küldött,²⁰ a későbbi pártta

¹⁴ Borbándi: Kirándulás a múltba... II. i. m. 1988, 223.

¹⁵ Borbándi Gyula: Magyarország és a magyarság. *Új Látóhatár*, 1986. október, [385–401.] 394.

¹⁶ Borbándi Gyula: A romlás évtizede. A magyar-román viszony tíz éve. *Szivárvány*, 1988. február, 79–98.; Borbándi Gyula: Magyar külpolitikai célok. Szűrös Mátyás: *Hazánk és Európa. Nyugati Magyarság*, 1988. március, 9.

¹⁷ Borbándi Gyula: A második nyilvánosság. *Független Fórum. Új Látóhatár*, 1985. december, [552–554.] 554.

¹⁸ Borbándi Gyula: A harmadik köztársaság esélyei. *Hitel*, 1989.12.20., [54–60.] 59.

¹⁹ Borbándi Gyula: Cselekedte azt, ami lehetséges volt. *Hitel*, 1989.01.03., [58–61.] 58–59.

²⁰ *Lakitelek, 1988. A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve*

alakulás és/vagy mozgalomként való megmaradás vitájában finom ajánlást fogalmazott meg – nemcsak a nyugati, de az általa átélt magyar történelmi tapasztalatok jogán is. „Az MDF esetében is megismétlődött az, ami a harmincas és negyvenes évek népi mozgalmát foglalkoztatta és meg is osztotta, hogy a nemzeti megújulást és reformpolitikát szolgáló céljait megvalósíthatja-e, ha hátat fordít a gyakorlati politikának, és nem vesz részt az ország sorsát befolyásoló döntések meghozatalában. Mint fél évszázaddal ezelőtt, a reformmozgalom, és benne a Magyar Demokrata Fórum, ma is megoszlik annak tekintetében, mi kínálja a nemzeti felemelkedés előmozdításának útján a legtöbb esélyt és a legszebb eredményt. [...] Felvetődik a kérdés, vajon a magyar történelem kudarcai és vereségei nem annak voltak-e a következményei, hogy a mozgalmak mindannyiszor megmaradtak a szellemi tevékenység szintjén és a szellem emberei működési területének, a pártok meg azok birtokává és eszközévé lettek, akik alkalmatlanoknak, vagy gyengéknek és tehetetleneknek bizonyultak szükséges döntések meghozatalára és a nemzet javának előmozdítására. [...] Elegendő-e a mozgalom? Nem kellene-e hozzá a napi politika és annak intézménye, a párt? A párt viszont minden mozgalom halála.”²¹ Óvott azonban az akkor elsősorban Antall József által szorgalmazott párt és mozgalom egyidejű együttélésétől,²² amely óhatatlanul „nézeteltéréseket, gyakorlati és taktikai ellentéteket szül”. „A helyes döntés inkább a vagy-vagy és kevésbé az is-is” – fogalmazott.²³ Arra is idejekorán figyelmeztetett, hogy a csaknem félévszázados kommunista diktatúra mennyire átrajzolta a jobb- és baloldal tengelyét az országban. Megfigyelései egyben a nyugati és magyarországi, a szerves és az erőszakkal félbeszakított

politikai szerveződés közti különbségre is felhívják a figyelmet: „A magyar népiség nyugatra került képviselői eddig úgy tudták, hogy ez az irányzat a középtől balra helyezkedik el. Kovács Imre, Szabó Zoltán, Gombos Gyula, Borsody István angol nyelvterületen élve a népiség helyét »left of center« jelölték meg, német nyelvű országokban »Links von der Mitte«-t mondtunk. Most arról értesülünk, hogy magyarországi elvbarátaink a jobbközépen találhatók.”²⁴ Egy, a rendszerváltó erőket néhány év távlatából elemző interjúrészletében a történelmi előképek tudatos használatának hiányát emelte ki. Az általa nyújtott tabló közérthető, mégis már-már tudományos alaposságú. „Elégge árulkodónak érzem, hogy a mai magyarországi pártok majdhogynem múlt és hagyomány nélküli pártok, még azok is, amelyek korábban már léteztek.” A szocialisták szociáldemokratának nevezték magukat, ám annak hagyományaival éppúgy nem azonosultak, ahogy a kommunista elődökkel sem – teljesen pragmatikus politikát folytattak, szegényes szellemi háttérrel és tradíciókkal. A szabad demokraták gondolkodásának forrásvidékeiként a 19. és a 20. század nagy liberális ikonjai helyett Lukács György és „baloldali ideológusok” azonosíthatók. A Magyar Demokrata Fórum az 1990-es választást megelőzően gyakran hirdetett „hármass tájékozódása” is elhalt. „Olyan gondolkodású emberekre lett volna szükség, akikben ezek az értékek együtt vannak meg, ehelyett ilyen irányzatú frakciók alakultak. Volt egy erős kereszténydemokrata szárny Antallal az élen, volt egy igen erős népi csapat – hiszen az MDF eredetileg népi alapítású volt –, amelyről állandóan csoportok szakadtak le, és volt egy ugyancsak észrevehető, magyar szabadelvű gondolkodásra épülő, ennek a hagyományait követő csoportosulás. De sajnos ezek nem tudtak egységesen gondolkodni, hanem elváltak egymástól.”²⁵

és sajtóviszhangja. Szerk. Szeredi Pál. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2018, 63.

²¹ Borbándi Gyula: Párt vagy mozgalom? *Hitel*, 1989.04.12., 59.

²² Antall József javaslata megtalálható: Feljegyzés a Magyar Demokrata Fórum szervezetéről az Elnökség részére. In: *Dokumentumok... i. m.* 2017, 265–268.

²³ Borbándi: Párt vagy mozgalom... i. m. 1989, 59.

²⁴ Borbándi Gyula: Tűnődések és kérdések. Torlódás a középben. *Hitel*, 1990.02.21., [58–59.] 58.

²⁵ Éger i. m. 1999, 201.

A KÖSZÖNET HANGJÁN

Születésének századik évfordulóján fontos, hogy a köszönet hangján is szóljunk Borbándi Gyuláról. Nem csak mint az 1945 utáni emigrációk egy tagjáról, amelynek tevékenységét elválaszthatatlannak ítélte Magyarország és a magyarság második világháború utáni történetétől. Az emigránsok „a magyar társadalmat, annak keresztmetszetét tükrözték és ha hibáik, gyengeségeik, fogyatékoságaik, vétkeik voltak, azok az egész magyar társadalmat terhelik, aminthogy erényeik és sikereik is az egész magyar társadalom javát szolgálják”.²⁶ Nem is csupán azért jár köszönet, mert a politikai emigráció krónikásaként történeti munkákkal és lexikkal²⁷ segítette a nyugati magyarság gondolkodásának, vagy éppen az általa posztemigrációs névezett korszak ellentmondásainak itthoni megértését.

Borbándi Gyula azok között volt, akik a rendszerváltás idején biztató és bátorító figyelemmel fordultak a magyarországi események felé – és akik a nyugati világban szerzett tapasztalataikkal, gondolataikkal próbáltak segítséget nyújtani a négy évtizednyi elzártaságból lábadozó magyar társadalomnak. Tanácsai, esetleges figyelmeztetései nem diktátumok és fenyegetések hangján szóltak. Az összekuszálódott és a diktatúra idején meghamisított jelentésű szavak tisztázását célul kitűző rövid jegyzetei a párizsi *Irodalmi Újságban*, majd a budapesti *Hitelben* hiánypótló és maig tanulságos olvasmányok. „Demokrácia nincs rend nélkül. A rend legalább annyira hozzátartozik a demokráciához, mint a szabadság, a személyes függetlenség vagy a társadalom önszerveződésének, önkormányzatának lehetősége. Mindez rend nélkül anarchia. Attól meg óvja a sors a magyarságot. Ezt senki sem kívánhatja, akinek tisztességesek a szándékai. Magyarországnak a rend és nem az anarchia jegyében fogant demokráciára van szüksége. [...] Demokrácia

és rend összetartozik. A demokraták tartsanak igényt a rendpártiságra és ne engedjék át a demokrácia rendje tagadóinak, a diktatúra rendje védőinek. [...] Magyarországnak is rendpárti demokratákra van szüksége.”²⁸ E szavakkal óvott a *rend* fogalmának félreértelmezésétől, a *rendpártiság* szélsőséges, a politikai változásokat teljes egészében ellenző kommunistákra való alkalmazásától. Az *európaiság* kisajátított és politikai fegyverként használt jelzője kapcsán is pontoságra és a magyar öntudat megőrzésére intett: „Miért azonosítjuk mi is Európát Nyugat-Európával? Nem kellene-e inkább büszkén hirdetnünk, hogy ugyanolyan jogon vagyunk európaiak, mint mondjuk az angolok, franciák, németek vagy olaszok? Nem kellene-e úgy viselkednünk, hogy európaiságunk épp oly természetes és magától értetődő legyen, mint a nyugat-európaiaké? [...] Van mire hivatkoznunk, még ha nem ugyanarra, mint amire a nyugatabbra élők hivatkoznak. Vajon nem kellene-e bizonyos tekintetben a nyugatiaknak hozzánk felzárkózniuk?”²⁹ 2019-ből nézve tanulságos *A populizmus jelentésváltozásáról* című, huszonkilenc évvel ezelőtti írása is. A *populizmus* számára nem falra festett rémképet jelentett, amelyet szómágiaként az aktuális politikai ellenfél fejére lehet olvasni. „A kommunizmus által felszabadult országok az állami beavatkozást károsnak ítéző klasszikus liberalizmus és a demokratikus szocializmus között keresik meg a társadalmi és nemzeti adottságoknak megfelelő berendezkedést. A népiség vagy populizmus ennek optimális formáját kínálja. Magyarországon azt a fajta liberalizmust, amely nem érzéketlen a közösségi gondok, a gyengék és a kiszolgáltatottak sorsa iránt és másfelől azt a fajta szociális demokráciát, amely nem akadályozza az egyéni kezdeményezés érvényesülési lehetőségeit és a fejlődés motorjának tekintett vállalkozói kedvet. A népi gondolat túlhaladottá teszi azt a felfogást, amely a korlátlan egyéni szabadságban

²⁶ Borbándi: *A magyar emigráció életrajza... i. m.* 1985, 448.

²⁷ Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, Hítel, 1992.

²⁸ Borbándi Gyula: Felszólalások. Rendpártiság. *Irodalmi Újság*, 1989/2, 10.

²⁹ Borbándi Gyula: Csatlakozni Európához? *Hítel*, 1990.01.24., 38–39.

és túlhaladottá azt az elméletet, amely az állam mindenhatóságában véli megelégni az egyes emberek és az egész társadalom boldogulásának az útját. [...] Lehangoló lenne, ha magyar közírók a nyugati példát követésre méltónak tartanák és magukévá tennék a populizmus és populisták szó jelentésváltozását, e kifejezéseket olyasmire használva fel, amivel csak a zavart és a tanácstalanságot növelhetik.”³⁰

Borbándi Gyula élete utolsó éveiben hazaköltözött. Jó lenne, ha az ő személyes életműve, valamint a magyar politikai

emigráció és diaszpóra hagyatéka is *hazatérne* – azaz maradéktalan befogadásra lelne a magyar közgondolkodásban. Ha komolyan vesszük a fent idézett gondolatot – „a magyar társadalmat, annak keresztmetszetét tükrözték” –, akkor ezáltal talán nemcsak a letűnt politikai emigráció múltját, a többedgenerációk érték- és magyarságőrző tevékenységét, az utóbbi időszakban gazdasági munkavállalás céljával kiérkezők gondolatvilágát, de *saját magunkat* is jobban megismerhetjük.

M. Kiss Sándor

Amit Ötvenhat népének köszönhetünk

Beszéd Vácon, 2019. október 23-án

Emlékezni jöttünk '56 hőseire, '56 mártírjaira, '56 ártatlan polgári áldozataira, s rámosolyogni a még köztünk élő valahai harcosokra. Emlékezni az '56-os forradalmi ország boldog, majd elkomorult arcú lakóira, a meghurcoltakra, a megtorlás elszenvedőire, emlékezni tehát a harcoló, küzdő városra, a magyar vidékre, amelynek lakossága úgy övezte körül a szabadság fővárosát, mint a gyümölcs magvát a gyümölcs húsa.

Azt gondolom, senki számára nem vitás, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc világtörténelmet alakító esemény volt. Annak idején álmélkodva figyelte a földkerekség a Molotov-koktélos pesti srác heroikus küzdelmét a világ egyik legerősebb katonai hatalma ellen. A *Time* magazin 1957. januári száma az év emberének választotta a magyar szabadságharcost. Tudjuk, a sajtó a világ minden táján szereti és vadássza is a szenzációt. De emellett a világ legjobb gondolkodói azt is felismerték, hogy valójában miért is lázadt fel a magyar nép, s mit akart elérni. Kajári Erzsébet kolléganőm kimutatása szerint 1951-ben Magyarországon 34526, 1952-ben 40842, 1953-ban 45521, 1954-ben – tehát Nagy Imre első miniszterelnöksége idején – 35900, 1955-ben 37174, 1956 elején pedig 25793 ügynököt foglalkoztatott a hírhedt Államvédelmi Hatóság.

Tegyük ehhez hozzá, hogy Rákosi idején több mint egymillió magyar állampolgárról vezetett figyelő dossziét a Belügy, s ez a „reform” jegyében, Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt félmillióra csökkent.

³⁰ Borbándi Gyula: A populizmus jelentésváltozásáról. *Hítel*, 1990.12.12., [59–60.] 60.

1952-ben a Büntetésvégrehajtás 37000 letartóztatottat őrzött, ez a szám 1953 júliusában, a Nagy Imre-kormánybeszéd után 18836 főre csökkent, de 1954 második felére már 34108 főre emelkedett. A megszűnt internálótáborok politikai elítélteit tekintve a nem baloldaliak közül néhányat újra elítéltek, kitiltottak a fővárosból, míg másokat rendőri felügyelet alá helyeztek vagy éppen megpróbálták beszervezni. Az új szakasz politikája idejét irtuk, alig egy évvel Rákosi visszatérése és szűk másfél évvel '56 előtt.

Hegedüs András volt miniszterelnök életútinterjújában olvashatjuk: „A nemzeti ellenállást – mármint Magyarországon – meg kell különböztetnünk a hatalomátvétel korszakában, tehát a fordulat éve, 1948 előtt és az azután következő időszakban. Ezen a téren különösen 1947 után történtek túlzások, amikor a bíróságok nem ismernek kíméletet, és nagyon sok a kivégzés. Különböző számítások szerint ebben az időszakban – különböző okok miatt – kb. nyolcszáz embert ítéltek halálra [...] Ezzel szemben megerősödik 1950–51-ben a nemzeti ellenállás. Nagyon sok ember előtt világossá vált, nemcsak az, hogy a kommunista párt hatalomra tört, hanem az is, hogy milyen társadalmi berendezkedést akar rákényszeríteni a magyar nemzetre. [...] A központilag elhatározott terrorintézkedések mellett – ezek tervét jóváhagyja a Titkárság és a Politikai Bizottság is – jelentős méreteket öltött az úgynevezett állami terrorizmus. Tehát azok a terrorcselekmények, amelyeket állami szolgálatban álló személyek követnek el kulákokkal, szociáldemokratákkal szemben, és amelyeknek semmiféle legális alapjuk nincs. Olyan esetekre gondolok, hogy például a rendőrök vagy a párt és a tanács alkalmazottai kimennek a falvakba és megverik a parasztokat, mert nem léptek be a tsz-be. Így alakult ki az államilag intézményesített terror.”

Tegyük ehhez hozzá, hogy a tárgyalt időben minden harmadik magyar család ellen indult valamilyen büntetőeljárás. Aligha kérdéses, hogy az 1956-os

forradalom és szabadságharc kitörésének legfontosabb okánál tartunk: elég volt a diktatúrából, s az azt biztosító szovjet megszállásból.

Németh László írta 1956. november elején: „Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett [...], hogy a nemzet győtrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.”

Mindszenty hercegprímás többek között a kontinens békéjéről szól: „Mi a kis nemzet barátságban (...) kívánunk élni a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas orosz birodalommal egyaránt. Jósomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal, Ausztriát pedig ebben a tekintetben máris minden magyar a szívébe zárta.”

Ravasz László református püspök – akárcsak Németh László – a nemzet etikai tartásáról szól. „Az egyház büszke arra, hogy ez a forradalom tiszta volt és a nemzeti becsület védelme alatt állott. Életfeltétel, hogy mielőbb helyreálljon a rend, a nyugalom. A bűnösök elfogása, elítélése az állami szervek és a független bíróságok feladata és sohasem lehet egyéni akció tárgya.”

Egy 1956 után készült bizalmas jelentés szerint a forradalom és szabadságharc idején a kommunista akciók következtében 20000 harcban született sebesülés történt. Ebből 16700 a fővárosban és 2526 vidéken. A sebesülések 15%-a fejlövés volt. A fővárosban a hivatalos, de nem biztos adatok szerint 1945-en, vidéken 557-en haltak meg. És ami a második szovjettámadás kegyetlenségére utal a szabadságharcosok maradék erői ellen: amíg október 23-a és 30-a között 757-en haltak meg, addig

november 4-e után 926-an. A világ csodálatát a döbbenet váltotta fel, s az a tényként kezelhető felismerés, hogy a kommunizmus egyenlő a diktatúrával.

Wilhelm Röpke, a világhírű közgazdász írta: „A magyar szabadságharcosoknak a barbár elnyomás ellen indított harca – amelyhez hasonlót nem találunk a történelemben – miértünk és az egész szabad világért folyt. Nincs szó, amely elég kemény volna ahhoz, hogy ennek az elnyomásnak durvaságát és kegyetlenségét kellő módon elítélhessük.”

A világhírű oxfordi professzor Salvador de Madariaga figyelmeztetett is: „Amikor a magyarok ledöntötték Sztálin óriási szobrát, amely szép fővárosukat rúttotta, összetört a vörös cár otromba fémteste, de a talapzaton ott maradt – megcsúfolva minden sztálintalanítást – a zsarnok csizmája. Ez a csizma most maga magától ismét meg akar indulni. Ha nem pusztítjuk el mi, európaiak, minket taposnak el durva talpai.”

Az szinte természetes, hogy a világ polgártudatú gondolkodói sorra ítélték el a szovjet, illetve a vele szövetséges ortodox magyar kommunista fegyveres agressziót. A katonai intervenció és az azt követő kegyetlen megtorlás azonban a nyugati kommunista vagy kommunista szimpatizáns értelmiség kiemelkedő személyiségeit is megdöbbentette. Jean-Paul Sartre, illetve Louis Aragon 1956 végén a következőket nyilatkozta a *France Observeur*-nek: „Alulírottak, akik sohasem tápláltunk barátságtalan érzelmeket a Szovjetunióval és a szocializmus ügye iránt, most mégis úgy érezzük, hogy tiltakoznunk kell a szovjet kormánynál. Tiltakoznunk az ellen, hogy ágyukkal iparkodnak elfojtani a magyar nép felkelését és függetlenedési törekvéseiket.” Sartre még azt is hozzátette: „Tévedéseket nem lehet ágyútűzzel kijavítani. A szocializmus, mint orosz behozatali áru, megbukott.”

Ugyancsak ebben a szellemben intézte szavait az olasz szocialistákhoz Ignotus Pál, az akkor már emigrációban élő, ismert baloldali gondolkodó is. „Amíg a népirtást, a nérói őrzőgést hibának könyveli el, esetleg baloldali elhajlásnak, kisiklásnak, amíg az üzemcsíttott embe-revést bocsátandó apró tévedésnek tekintik, addig akarva-akaratlanul a maguk forradalmának, haladónak érzett eszmevilágára és társadalmi rendjére sütik rá a szégyenbélyeget, mintegy kinyilatkozva, hogy náluk a hamis vád alapján az embermészárlás csak olyan illetlenségnek számít, mint másutt a köpködés a villamoson.”

1956. Már-márelkopott szólamnaktűnik, hogy a Németh László-i „vezér nélküli felkelés” ütötte az első szöveget a kommunizmus koporsójába. Ezek a mi eleink, a mezítlábas forradalmárok a Tóth Ilonák, a Tumbász Ákosok, Manszfeld Péterek, Toracz Sándorok és társaik elementáris erejű szabadság vágya és diktatúraellenessége új perspektívát adott a magyarságnak, s felnyitotta a Nyugat szemét. Megérdemlik, hogy szeressük őket, hogy ápoljuk emléküket, s ne feledjük, mit köszönhetünk nekik. Ötvenhat népét nem lehet és nem szabad elfelejtenünk.

Ha azt akarjuk, hogy 1956 valós értékeit tekintve kerüljön a nemzeti emlékezetbe, ezeket a névteleneket is nevesíteni kell, elmondani róluk, hogy mit tettek, és mit vállaltak a nemzet szabadságáért.

Tudatosítanunk kell: 1956 nem „kis októberi szocialista forradalom” volt, a nép nem a szocializmus megújítása érdekében harcolt, hanem a kommunista terror és az idegen elnyomás ellen. És ennek a forradalomnak az igazi hősei nem a tiszteletünket különben joggal bíró kommunista reformer Nagy Imre és társai voltak, hanem a pesti és a vidéki fiúk és lányok.

Apáink és nagyapáink! Tisztelet nekik.

FELHÍVÁS A RENDSZERVÁLTÁS KORDOKUMENTUMAINAK ÖSSZEGYŰJTÉSÉRE

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet (RETÖRKI) felhívással fordul mindazokhoz, akik (vagy akiknek felmenői) a rendszerváltás időszakának aktív részesei voltak azzal a céllal, hogy személyes visszaemlékezések, kordokumentumok, relikviák összegyűjtésével minél szélesebb iratanyag álljon össze a rendszerváltás harmincadik évfordulójának emlékére.

A gyűjtés az alábbi – rendszerváltással összefüggésbe hozható – dokumentumtípusokra összpontosít:

- iratok, dokumentumok
- választási plakátok
- szórólapok
- kéziratok
- tárgyi emlékek
- audio- és videofelvételek
- fényképek
- sajtóanyagok
- könyvek

A dokumentumok tulajdonosa dönthet úgy, hogy az *eredeti* iratanyagot letétként vagy ajándékozás formájában Intézetünk rendelkezésére bocsátja, amely gondoskodik az anyag őrzéséről és tudományos igényű kutathatóságáról. Természetesen nyitottak vagyunk arra is, hogy a benyújtott iratokról digitális *másolatot* készítésünk, az eredeti dokumentumokat visszajuttatva a tulajdonosnak.

A dokumentumok **előzetes egyeztetés után** leadhatók telephelyünkön, az alábbi címen: 1062 Budapest, Andrássy út 100. 1. emelet.

Előzetes egyeztetés céljából kérjük forduljon hozzánk a következő elérhetőségek valamelyikén:

E-mail: retorki@retorki.hu

Telefon: +36 1 301 8077

A dokumentumok beküldési/leadási határideje: folyamatos.

Bővebb információ az archívum honlapján érhető el: <http://archivum.retorki.hu/>

XI. Fiatal Politológusok Találkozója

pályázati felhívás

Az Ifjú Konzervatívok a Nemzetért Egyesület, valamint a Laktidelei Népfőiskola közösen szervezésében került megrendezésre 2020. március 27-29-én a XI. Fiatal Politológusok Találkozója.

A konferencián a harminc évvel ezelőtt, 1990 tavaszán megtartott első szabad választásokra emlékezünk.

Az évforduló alkalmából egyesületünk pályázatot hirdet az alábbi témában olyan magyar Kárpát-medencei felsőoktatási intézmények hallgatói számára, akik a bölcsészet-, társadalom- és gazdaságtudomány valamely szakágával foglalkoznak.

A pályázat első körében a pályamunkáik 2-3.000 karakteres rezüméjét kell megküldenie a hallgatóknak 2020. január 15-ig (szerda).

A szakmai bíráló bizottság 2020. január 20-ig értesíti a pályázót arról, hogy a témaválasztot kiadójazásra alkalmassáknak találta-e. Amennyiben igen, úgy a pályázó lehetőségét kap arra, hogy témáját 2020. március 6-ig (péntek) 20.000-30.000 karakteres terjedelemben kifejtse.

A zsűri február utolsó hetében bírálja el a beérkezett pályamunkákat. A tíz legjobb pályázó lehetőséget kap arra, hogy a március 27-29-én megrendezendő konferencián, a zsűri előtt 10 percben bemutathassa munkáját. A végső értékelés során a zsűri figyelembe veszi a szóbeli előadás minőségét is.

A legjobb tanulmányokat a „FIPOLIT Antológia” című kiadványban megjelentjük, valamint a pályázóknak lehetősége lesz poszter szekció keretében beállni és bemutatni dolgozatukat.

Díjazás:

1. helyezett: 250.000 forint, könyvsomag, publikáció;
2. helyezett: 150.000 forint, könyvsomag, publikáció;
3. helyezett: 100.000 forint, könyvsomag, publikáció;

A pályamunkák minősége figyelembe veszi a további pénzdíjak, és könyvtartalnak is várhatóak

VÁLASZTHATÓ TÉMAKÖRÖK:

1. Rendszerváltás és kommunikáció (összehát, visszaemlékezés, viták elemzése)
2. A rendszerváltás leletiana - Milyen reményekkel vágtunk bele a rendszerváltásba? Mi valósult meg belőlük? Milyen hangulat jellemzte azt a korszakot?
3. "Bekés átmenet", "csendes forradalom", rendszerváltás - egy terminológiai vita nyomában
4. A rendszerváltás gazdaságpolitikája (privatizáció, esély vagy végetes nba?)
5. A kelet-európai rendszerváltás hatása a határon túli magyarságra
6. A rendszerváltás 30 éve - a változások mai megítélése és továbbélése a társadalom identitásában
7. A demokratikus Magyarország politikai berendezkedésének eszmei irányzatai
8. Az első laktidelei találkozó politikai és eszmei hatásai
9. Jogai berendezkedés és intézményesítés a rendszerváltás során
10. A rendszerváltás európai megítélése – mikor váltunk főszereplőből mellékszereplőkké és mik ezek az okai?
11. Az első választási kampány sajátosságai, az eredményeket befolyásoló legfontosabb tényezők
12. Mozgalom vagy párt? A rendszerváltó ellenzék erők szervezeti kérdései
13. Az első szabad választás lehetőségének megteremtése a Kerekasztal tárgyalások tükrében
14. Az első szabad választás hazai és/vagy nemzetközi sajtóvisszhangjának elemzése

A pályamunka formai követelményei:

PDF formátum, Times New Roman betűtípus, 12-es betűméret, 1,5-es sorköz, bal margó 3 cm, jobb, alsó és felső margó 2,5 cm, szövegtől hivatkozás (név, dátum, oldalszám), az írodalomjegyzék a szakdolgozati formai követelményekkel azonos. A dokumentum címlapján szerepeljen a szerző neve, a dolgozat címe, az egyetem és a szak neve, valamint az e-mail cím.

A dolgozat elkészítéséhez segítségért nyújtunk az alábbi honlapunkon (www.ikonf.hu) megtalálható a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum eddig megjelent kiadványainak listáját.

Pályamunkák megküldése, további információk:

Hágen Ádám, az Ikon alelnöke (hagen.adam.me@gmail.com)

Jó munkát kívánunk!

Laktidelek, 2019. december 2.

Leszó Sándor

a Laktidelei Népfőiskola vezetője
a Magyar Országgyűlés alelnöke

Nagy Dóra

az Ikon elnöke

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

Zétényi Zsolt a Bajcsy-Zsilinszky Társaságról

„Bajcsy-Zsilinszky Endre ideológiai hovatartozása is megjelenik ebben a könyvben, hiszen kötelességünk tisztázni azt, hogy ki is volt a Társaság névadója” – mondta Bíró Zoltán, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum főigazgatója Zétényi Zsolt volt országgyűlési képviselő *Göröngyös úton* című kötetének a Nemzeti Közzolgálati Egyetem aulájában megtartott bemutatóján.

Bíró Zoltán könyvbemutatójában hangsúlyosan beszélt Bajcsy-Zsilinszky életéről, az Áchim-gyilkosság kapcsán, majd később is ráaggatott címkékről. „Egyenes, karakteres ember volt, aki nem volt hajlandó alkudni. Számára első a nemzet, az ország védelme volt – akárkivel szemben.” Bíró Zoltán kiemelte, hogy Zétényi Zsolt könyvét azért érdemes elolvasni, mert a Bajcsy-Zsilinszky Társaság mellett a névadó logikai útjáról szól, ahogy ő végigjárta a nemzeti elkötelezettség és szociális érzékenység útját. A Társaság elkerülte a párttá alakulást, és felvállalta Bajcsy-Zsilinszky erkölcsi tartását. Megkerülhetetlen szerepe volt abban, hogy 1988-89-ben hogyan alakult az ország sorsa, hiszen a rendszerváltásban nem csak pártok, hanem egyesületek, társaságok is részt vettek.

Zétényi Zsolt kiemelte, hogy a Bajcsy-Zsilinszky Társaság célja annak elősegítése volt, hogy történjen meg a fordulat, „amely a magyar nép kezébe adja az ország irányítását”. Az 1990-es választások után az öröm mellett csalódást okozott, hogy „politikai elitnek színterévé vált az ország, így a nép nem érezte magáénak a hatalmat.” A könyv bemutatja a Társaság utolsó éveit, az 1986. június 6., azaz Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének 100. évfordulója utáni időszakot egészen a 2000-es évek elején történt tényleges megszűnésig. A társaság állambiztonsági megfigyelésével kapcsolatos kérdésre válaszolva azt mondta: „Olyan személyek voltak titkos megbízottak, akikkel baráti kapcsolatot ápoltam, és ez megdöbbentett.”

Zétényi könyvében olvashatók olyan esetek is, melyek inkább saját, személyes tevékenységére vonatkoznak. A kötet kitér jogvédő szemléletét bizonyító *Magyarok a Kárpát-medencében*, 1990 c. jelentésére, amelyet az Országgyűlésnek készített az elszakított területek magyar közösségeinek állapotáról, több hetes helyszíni vizsgálódás után. Ismert törvényjavaslata példa nélküli volt a magyar jogtörténetben. Az Országgyűlés által 1991. november 4-én, a dicsőséges 1956-os forradalom és szabadságharc eltiprásának gyásznapján elfogadott, ám az Alkotmánybíróság által 1992-ben megsemmisített törvény, a „lex Zétényi” az önkényuralom által nem üldözött szándékos emberölés, halált okozó súlyos testi sértés és hazaárulás büntethetőségét tette volna lehetővé. Alapgondolatát – hogy az önkényuralmi bűncselekmények büntethetőségének elévülése nyugszik az önkényuralmi hatalomgyakorlás idején – később számos országban, így Németországban, Csehországban, Dél-Amerikában érvényesítették. Ide tért vissza a magyar törvényhozás 2011-ben, amikor húsz év elteltével újra rendelkezett a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről. (Medveczky Attila)

Kukorelli István a népszavazásról

Az Egyetem téri Aula Magnában került sor Kukorelli István *Kell-e nekünk népszavazás?* című könyvének bemutatójára, amelyet a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) – a Magyar Alkotmányjogászok Egyesületével és az ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszékével együttműködve – szervezett.

Bíró Zoltán megnyitójában reményét fejezte ki, hogy a kötetet nem csak szakmabeliek olvassák majd élvezettel.

„Amikor meghallom azt a szót, hogy népszavazás, a híres soproni népszavazás jut eszembe. Talán ez a soproni népszavazás az a közös magyar tudás, kollektív tapasztalat, amely minden magyar népszavazásról szóló bölcsesség végső eredője” – kezdte beszédét Dr. Sulyok Tamás, az Alkotmánybíróság elnöke, a könyv méltatója. „Kit ne lelkesített volna ifjú korában, kit ne töltött volna el a népfelség iránti őszinte csodálattal, hogy a soproniak a vesztes világháborút követően Magyarországra szavaztak? Ebből az igenlő alapállásból vettem kezembe Kukorelli tanár úr remek és fontos könyvét a népszavazásról.” Csak helyeselni tudja, hogy Kukorelli a rendszerváltással kapcsolatos tudását és tapasztalatát írásban is igyekszik átmenteni az utókor, különösképpen a történésekre már csak mint történelemre visszatekintő ifjúság számára. Az Alkotmánybíróság elnöke nemzetközi kitekintésbe helyezte az általa elmondottakat: eszerint a világ demokratikus országaiban az utóbbi évtizedekben jelentősen megugrottak a népszavazások. Ezt értelmezve leszögezte: a növekedést generáló tényezők között kétségtávol felismerhetők speciális körülmények, például a diktatúra alól felszabaduló országok új kormányzatainak törekvései, a nemzeti függetlenség, az új alkotmány legitimációja, az uniós csatlakozással kapcsolatos döntések. A tendenciának vannak azonban mélyebben fekvő, társadalmi okai: a növekvő átlagos életszínvonal, a képzettségi szint, az információs társadalom által nyújtott széles körű tájékozódási lehetőségek, egyúttal az erősödő individualizáció, amellyel együtt jár a hagyományos érdekképviselések szerepének csökkenése és a polgárok növekvő igénye arra, hogy az őket érintő politikai döntésekbe beleszóljanak. Mindezek a tényezők szerepet játszanak a részvételi demokrácia gondolatának és a népszavazásokon is túlmutató sokrétű gyakorlatának új keletű népszerűségében és terjedésében. A pozitívumok mellett persze ismertek a rendszer árnyoldalai is, így az, „hogy a közvetlen demokratikus eszközökkel elsősorban csak a politikailag eleve aktív polgárok és csoportok szűkebb köre él. Ahogy az is, hogy a szélesebb körű néprészvétel lelassítja a problémák megoldását. Sőt egyes népszavazások csak felerősítik a konfliktusokat.” „Kinek - kinek magának kell megválaszolnia a kérdést, hogy kell-e nekünk népszavazás” – szögezte le az Alkotmánybíróság elnöke. „Én egy moderáltabb álláspontot képviselek. Politikailag így is erősen polarizált társadalmunkban nem élezné ki még jobban a szembenállást, ha még szélesebb teret engednénk a közvetlen néprészvételnek az országos politikai kérdések eldöntésében? Csak megfelelő szabályozások esetén lehetne a közvetlen demokratikus intézményeket szélesebb körben alkalmazni.”

Dr. Pálffy Ilona, a Nemzeti Választási Iroda elnöke arról beszélt, hogy az NVI-t folyamatosan azzal támadják, hogy a hatályos szabályok gátolják a népszavazások kezdeményezését. Pálffy úgy vélte: lehet, hogy az országos referendum kiírásához szükséges kétszáz ezer aláírás sok, de Horvátországban és Lettországon a választópolgárok tíz százalékának ajánlása, Litvániában pedig háromszáz ezer aláírás szükséges. Szerinte káros, amikor a népszavazás intézményéből egyesek paródiát csinálnak. A könyvről úgy vélte: „Lehet belőle tanulni történelmet, politológiát, politikát. Fel lehet használni kodifikáció során, a jogalkalmazás szinte valamennyi területén.”

Végül a kötet szerzője, Dr. Kukorelli István alkotmányjogász, egyetemi tanár, az ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszékének tanára, a Kari Doktori Iskola Tanácsának elnöke, az OVB volt

tagja, elnöke és hajdani alkotmánybíró közölte, egy alkotmányjogi kérdés sem készítette annyi töprengésre, mint a népszavazás. „Minden bizonnyal azért is, mert jogalkalmazóként az OVB tagjaként közvetlenül is részese lehettem a folyamatoknak. A könyvben leírt hét elrendelt népszavazásból hatnak a lebonyolításában személyesen is részt vehettem. Ezért vehető ki a könyvből a személyesebb hangvétel, mert ezt a munkát belülről szívből végeztem el. Azt vettem papírra, amint, ahogy láttam a történeteket. Véleményemmel, adott esetben különvéleményemmel együtt. A népszavazás intézményén keresztül lemérhettem saját egyedfejlődésemet is. Ma már sokkal megengedőbb vagyok a népszavazással kapcsolatban, látva annak korlátait, mint a rendszerváltás éveiben. Akkor, harminc évvel ezelőtt, a tömegtüntetések korában természetes volt, hogy a közvetlen demokrácia feltétlen híveként nyilvánultam meg. A közvetlen demokrácia szerintem sokkal többet jelent, mint maga a népszavazás. Mégis szükség van a népszavazás intézményére, rendeltetésszerűen, egy árnyaltabb hatalommegosztási modell érdekében: hogy ne csak a választás napján legyünk a politika cselekvő alanyai. A népszavazás jövőjével kapcsolatban borúlátóan optimista vagyok. A szerző mindig reménykedik, hogy hasznos dolgot művel. Ha dokumentál, ha tükröt tart – hátha belenéznek.” (Medveczky Attila)

Domonkos László és András Attila a délvidéki rendszerváltásról

Mi vezetett a történelmi Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége széteséséhez? Elég egy, de igazán erős magyar párt, vagy inkább többpártrendszer kell a Délvidéken, s virágozzék minden virág? Milyen kihívások előtt áll a bácskai és a bánáti magyar értelmiség? – ezekre a

kérdésekre keresték a választ a résztvevők a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) konferenciatermében Domonkos László *Délvidéki rendszer, magyar váltás* című könyvének bemutatóján.

A beszélgetés résztvevői, Bíró Zoltán, a RETÖRKI főigazgatója, András Attila, a Magyarok Udvari Kamaraszínház igaz-

gatója és Domonkos László egyetértettek abban, hogy nem csupán a pártvezetőségen belüli villongások okozták a történelmi Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) megszűnését. Az akkori szerb államnak és a Horn-Kuncze kormánynak is érdekében állt az erős délvidéki magyar érdekképviselet szétverése.

András Attila színigazgató elmondta, hogy a könyv fő témája Jugoszlávia széthullása, a magyar autonómiatörekvések megszületése, valamint a VMDK létrehozása és szétverése. András szerint ilyen jellegű munkát senki nem tett le az asztalra.

Domonkos László beszélt a „jugó” hamis csillogásról, arról, hogy Magyarországon még 1988-ban is ritka kincsnek számítottak a jugoszláviai magyar nyelvű sajtótermékek. A

Magyar Szó, a *7 Nap*, a *Híd* vagy éppen az Új Symposion a *Newsweek*kel vagy a *Times*-szal egyenértékű, szenzációszámba menő kuriózumnak számított.

Bíró Zoltán szerint árnyalni kell a Balkán-képet, s nem lehet minden balkáni országot egy kalap alá venni. Arról beszélt, amikor Pozsgay Imrével együtt meglátogatták Milosevicset. Másfél órán keresztül tárgyaltak Miloseviccsel, s közben megérkezett Šešelj vajda, aki kijelentette: „ahol egyetlen szerb él, az már Szerbia”. Erre így reagált Bíró Zoltán: „ahhoz mit szólna, ha azt mondanánk, ahol egyetlen magyar él, az Magyarország?” Šešelj egyáltalán nem jött zavarba, nem törődött a logikával.

Az 1974-ben létrehozott Vajdasági Autonóm Tartományról szólva András Attila azt mondta: „Az autonómiának voltak előnyei is. Ilyenek a magyar tannyelvű iskolák, ahol bár a történelmet nem úgy tanították, hogy azzal a magyar identitástudatot megerősítsék, de ezek az iskolák működtek.” Kiemelte, hogy Jugoszláviáról nem lehet úgy gondolkodni, mint Szerbiáról: Tito nyújtott a magyaroknak egyfajta látszatdemokráciát, de Jugoszlávia kirakatcsillogása sokakat megtévesztett, így a helyi magyarokat is. Amikor pedig „Milosevics megindult a hatalomért, nem szerb nacionalista volt, hanem sztálini jövőt akart Jugoszlávia számára, de közben összeomlott a Szovjetunió. Amikor kirobbantotta a háborút, akkor volt a Gorbacsov-elleni puccs. Amikor Milosevics látta, hogy a kommunista fordulat nem megy, akkor hirtelen nacionalistává vált, s rájátszott a szerbség képzelte fölényére.”

Domonkos hozzátette, hogy a vajdasági tartomány nagyon gazdag volt, és ezt kihasználták Belgrádban. Azért szüntette meg Milosevics az autonóm státuszt, hogy a Bácskában termeltekből jogilag is egész Szerbiának jusson. Tehát már nem volt elég a korábbi „fejőstehen”-szerep, hanem ki is rabolták a régiót. A délvidéki magyarok azt látták, hogy szülőföldjük tovább nem lesz többé olyan helyzetben, hogy önállóan döntsön társadalmi és gazdasági fejlődéséről, jövedelmeiről, pénzügyeiről, kérdésessé vált a nemzetek és nemzetiségek addig legalább papíron látványosan létező, de úgy-ahogy még be is tartható, a gyakorlatban pedig többé-kevésbé számon kérhető, bár szigorúan viszonylagos „húzd meg-ereszd meg” egyenjogúsága. Domonkos László szerint a kötet megjelenését az is indokolja, hogy az egykori Jugoszlávia magyarlakta területein 1989 és 1993–94 között lezajlott események nemzetiségpolitikai és közéleti jellegű vizsgálata a rendszerváltás közép-európai folyamatának néhány sajátos, ugyanakkor meglehetősen specifikus vetületét képes megvilágítani, elsősorban a délvidéki magyarság politikai-érdekvédelmi szervezetének létrejöttével és működésével összefüggésben. Remélhetőleg a délvidéki rendszerváltozás magyar központú vizsgálata hozzájárul az elszakított területeken élő nemzettársaink legújabb politikai, érdekvédelmi és közéleti történetének mélyebb, alaposabb és hitelesebb megismeréséhez és vizsgálatához. (Medveczky Attila)

Für Lajos Művelődési Központ Egyházasköteleken

Szeptember 21-én adták át az immár Für Lajos nevét viselő művelődési központot Egyházasköteleken, a volt honvédelmi miniszter szülőfalujában. Az ünnepségen beszédet mondott Intézetünk főigazgatója, Bíró Zoltán, aki kiemelte, hogy Für Lajos példaértékű ember volt, és büszke rá, hogy együtt munkálkodhatott vele az ország sorsának alakításában. Az ünnepélyes átadáson emlékezett férjére Bíró Friderika, valamint beszédet mondott Hende Csaba, az Országgyűlés alelnöke, korábbi honvédelmi miniszter, Für Lajos egykori közeli munkatársa; V. Németh Zsolt államtitkár és Szvoboda Tamás, a település jelenlegi polgármestere. A megújult épületben kisebb kiállítást rendezett be Bíró Friderika, ami végigköveti Für Lajos életútját a falubéli kezdetektől a tudományos pályán át egészen a miniszterségig.

RETÖRKI-különdíj a Lakiteleki Filmszemlén

A XIX. Lakiteleki Filmszemlén a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) 150.000 Ft-os különdíját az *Érczel mért életek* című alkotás kapta. Rendezője a szabadkai Kabók Erika. Az alkotás a RETÖRKI különdíján kívül még magáénak tudhatja a Honvédelmi Minisztérium különdíját is.

Radnóti Miklós születésének 110. és halálának 75. évfordulója alkalmából Tóth Péter Lóránt kunszentmiklósi Radnóti-díjas versmondó 2019. augusztus 31-e és szeptember 24-e között Bortól Abdáig gyalogosan végigjárta az erőltetett menet útját. A film bemutatja a szerbiai bányavárosban található emlékeket, amelyek a magyar munkaszolgálatosok emlékét őrzik és a versvándorral együtt végighalad Radnótiék útján, amely Vajdaságban már mozgó vesztőhellyé vált.

Közgazdászok és szociológusok találkozója

Lóránt Károly, intézetünk külsős munkatársa szervezésében a közgazdászok és szociológusok 4K Köre jött össze a RETÖRKI tanácstermében annak érdekében, hogy a rendszerváltás időszakából kiindulva fontos szociálpolitikai és gazdasági kérdéseket vitassanak meg. A műhelyvita-sorozat szeptemberi alkalmán Somogyi Ferenc, a Széchenyi Ferenc Egyetem oktatója tartott előadást *Mi jön a megvalósult utópiák után?* címmel. Novemberben Bánóczy János *Adósságtengerben a világ* című előadása és Fauszt Anita *Liberalizmus – populizmus – a sztereotípiákon túl* című korreferátuma hangzott el.

Bakos Edit

A szellemi honfoglalás építője

Sára Sándor (1933-2019)

Már hosszú ideje küzdött, gyakran volt kórházban, de a tudat, hogy közöttünk van, erőt, biztonságot adott nekünk. Sára Sándor ismert és mára elismert művész, a szakmai, művészeti díjak mindegyikét megkapta a Balázs Béla-díjtól egészen a 2018-ban átvett Kossuth Nagydíjig. A Nemzet Művésze volt. Minden munkája egyben közéleti szerepvállalás is. Ezt igazolták vissza a különböző civil szervezetek díjai is. Csak néhány a sok közül: Politikai Elítéltek Közösségéért Érdemkereszt, Tura nagyközség díszpolgára, Magyar Örökség Díj, „Hűség a hazához” Érdemkereszt, Gulág-émlékérem, Hazám díj, Pest megye díszpolgára, Teleki Pál Érdemérem.

1933-ban született Turán. A településhez, a vidékhez élete végéig hű maradt. Budapest, Köveskál és Tura hármában élt. Káderlapja miatt – édesapja jegyző volt – elsőre nem vették fel a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, de nem tétlenkedett: fényképezte a turai lakodalmakat, dokumentálta a falu életét, ünnepeit. „Figuránsként” talajtani méréseket végezve bejárta, s közben megismerte az országot, a tanyákat, az ott élő embereket, gondjaikat, örömeiket. Fotózott, s a második felvételijére vitt képeiről Illés György, a főiskola operatőr tanszakának vezetője így emlékezett: „Feljött vidékről egy fiatalember egy hallatlanul érdekes fotósorozattal. Álomszép dolgokat csinált. Úgy hívták: Sára Sándor.”

A fotózást a filmkészítés mellett is folytatta. Gyönyörű állóképei beszédes emberi arcokat, házakat, tárgyakat őriznek a háború után rohamtempóban felszámolt vidéki, paraszti Magyarországról. Amerre járt, lefényképezte a világháborús emlékműveket, s *Pro Patria* című rövidfilmjében ezeket, s a hazatérő, megnyomorított, sebesült katonák képeit szembesíti a korabeli, háborúzásra lelkesítő híradókkal, a háborús propaganda hazugságával.

Képteremtő fantáziájáról, kompozíciós készségéről, az általa fényképezett sok szép film tanúskodik. A Gaál Istvánnal készített *Pályamunkások* című vizsgafilmje, amelyben a kép és a zene ritmusának egymásra hatása a kísérlet tárgya, a bécsi világifjúsági találkozó nagydíját nyerte el. A korszerű filmnyelv megteremtésének kísérlete, az 1960-ban forgatott *Virágát a napnak* című filmköltemény. Folytathatta volna ezt az utat, hiszen mestere volt a szakmájának, s olyan –egymástól távol álló rendezők – változatos stílusú filmek képi világát teremtette meg operatőrként, mint például a *Sodrásban*, az *Orpheus és Euridiké* (Gaál István), a *Tízezer nap*, az *Ítélet*, a *Hószakadás* (Kósa Ferenc), a *Gyermekebetegségek* (Kardos Ferenc, Rózsa János), az *Ünnepnapok* (Kados Ferenc), az *Apa*, a *Tűzoltó utca 25.* (Szabó István), az *Árvácska* (Ranódy László), a *Circus Maximus* (Radványi Géza), illetve a Huszárik Zoltánnal közös alkotásuk, a felejthetetlen *Szindbád*.

Neki azonban önálló mondandója volt. Az emberi sorsok, a történelmi fehér foltok, a társadalmi igazságtalanságok, anomáliák izgatták. A dokumentumfilm erejében bízva forgatta *Egyedül* c. filmjét a magányról, s a *Vízkeresztet*, amelyben felejthetetlen képsorokkal villantja fel a tanyán élők életét.

Az alkatában meglévő türelmetlen tenni akarás, a szüntelen teremtési, jobbítási és kiigazítási törekvés megerősítést kap, amikor a Turán néprajzi filmet forgató Szóts

Sára Sándor az Uránia Nemzeti Filmszínházban, 2008 novemberében.

Istvánnal megismerkedik. Mellészegődik, s tanul tőle. Csodálja a rendező tehetségét, alaposágát, az alkotás iránti alázatát, emberi, szakmai tisztességét. Később Szótsnek, s Illés Györgynek köszönheti, hogy noha 1956-ban tagja volt a főiskola Forradalmi Bizottságának, nem érte komoly retorzió. Mindössze annyi történt, hogy elvégezvén a főiskolát büntetésből nem a játékfilm-, hanem a dokumentumfilm-stúdióba került.

Alapító tagja a Balázs Béla Stúdiónak, a magyar film nagy korszakát megteremtő fiatal filmes nemzedék szabad szellemi műhelyének, amely a '60-as években a demokrácia szigete. Itt született nagy visszhangot kiváltó, ma is érvényes rövidfilmje, a *Cigányok*, egyik első dokumentuma a kiszolgáltatottak iránt érzett szolidaritásának.

1968-ban készített első önéletrajzi ihletésű nagyjátékfilmje, a *Feldobott kő*, nemzedékének új, értékközpontú szemléletével az ötvenes évek drámáit ábrázolja kritikus szenvedéllyel. A *Holnap lesz fácán* (1974) vérbeli szatíra a bürokráciáról. A *80 huszár* (1978) hiteles krónikák alapján eleveníti meg egy Lengyelországban állomásozó huszárezred eszmélését arra, hogy idegen érdekekért, a hozzájuk hasonlók ellen harcolnak. Hazaszökésük, küzdelmes útjuk története a szabadságharc Világosig terjedő története is egyben. A *Tüske a köröm alatt* (1987) a helyi kiskirályok ellen született, majd egyre drámaibb történetekben – *Könyörtelen idők* (1991), a *Vigyázók* (1993), *A vád* (1996) – jelenítette meg a második világháború borzalmait.

Hosszú dokumentumfilmjeivel emberek sokaságának adta vissza az önbecsülését, emléket állítva azoknak, akiket egy történelmi korszak megbélyegzett. A 25 részes *Krónika* (1982), illetve moziváltozata, a *Pergőtűz* című filmpozsával a 2. Magyar Hadsereg bekerült a nemzet, s valamennyiünk emlékezetébe. A doni katasztrófát feldolgozó filmfolyam a szemtanúk és a túlélők beszámolóit, valamint korabeli híradók alapján olyan eseményekkel ismertette meg a közönséget, amelyeket egyéni sorsokon keresztül egy ország megszenvedett, de amelyek feldolgozásához a történészek csak később kezdtek vagy kezdhettek hozzá.

Néptanítók c. filmje főhajtás, tiszteletadás azoknak a tanítóknak, akiket szinte kivétel nélkül kivittek a frontra, s akik alhadnagyokként, zászlósokként védték a rájuk bízott bakákat, s amennyit csak tudtak, hazahoztak. De ugyanígy védték '56-ban a falu

népét, rendjét, miközben irányították a szabadságmozgalmat, amiért természetesen megkapták kegyetlen büntetésüket.

A 14 részből álló *Nehézsorsúak* hősei a szovjet lágerekbe elhurcolt, s onnan visszatért túlélők. Ehhez a vonulathoz tartozik a *Csonka Bereg*, a *Magyar nők a Gulágon*, a *Memento*. A Gulag filmjeinek torokszorító vallomásai mellett elkészítette *A lefegyverzett ellenséges erők* c. filmjét is a nyugati hadifogságba esettek kicsit sem könnyebb életéről.

A bukovinai székelyek sorsát bemutató *Sír az út előttem* című filmpozshoz személyes emlékem is fűződik. Elkészültekor bekerült a filmszemle versenyprogramjába. A zsűri hosszan tanakodott, mert soha a szemlék történetében előtte még nem díjaztak dokumentumfilmet. A filmnek azonban olyan erős katartikus hatása volt, hogy – noha a zsűri különböző ízlésű, értékrendű tagokból állt – végül egyhangú döntéssel, megelőzve a versenyben lévő összes játékfilmet, megkapta a szemle fődíját.

Az alkotás mellett figyelemmel kísérte a megszületett művek további sorsát, kíváncsúnak tartotta a filmszerető és filmértő közönség/közösség megteremtését is. A Magyar Filmklubok Szövetsége létrehozásának egyik kezdeményezője, s 1986-tól hosszú évtizedekig elnöke, később tiszteletbeli elnöke volt.

S végül emlékezzünk Sára Sándor életművének legnagyobb hatású darabjára, a Duna Televízióra... 1993 nyarán kérték fel a Duna TV élére, amelynek akkor a politikai szándékon és az indulásra biztosított mindösszesen 300 millió forinton kívül semmije sem volt. Nem volt gyártó bázisa, műsortartaléka, stúdiója, technikája, irodái, saját pénzügyi, számviteli részlege.

Lett viszont elszánt elnöke, aki elhatározta, hogy az összmagyarságnak szóló televíziót teremt maga válogatta csapatával. Következétesen érvényesítette és érvényesítette, hogy a televízió tartalmában, arculatában, szervezetében egyaránt meghatározó legyen a „határon túliság”. A határon túli területekről választották a bemondókat, a tudósítói hálózatot, s a tartalmi kérdéseken túl a televízió formai jegyei is az egységes magyar kultúrát hirdették. A deklarált szellemi honfoglalás részeként került képernyőre a déli harangszó, mindig más magyarországi vagy határon túli templom képével és haranghangjával, s a határjelölés nélküli Kárpát-medence domborzati térképén megjelenő időjárás-jelentés.

Gondoskodott arról, hogy a műsor vételi lehetőségének elősegítésére televíziók, műholdvevők jussanak el a magyarság közintézményeihez, iskolákhoz, egyházakhoz.

Az elkötelezett, felelősen gondolkodó, de televíziós ismeretekkel nem rendelkező határon túli munkatársaknak létrehozott Dunaversitás Sára Sándor vezetésével kidolgozott tanterv alapján biztosított magas szintű elméleti és gyakorlati szakmai képzést.

A médiaháború idején, a politikai közéletben és a sajtóban megnyilvánuló Duna-ellenes indulatok természetesen eljutottak a televízió falain belülre is. Sára Sándor azonban megalapozott, kimagasló szakmai tekintélyének köszönhetően nyugalmat és magabiztosságot sugárzott a külvilág felé csakúgy, mint közvetlen munkatársi környezetére és a Duna Televízió egészére. A tervszerű építkezés nyugalmit és lendületét sugallta. Kiváló vezetői képességű, hittel, hitelesen dolgozó, a Duna Televízió arculatát meghatározó elnök volt.

Elszánt építő, aki 2000-re fáradhatatlan munkával kiépített egy televíziós szervezetet, s létrehozott egy csapatot. Kényszerű leköszönésekor olyan televíziót adott át, amely megkapta az UNESCO legjobb kulturális televíziónak járó kitüntető címét, de ami

ettől is több, kivívta az ország határain túl élő magyar nézői számára legfontosabb kultúráközvetítő, hírközlő, oktató, közösségteremtő televízió rangját.

Életem nagy ajándékának tekintem, hogy a csapatának tagja lehettem.

Benkő Samu akadémikus, kurátor így búcsúzott a Duna Televízió elnökétől: „Rendkívüli módon tisztetem Sára Sándorban azt, hogy ha a meggyőződése azt diktálta, adott pillanatban tudott nemet mondani. Olyan időkben, amikor a közszolgáltatásra vállalkozott emberek hozzászoktak ahhoz, hogy többnyire igent mondanak azoknak, akiknek – úgy érzik – a megbízásából dolgoznak, ez rendkívül fontos tulajdonság.”

De mint élete során sosem tette, Sára Sándor a Duna Televízióból távozva sem tétlenkedett. Elnöke volt az évente megrendezett Lakiteleki Filmszemlének. 1992-től tagja a Magyar Művészeti Akadémiának, hosszú évekig elnökségi tagja, s ahogy az Akadémia köztestület lett, s anyagi lehetőségek is adódtak, legendás munkabírása új feladatokat talált. Megismertetni a fiatal generációkkal a magyar filmművészet megszületett, igazi értékeit, őrizni, dokumentálni a hajdanvolt Duna Televízió értékeit, hallatni a szakma hangját a filmgyártással, terjesztéssel kapcsolatos ügyekben, ápolni az emléket szeretve tisztelt mesterének, Szóts Istvánnak, közeli pályatársainak, barátainak, Huszárik Zoltánnak, Gaál Istvánnak.

85. születésnapján, Turán, szülőházában, amelyet alkotóháznak ajánlott fel, létrehozta a Feldobott Kő Alapítványt a Galga mentén élő vagy onnan származó fiatalok alkotói és kutatói tevékenységének segítésére.

Élete, életműve legyen nemzedékek számára lelkesítő példa!

Drága Elnök Úr! Nyugodjon békében!

Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Sára Sándor és Novák Ferenc az Uránia Nemzeti Filmszínházban, 2008 novemberében.

A Rendszerváltó Archívum 2019/4. számának szerzői

Almássy Ferenc (Poissy /Franciaország/, 1988) Francia-magyar újságíró. 2010-ben költözött Párizsból Magyarországra. A francia konzervatív *TV Libertés* közép-európai tudósítója, a *Visegrád Post* honlap alapítója és főszerkesztője.

Bakos Edit (Budapest, 1951) Televíziós szakember. Az ELTE BTK magyar-népművelés szakán diplomázott 1974-ben. 1984 és 1994 között a Magyar Film- és TV-művészek Szövetségének ügyvezető titkára, majd a Magyar Mozgóképi Alapítvány kuratóriumi titkára. 1993 és 2000 között a DUNA TV főigazgatói irodavezetője, majd a műsorszerkesztés vezetője, műsorigazgató. 1997-től művészeti, 1999-től programfelügyelő alelnök. 2005 és 2015 között az Uránia Nemzeti Filmszínház vezetője. Jelenleg az Art Mozi Egyesület vezetője.

Bandi István (Marosvásárhely, 1973) Történész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen diplomázott történelem-szociológia szakon. Tudományos pályáját a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központjában kezdte, majd az MTA Kisebbségkutató Intézetében folytatta. 2011-től az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Tudományos Főosztályának munkatársa. Fő kutatási területét a román szakszolgálatok 20. századi története jelenti.

Domonkos László (Szeged, 1951) Író, újságíró, televíziós szerkesztő. Rendszeresen publikál a Magyar Hírlapban, a Magyar Időkben, továbbá a Hitel és a délvidéki Aracs című folyóiratokban. A Trianoni Szemle szerkesztőségének tagja. Kutatásai a magyar média történeti szempontú elemzésére, illetve a határon túli politikai szervezetek történetének feltárására irányulnak. A RETÖRKI külsős munkatársa. Kötetei jelentek meg a délvidéki magyarság történetéről, 1956-ról, 20. századi történelmi személyiségekről (Kratochvil Károly, Francia Kiss Mihály, Csurka István, legutóbb Héjjas Iván) és a Duna TV-ről.

Duray Miklós (Losonc, 1945) Politikus, író, geológus. 1971-ben szerzett geológusi diplomát a pozsonyi Comenius Egyetemen. 1968–69-ben a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete (Csemadok) elnökségi tagja, a Magyar Ifjúsági Szövetség (MISZ) alapítója, főtítkára, majd egy évig elnöke volt. 1969 novemberében a MISZ-t megszüntették, decemberben kilépett a Csemadokban viselt tisztségeiről, majd ki is zárták a szervezetről. 1978-ban alapítója és egyben szóvivője lett a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának. 1982-ben, majd 1984-ben is letartóztatták – többek között a Charta 77 aláírása, illetve a csehszlovákiai magyarság érdekében folytatott jogvédő tevékenysége miatt. 1990 és 1998 között a (cseh)szlovákiai magyar Együttélés Politikai Mozgalom elnöke, 1994 és 1996 között a Magyar Koalíció parlamenti frakciójának elnöke. 1999 és 2007 között a Magyar Koalíció Pártjának ügyvezető, 2007 és 2010 között stratégiai alelnöke. 1990 és 2010 között a csehszlovák, majd a szlovák törvényhozás tagja.

Hódi Sándor (Nagytószeg, 1943) Pszichológus, író, politikus. 1972-ben okleveles klinikus pszichológusi, 1974-ben bölcsész tudományi diplomát szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1975-ben a Zágrábi Tudományegyetem pszichológiai tudományok doktora lett. 1975 óta gyárakban, intézetekben, iskolában dolgozott pszichológusként, 2007 óta szabadfoglalkozású író, tudományos kutató. 1990-ben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) alapítója, 1994-ig alelnöke. 1994-ben részt vett a Vajdasági Magyar Szövetség megalapításában, 1998-ig a VMSZ elnökségének tagja volt. 1992 és 2000 között a Magyarok Világszövetsége (MVSZ) elnökségi tagja, 1994-től az MVSZ Jugoszláviai Országos Tanácsának (JOT) alapító elnöke, 1996-tól a Kárpát-medencei régió elnökhelyettese. 1991 óta a Közép-európai Népcsoportok Fórumának elnöke.

Jónás Róbert (Csenger, 1978) Történelem szakon szerzett alapszakos diplomát 2015-ben a Kodolányi János Főiskolán, majd 2017-ben végzett a Nemzetközi Tanulmányok mesterszakon.

A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa. 2018 szeptemberétől az Eszterházy Károly Egyetem történelem szakának mesterszakos hallgatója.

Lezsák Sándor (Kispest, 1949) Költő, politikus. 1968-ban érettségizett a Madách Imre Gimnáziumban. 1969 és 1974 között képesítés nélküli volt Lakiteleken, a szikrai tanyasi iskolában, 1974-től általános iskolai tanár a településen. 1975-ben a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán szervezett magyar-történelem szakos tanári diplomát. 1969 és 1985 között a lakiteleki Művelődési Ház népművelője. 1979-ben a fiatal írók lakiteleki találkozójának fő szervezője. 1985-ből a Bethlen Gábor Alapítvány vidéki titkára, 2009 óta az alapítvány kuratóriumának elnöke. 1987. szeptember 27-én az ő kertjében tartották meg az első lakiteleki találkozót. Az MDF alapítója, kezdetől a mozgalom, majd párt elnökségi tagja, később alelnöke, 1996 és 1999 között elnöke. 2004-ben kizárták az MDF-ből, 2006-tól a Nemzeti Fórum elnöke. 1991-től a Lakiteleki Alapítvány és Népfőiskola alapítója, kuratóriumi elnöke. 1994 óta országgyűlési képviselő, az MDF, majd 2006 óta a Fidesz frakciójában. Az Országgyűlés alelnöke.

M. Kiss Sándor (Budapest, 1943) Történész, a RETÖRKI tudományos főigazgató-helyettese. 1967-ben végzett az ELTE BTK-n magyar-történelem szakos tanárként. 1967 szeptemberétől 1972. december 31-ig a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkatársa, majd főmunkatársa. 1973. január 1-jétől 1990 októberéig a Népművelési Intézet, majd jogutóda a Művelődéskutató Intézet munkatársa, majd főmunkatársa volt. 1990-ben és 1991-ben a Művelődésügyi Minisztérium kabinetirodájának volt az osztályvezetője, majd ezután visszatért a Hadtörténeti Intézetbe, ahol tudományos főmunkatársként tevékenykedett 1997 szeptemberéig. (1991 és 1994 júniusa között másodállásban a Miniszterelnöki Tanácsadó Testület kormányfőtanácsosa volt.) 1997 szeptemberétől 2013. június 30-ig a PPKE BTK Történeti Intézetének vezetője. 2004-től egyetemi tanár, jelenleg professor emeritus. 2013. július 1-jétől a RETÖRKI főigazgató-helyettese. Főbb kutatási területei: a második világháború alatti anti-hitlerista nemzeti ellenállási mozgalom története; az 1956-os forradalom és szabadságharc, illetve az azt követő megtorlás története.

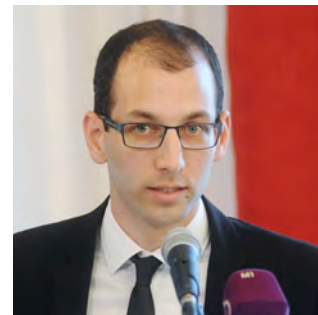
Orosz Ildikó (Nagydobrony, 1960) Egyetemi tanár, politikus. 1983-ban szerzett matematika tanári diplomát az Ungvári Állami Egyetemen. Már tanulmányai alatt dolgozott a Nagydobronyi Középiskolában, 1985-től az iskola oktatásért felelős igazgatóhelyettese, 1990 és 1995 között igazgatója volt. 2001-ben szerzett doktori fokozatot a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszékén. 1996-tól a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, majd II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szervezője, tanára, 2000-től elnöke. 1991 óta a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség alapító elnöke.

Az egyéb írássok szerzőinek életrajzai

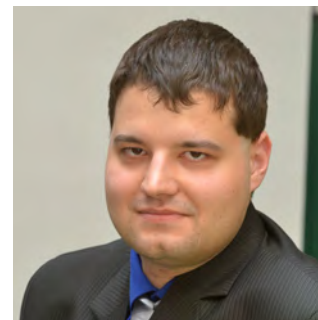
Csoóri Sándor (Zámoly, 1930 – Üröm, 2016) Író, költő. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. 1942-ben került Pápára a Református Kollégiumba, itt érettségizett 1950-ben. Ezután munkatársa lett a Pápai Néplapnak és a Veszprém megyei Népújságnak. Majd az Egyetemi Orosz Intézetben orosz-történelem-marxizmus és műfordítás szakon tanult. 1953–54-ben az Irodalmi Újság, 1954-ben a Szabad Ifjúság munkatársa. 1955–56-ben az Új Hang versrovatának szerkesztője, 1962–63-ban a Jövő Mérnöke című lap munkatársa. 1968-tól 1988-ig a MAFILM dramaturgja. Az 1980-as évektől a szellemi és politikai ellenzék egyik vezetője, a monori és a lakiteleki tanácskozás előkészítése, a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja. 1988-tól 1992-ig a Hitel szerkesztőbizottságának elnöke, majd a lap főszerkesztője. 1991-től 2000-ig a Magyarok Világszövetségének elnöke. Utolsó éveiben visszavonult életet élt.

A szerkesztők életrajzai

Házi Balázs (Budapest, 1987) Történész, levéltáros. A budapesti Tol-dy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Páz-mány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013–2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány titkára.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988) Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kér-déseit kutatta, szakdolgozata a Látóhatár c. müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Kőrösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

RENDSZERVÁLTÓ **ARCHÍVUM**

Kiadó:

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:

Bíró Zoltán

Kiadó székhelye:

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:

Házi Balázs, Nagymihály Zoltán

Főmunkatárs:

Jónás Róbert

Szerkesztőség tagjai:

Gulyás Martin, Pálinkás Barnabás, Székér Nóra

Nyelvi lektor:

Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:

Házi Balázs, RETÖRKI

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)

HU ISSN 2498-9193 (online)

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

Szabó László Zsolt – Tóth Gy. László

HÚSZ ÉV UTÁN

Interjúk a rendszerváltásról
2008–2009-ben

2008 2009

ANTOLÓGIA KIADÓ
LAKITELEK, 2019

Domonkos László

DÉLVIDÉKI RENDSZER, MAGYAR VÁLTÁS

ANTOLÓGIA KIADÓ
LAKITELEK, 2019

A RETÖRKI legújabb kötetei.